

UNIVERZITNÁ KNIŽNICA V BRATISLAVE

Studia 2018 Bibliographica Posoniensia

SB

SB

Studia
Bibliographica
Posoniensia
2018

Univerzitná knižnica v Bratislave
2018

© Univerzitná knižnica v Bratislave, 2018

Zostavovateľka

Mgr. Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, PhD.

Lektori

Mgr. Eva AUGUSTÍNOVÁ, PhD.

Mgr. Timotea VRÁBLOVÁ, CSc.

Redakčná rada

Mgr. Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, PhD., Mgr. Petronela KRIŽANOVÁ, PhD.,

PhDr. Klára MĚSZÁROSOVÁ, Mgr. Michaela SYBILOVÁ, PhD.,

Mgr. Angela ŠKOVIEROVÁ, PhD.

Obálka a grafický návrh

Akad. maliar Ladislav VANČO

CIP – katalogizácia v knihe – Univerzitná knižnica v Bratislave

Studia Bibliographica Posoniensia 2018 / zost. Miriam Ambrúžová Poriezová. –
Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2018. – s. 192

ISBN 978-80-89303-69-4

ISSN 1337-0723

MDT

01(082)

* bibliografia

* štúdie

* zborníky

Obsah

Contents

- 9 Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ
Úvod / *Introduction*

Štúdie / *Studies*

- 11 Farkas Gábor FARKAS
On the provenience of the copies of Thuróczy. Editio princeps
of the *Chronica Hungarorum* / *K proveniencii kópií prvého vydania diela
Chronica Hungarorum Jána z Turca*
- 25 Eva FRIMMOVÁ
Bratislavské odpustkové listiny / *Bratislava's decrees on indulgences*
- 39 Ivan LÁBAJ
Oratio in obitum Georgii Bona – Sambucova pocta synovcovi Mikuláša Oláha
/ *Oratio in obitum Georgii Bona* – *Sambucus's tribute to Mikuláš Oláh's nephew*
- 53 Lucia LICHNEROVÁ – Marta ŠPÁNIOVÁ
Valentín Mančkovič a jeho kalendáre / *Valentín Mančkovič and his calendars*
- 71 Zita PERLECZKÁ
Vzácný exlibris v tlači zo 16. storočia vo fonde Univerzitnej knižnice
v Bratislave / *Precious exlibris in print from the 16th century in the collection
of the University Library in Bratislava*
- 84 Tomáš HAMAR – Barbora MACHAJDÍKOVÁ
Rukopisný dokument Jána Justusa Torkoša *Conceptus statutorum collegii
medici* v kontexte dejín organizácie zdravotníckych povolání v Uhorsku
/ *Ján Justus Torkoš's manuscript Conceptus statutorum collegii medici
in the context of history of organization of medical occupations in Hungary*
- 99 Katarzyna SEROKA
Ephemeral Print Publications of the Great Emigration
/ *Efemérne tlače z obdobia Veľkej emigrácie*

- 114 Beata RICZIOVÁ – Oľga VANEKOVÁ
P. Ballus: Dejiny vzniku a založenia sirotinca v kráľovskom slobodnom korunovačnom meste Prešburg (K dejinám sociálnej starostlivosti v Bratislave) / *P. Ballus: History and foundation of an orphanage in the free royal coronation city of Pressburg (On the history of social welfare in Bratislava)*
- 131 Martina FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ
Prchavé šťastie žrebov / *Fugacious happiness of lottery tickets*
- 140 Viktor SZABÓ
Poľné noviny *Kilences Honvédek* 1917 – 1918 / *Front-line newspaper Kilences Honvédek 1917 – 1918*

Projekty / Projects

- 159 Agáta KLIMEKOVÁ
Dizertačné tlače študentov z územia Slovenska na nemeckých univerzitách v 16. a 17. storočí

Recenzie / Reviews

- 167 Klára MÉSZÁROSOVÁ
VOIT, Petr. Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí II., tiskaři pro víru i tiskaři pro obrození národa 1498 – 1547. Praha: Academia, 2017. 936 s. ISBN 978-80-200-2752-8.
- 172 Michaela SIBYLOVÁ
KRIŽANOVÁ, Petronela. Příběh zabudnutého kníhkupectva : Anton Löwe (1770 – 1799?). Bratislava: Detail, 2017. 187 s. ISBN 978-80-972519-2-5.
- 175 Erika JURÍKOVÁ
Chrám věd a Múz. Dějiny Vědecké knihovny v Olomouci. Miloš Korhoň a Tereza Vintrová (eds.). Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2016. 327 s. ISBN 978-80-7053-310-9.
Chrám věd a Múz. 450 let Vědecké knihovny v Olomouci. Jana Hrbáčová a Rostislav Krušínský (eds.). Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci a Muzeum umění Olomouc, 2016. ISBN 978-80-7053-311-6 a ISBN 978-80-88103-05-9.

- 178 Angela ŠKOVIEROVÁ
LICHNEROVÁ, Lucia. Nemecká tlačaná kniha na slovenskom území do konca 17. storočia (1477 – 1699). Vydavateľsko-funkčný konštrukt. Bratislava: Stimul, 2017. 227 s. ISBN 978-80-8127-192-2.
- 180 Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ
Tyrnavia erudita / Vzdelaná Trnava. Erika Juríková (ed.). Trnava: Mesto Trnava v spolupráci s Katedrou klasických jazykov Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity, 2017. 140 s. ISBN 978-80-972857-8-0.
- 183 Lívia KURUCOVÁ
Vývoj kultúry východného Slovenska: zborník z konferencie / Angela Kurucová, Martina Feniková Čarnogurská (zost.). Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2017. 350 s. ISBN 978-80-85328-68-4.
- 189 Zoznam autorov / *The List of Authors*

Úvod

Miriam Ambrúžová Poriežová

Predložený zväzok zborníka *Studia Bibliographica Posoniensia* 2018 po trinásťty raz predstavuje záujemcom o dejiny knižnej, resp. písomnej kultúry výsledky výskumov domácich i zahraničných autorov. Témou aktuálneho ročníka je motto „*Vita scriptorum brevis erat...*“ pramene s krátkym životom. Naším cieľom bolo upriamiť pozornosť na široké spektrum tlačí, ktorých aktuálnosť v dobovom kontexte bola obmedzená a krátkodobá. Zvolená téma, ale i možnosti výskumu rôznorodého pramenného materiálu bádateľov a vedeckých pracovníkov oslovili a výsledkom je súbor 10 štúdií, ktoré svojím obsahovým záberom presahujú územie Slovenska.

Vzhľadom na typologickú a obsahovú pestrosť prameňov, ktoré autori prezentujú, sú štúdie zoradené chronologicky, nie ako zvyčajne, do tematických blokov.

Zborník otvára štúdia venovaná provenienčnému výskumu kópií prvého vydania významného historického diela *Chronica Hungarorum* z konca 15. storočia, ktoré autor identifikuje a zároveň prináša údaje o mieste ich uloženia. Nasledujúci príspevok približuje odpustkové listiny, ich úlohu v rámci cirkevného spoločenstva s dôrazom na tie, ktoré úzko súviseli s bratislavským prostredím na prelome 15. a 16. storočia; súčasťou textu je preklad jednej z nich. Na význam, aký majú príležitostné tlače nielen pre dejiny literatúry, ale aj napríklad pre biografistiku, poukazuje štúdia o funerálnej tlači s jedinečnými životopisnými údajmi k inak takmer neznámej osobnosti Juraja Bonu. Rozbor kalendárovej produkcie z tlačiarnie Valentína Mančkoviča ponúka sondu do činnosti putovného tlačiara, jeho obchodných a vydavateľských aktivít. Posledná štúdia zo 16. storočia sleduje osudy zbierky Petrarcovej poézie, jej cestu do fondov Univerzitnej knižnice v Bratislave a rozbor exlibrisu. Ďalšia štúdia posúva bádania do 18. storočia. Autori sa v nej venujú jazykovému a obsahovému rozboru medicínskeho rukopisu Jána Justusa Torkoša; súčasťou textu je aj jeho preklad. Politický význam a recepciu efemérnych tlačí poľských elít vo francúzskom exile po roku 1831 osvetľuje nasledujúci príspevok. Veľmi zaujímavou témou je aj založenie prvého sirotinca v Bratislave v 30. rokoch 19. storočia. Dvojica autoriek vychádzala zo zachovanej tlače zachytávajúcej okolnosti príprav a vzniku útulku; v texte je aj preklad vybraných pasáží. Jedinečnú tému prináša autorka štúdie, v ktorej sa zamerala na špeciálny typ tlačí – losy, ich vznik, zákonné úpravy a tlačiarsko-vydavateľské pozadie. Posledná štúdia je venovaná lokálne i časovo ohraničenému periodiku – vojenským novinám *Kilences Honvédek* z obdobia 1. svetovej vojny a ich obsahovému rozboru.

Súčasťou tohtoročného zborníka je i projekt restrospektívneho spracovania zahraničných autorských slovacík, ktorého riešiteľom je Odbor správy a spracovania

historických knižničných dokumentov a knižničných fondov Slovenskej národnej knižnice v Martine; projekt prináša informácie o prvom výstupe – dizertáciách študentov zo Slovenska, vydaných na nemeckých univerzitách v priebehu 16. a 17. storočia.

Záver zborníka patrí ako zvyčajne rubrike, v ktorej dostávajú priestor recenzie monografií a zborníkov z dejín knižnej kultúry domácej a zahraničnej proveniencie.

Vo vzťahu k uvádzaniu historických mien uprednostňujeme formu mien uvedenú v Slovenskom biografickom slovníku, ak sa tam nachádza. Plne však rešpektujeme názor a želanie autorov.

On the Provenience of the Copies of Thuróczy

Editio princeps of the *Chronica Hungarorum*

Farkas Gábor Farkas

Keywords: Thuróczy Chronicle, provenance, bibliophile, auction, rare book

The Chronicle of Hungarians written by János Thuróczy, head notary and judge, is one of the most important source of Hungarian medieval history.¹ It was commissioned by and dedicated to Royal Personnel Clerk Tamás Drági at the turn of 1486 and 1487. The fact that the *Chronicon Budense*, printed by Andreas Hess fifteen years before in 1473 in Buda, was unsuccessful and that its printer disappeared, slowed down the development of early Hungarian typography. By the 1480s there was no book in Latin available on the European book market relating the story of the Hungarians from the Biblical and mystical beginnings to the reign of King Matthias. To make it more marketable, Thuróczy's *Chronica Hungarorum* was illustrated with woodcuts made by an unknown artist depicting Hungarian grand princes, kings as well as battle scenes. The pictures in many surviving copies were coloured by their original owner. The Thuróczy Chronicle was first published in Brünn (Brno) in the printing office of Konrad Stahel and Matthias Preinlein in early spring, 1488. Altogether 77 copies are known held in 66 collections in 18 countries, not counting the ones in private collections. Out of the 77, 18 copies are kept in Hungarian public and church collections, out of which 4 can be found in the National Széchényi Library. The Brünn edition is more rare than the revised one which came out in Augsburg a few months later.²

Our story starts in 1875 when Director of Széchényi Library Vilmos Fraknói in his annual report wrote about a new piece acquired through a mysterious donation and called attention to the until then unknown copy of the Brünn edition of the

¹ The most important literature: Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. SAJÓ, G., SOLTÉSZ, E. Ed. Budapest: Akadémiai, 1970, No. 3323.; THUROCZ, J. *Chronica Hungarorum*. I–III. vol. Budapest: Akad. K., 1985 – 1988. ISBN 963-05-5030-X.; THURÓCZY, J. *Chronicle of the Hungarians*. Transl. by MANTELLO, F; forew. a. comment. by ENGEL, P. Bloomington, Ind.: Indiana Univ. Research Inst. for Inner Asian Studies, 1991. ISBN 0-933070-27-6.; Kronika Jána z Turca. [prel. SOPKO, J.J. Bratislava: Perfekt, 2014. ISBN 978-80-8046-692-3.

² Gesamtkatalog der Wiegendrucke, M 14782. THWROCZ, J. *Chronica Hungarorum*. Add: Rogerius: Carmen miserabile super destructione regni Hungariae per Tartaros facta. Brünn: [Conrad Stahel and Mathias Preunlein], 20 Mar. 1488.

Thuróczy Chronicle.³ At first one might say that it is not extraordinary if the Hungarian National Library has a copy of this incunabulum in the 1870s. And yet reviewing the provenience of the surviving copies and completing this with a large archival research we shall be faced with a surprising result.⁴ Between the years of 1870 and 1930 the National Library managed to acquire missing pieces of their Hungarica Collection by selling at auctions and through the book market abroad its books when there were second or multiple copies available in the collection. Besides this book acquisition strategy which was adopted due to compelling circumstances there were several thefts involving copies of the Brünn edition of the Thuróczy Chronicle.

The first copy **(1)** of the National Library was acquired in 1919 from the bibliophil couple, Gyula Todoreszku and Aranka Horváth while the second one **(2)** came through the generous donation of Sándor Apponyi in 1925. The third copy **(3)** was acquired through the State Protection Authority (Államvédelmi Hatóság) that collected the book in 1948 from the Budapest residence of Endre Hadik-Barkóczy who had been forced to leave the country. This beautifully illustrated copy had previously been kept in the library of the Cistercian Monastery in Velehrad, East Moravia in the 18th century. There is evidence that the fourth copy **(4)** of the Thuróczy's *Chronica Hungarorum* arrived as a piece of holding from Sajókaza in 1953. The Archives section of the National Széchényi Library drew attention to another copy the whereabouts of which is unknown. To commemorate the 400th anniversary of Hungarian printing, the National Library organised a book exhibition in 1873 the inventory of which included a copy **(A)** of the Brünn Edition of Thuróczy's *Chronica Hungarorum*. Unfortunately, it is unknown what happened to this copy after it disappeared some time in the 1880s.

Who could have donated it to the National Library in 1875 and what could have happened to his library? This question was finally answered after extensive archival research. The owner of this book **(B)** in the 19th century must have been the Andrássys who lived in Kajászószentpéter in County Fejér and the book was donated by Mária Végh, the widow of Lieutenant-Colonel Ignác Andrassy along with 300 other books to the National Library in 1875.⁵

Bibliophils and experts on old books were shocked when Director Béla Majláth reported in 1892 to Imre Szalay, Advisor to the Minister that the valuable copy of Thuróczy's *Chronica Hungarorum* had disappeared back in 1888. There was a big

³ FRAKNÓI, V. Jelentés a Magy. Nemz. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1874–76-ban, p. 224.

⁴ See below tables.

⁵ Budapest, National Széchényi Library, Manuscript Department [NSZL MD], Fol. Hung. 1887/1. Andrassy Ignáczné született Végh Mária kajászó-szent-péteri földbirtokosné által a magyar nemzeti Múzeum Könyvtárának 1875. évi márczius 11-én ajándékozott nyomtatványok és kéziratok jegyzéke.

scandal in the press and in the Hungarian Parliament as well when after cataloguing the old incunabula it turned out that besides several invaluable old codexes 1 incunabula and 22 old Hungarian books (in fact many more) were missing from the inventory. János Csontos, the talented codicologist and controversial head of the Manuscript Section of the National Library was dismissed from his position and dragged through the mud.⁶

Then the story was further complicated when Enea Lanfranchi, Italian engineer and enthusiastic book collector committed suicide in early spring, 1895. His collection was acquired by the National Library. Yet another copy (D) of Thuróczy's *Chronica Hungarorum* with the exlibris of General Prince Eugene of Savoy was registered as the property of the National Library.⁷

Two decades later there was a new and unexpected turn of events in the story of the stolen books which disappeared in the 1880s when all of these were found in Budapest in the flat of the lawyer Gyula Tótkés in 1913, including the missing copy of the Brünn edition of the Thuróczy Chronica. The circumstances of the thefts have remained unclear. What is for sure that the missing books were all acquired by the National Library between 1913 and 1953 and at least three more copies (including the Andrassy and the Prince Savoy copies) were sold at auctions in the 1920s evidenced by inventories prepared for these auctions.

The question arises whether the missing copies could not have found their way into other Hungarian or foreign collections.

The first copy (6) of the Thuróczy Chronicle in the Library of the Hungarian Academy of Sciences was most probably acquired by Emich Gusztáv from the Rosenthal antiquarian bookshop in Munich in spring 1920 while the second copy (7) of the Library came from the private book collection of the bibliophil György Ráth. The third copy (5) was bought by the Franciscan monk, Ambrus Gyulai from the vicar of Kalocsa, Demeter in 1573. This copy was later acquired by the National Library as is shown by two stamps. Later on it must have been sold before 1886 before it became a part of the collection of the Library of the Academy of Sciences along with the rest of the collection of politician Ferenc Vigyázó.⁸

The copy (8) in the Ráday Library was bought by the founder of the library, Gedeon Ráday in Vienna for 40 Forints in 1768. The book may have belonged to Johann Georg Mannagetta, a close associate of Emperor Charles IV and member of the

⁶ PÁLVÖLGYI, E. A Csontos János elleni fegyelmi vizsgálat és annak politikai háttere, p. 163 – 192.

⁷ NSZL MD, Fol. Hung. 1887/16. A Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi magy. Kir. Ministerium által megvett Lanfranchi-féle könyvtár leltára.

⁸ Budapest, Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences, Department of Manuscripts & Rare Books, Tört. 2' 339. Csontos János első emlékirata a múzeumi könyvtárból állítólag hiányzó pergamen- és papírkéziratok felderítése ügyében. f. 61.

State Council or to Johann Wilhelm Mannagetta, mathematician, physician and historian since the auction in Vienna in 1768 also included his private collection so this book may have been on the book shelves of either of them.⁹

Metropolitan Ervin Szabó Library purchased their copy (9) held in their Budapest Collection in 1932 from Lantos antiquarian bookshop the first known owner of which may have been the Bayerische Staatsbibliothek. Then the book came to Budapest through Warsaw where it was acquired by Viennese bibliophil Ernő Juhos from the Gilhofer – Ranschburg Company in 1921.

The copy (13) in the Klebelsberg Library of the University of Szeged made a long journey in the Carpathian Basin. In the 17th century it was kept in the library of the Jesuit College in Nagyszombat (Trnava) then the black friars of Szombathely entered it in their catalogue in the 18th century. When the religious orders were dissolved in 1950 by the Communists the book somehow found its way to Szeged.

The oldest data may be that of the copy (10) of the University Library in Budapest. At the beginning of the 16th century its former owner may have written the following saying next to the woodcut depicting King Matthias: „O Matthias, were you alive you would take care of our problems”. This copy was in Transylvania then appeared in Znióvárálja (Kláštor pod Znievom) in Upper Hungary in 1590 donated by Ferenc Szabó. In the 18th century after the religious orders were dissolved this book was sent to the Castle of Buda and then to Pest to University Library.

There is a copy (11) of Thuróczy's *Chronica Hungarorum* in the present collection of the National Lutheran Library (Evangélikus Országos Könyvtár) which was acquired from the Podmaniczky–Degenfeld collection in 1929. This library including numerous unique books on Hungary and books on astronomy set up in Kiskartal, County Pest, in 1890 by Géza Podmaniczky and his wife reflected their taste and education.

A copy (12) of the Brünn edition of Thuróczy's *Chronica* was also catalogued in the Central Library of the Piarist Order. This incomplete book belonged to historian József Kemény to which he added his manuscript written in Latin on the editions of the Chronicle. The copy (14) of the Library of the Diocese of Eger belonged in the 17th century to Tobias Masnicius, Lutheran minister and writer of Slovak origin who was one of the galley slaves. György Himmelreich, Archabbot may have read the copy (15) of the Library of the Benedictine Archabbey in Pannonhalma. The copy (16) of the University Library of Pécs was held in the 18th century in the Franciscan Library of Vác. According to Gedeon Borsa's account, the restored copy (17) of the Jesuit order in Kalocsa was taken to Debrecen in 1950 due to the dissolution of religious orders. The University Library of Debrecen is holding it since then. The copy (18) held by the Theological College of Győr, founded in 1688, may have acquired this book before 1821.

⁹ Budapest, Ráday Archives, C/64–23.

A considerable number of the missing copies of the Hungarian National Library may have left the collection in a legal way since Hungarian institutions were forced to sell their second or multiple copies to finance other acquisitions. This is how many books containing interesting possessor marks or notes disappeared from researchers due to the fact that they may have been incomplete or a second copy. The Thuróczy copy (**G**) of Gyulafehérvár (Alba Iulia) that may have belonged to Ignác Batthyány, Bishop of Transylvania is a similar case since Gusztáv Majláth sold it with the permission of Bishop Károly for 500 Pengős in 1931.¹⁰

Sources of Hungarian reading history mention several copies of the Thuróczy Chronicle but it is hard to determine which edition (Brünn or Augsburg) these are. When describing a volume it does happen that one suspects a 1488 edition of the *Chronica Hungarorum*. However, it is very difficult to prove this unless we have a surviving copy. When reviewing the sources in Early Modern period in most cases all we can state is the fact that we have evidence that Palatine István Illésházy, János Kutassy, Archbishop of Esztergom, Michael Halicius School Rector in Szászváros (Orăștie), or Dorothea Drechsler Bürgerin in Nagyszeben (Sibiu) owned a copy of János Thuróczy's Chronicle. There is proof to believe that a copy (**H**) of the Brünn edition was held in the Library of the Capitulum Cathedrale of Nagyvárad (Oradea) in the 18th and 19th centuries but this book disappeared after 1896. We have one source mentioning a copy (**I**) in Nagyenyed (Aiud) in the 19th century which was presumably destroyed by fire on January 9th 1849. Last, a copy (**K**) was found by historian Kálmán Thaly in the library of the Topkapi palace in Istanbul in 1889 which contained notes in Hungarian.

When reviewing the provenience of the copies of the Thuróczy Chronicle held abroad (in order to find the copies missing in Hungary) one is faced with a number of questions.

There are clear cases like the copy owned by the Hungarian Humanist András Dudith or that of the poet and general Miklós Zrínyi. The book (**19**) which belonged to the Hungarian Humanist is kept in the University Library of Uppsala¹¹ while Zrínyi's copy (**23**) was bought by the Viennese antiquarian Samuel Kende, who sold it to the Croatian Academy of Sciences (Zagreb) in 1896.¹² Little is known of the two copies (**20–21**) held by the Swedish Royal Library. No data is known of the provenience of one of the copies while a drawing of a young boy can be seen below the colophon of the other one which contains a note in Latin that indicates an owner in Hungary. Since the Library of Olmütz (Olomouc) was looted by Swedish troops in the Thirty Years' War and the books were taken to Stockholm one or both of them may have been from Moravia. The copy (**58**) of the University of Göttingen

¹⁰ Catalogus incunabulorum bibliothecae Batthyányanae, p. 108 – 109.

¹¹ Dudith András könyvtára. Részleges rekonstrukció, p. 303.

¹² A Bibliotheca Zriniana története és állománya. No. 479.

was entered in the catalogue of the Jesuit College in Olmütz in 1610 and was later owned by the Bleiswijk family in Delft in the 17th and 18th centuries. They sold their book collection in 1770 when this copy was bought by the University of Göttingen in Lower Saxony.

Naturally there was a copy **(26)**¹³ held in Brünn which was catalogued in the Jesuit College in 1606 while the one **(41)** in Turócszentmárton (Martin) was entered in the inventory by the Viennese Jesuits in 1710.¹⁴ This book later on was acquired by the Semseys in Upper Hungary. This copy may have belonged to the library of Andor Semsey, landlord with a large estate, amateur natural scientist and patron, and must have undoubtedly been the most valuable piece in the collection.¹⁵

The owner of one **(35)** of the copies held in the Romanian National Library was Imre Czobor, Lord Lieutenant of County Ugocsa, son of the poet and military man Mihály Czobor.¹⁶ In the 19th century, however, this book appeared in Czech lands since it appeared in the inventory of the library of the Baroque castle in Buchlovce in 1730 owned between 1688 and 1800 by the Petřvald family of Moravian origin. The exlibris of Lőrinc Schlauch, Bishop and Archbishop of Nagyvárad gives evidence of the whereabouts of the book in the 19th century. The book also contains the exlibris of Constantin Karadja, Romanian diplomat and bibliophil. After his death his collection dispersed and this is how the Romanian National Library may have acquired this copy from a secondhand book seller in 1962. Among the former owners of the other copy **(36)** held in the Romanian National Library there are also Hungarians.¹⁷ Apparently this copy got to Bucharest from the collection of the Hungarian Royal Secondary School in Arad (Arad). The copy¹⁸ **(39)** of the University Library of Kolozsvár (Cluj-Napoca) was owned by Miklós Kovacsics in 1670 according to a possessor mark while the copy **(40)** of the Library of the Academy was held in the library of the Unitarian Church in the 18th century and became a part of the Academy Library in 1949 due to secularization.¹⁹ There is also a copy **(38)** in Felsőszombatfalva (Sâmbăta de Sus) near Fogaras (Făgăraș) in the biggest Orthodox monastery in Transylvania donated by Antonie Plămădeală, Orthodox Mitropolita of Transylvania in 1997. Before that it was owned by Gheorghe Crișan.²⁰ Naturally there are copies in prestigious collections in Transylvania such as Honterus in Brassó (Brașov)

¹³ LOUDA, J. Soupis protisku Universitní knihovny v Olomouci a její pobočky v Kroměříži. No. 1802.

¹⁴ KOTVAN, I. Inkunábuly na Slovensku. No. 728.

¹⁵ DOMENOVÁ, M. Šlachtické knižnice z východného Slovenska v SNK Martin (sonda do rekonštruovaných historických knižných zbierok), s. 40 – 43; KLIMEKOVÁ, A. Knižnica rodiny Šemšeji zo Šemše, s. 325 – 234.

¹⁶ SCHATZ, E.M., STOICA, R. Catalogul colectiv al incunabilelor din România. T 64.

¹⁷ SCHATZ, STOICA, ref. 16, T 64.

¹⁸ Catalogul incunabilelor. No. 81.

¹⁹ SCHATZ, STOICA, ref. 16, T 64.

²⁰ SCHATZ, STOICA, ref. 16, T 64.

or the Brukenthal Collection in Szeben. The first one (34) was owned by people who lived in Brassó such as the Lutheran minister and secondary school teacher Marcus Tartler, the theologian and organ player Daniel Croner or Lutheran minister.²¹ The other one was owned by Andreas Oltard (37) after whose death it enriched the collection of the „Capellenbibliothek”.²²

The copy (74) held in the Morgan Library (New York) was undoubtedly owned by a Hungarian. The first known owner was landowner István Nagy, a renowned bibliophil. His large collection unfortunately dispersed and its rarities were sold abroad.²³ This copy along with a copy of the Augsburg edition was purchased by the multi-talented English artist, William Morris. Morris with his typographical novelties and archaic approach may have liked the Thuróczy Chronicle with its woodcuts. For a short time the book was owned by Richard Bennett, a collector in Manchester who sold the Morris copies a few years later in 1898 because he had duplicates in his library. In the end the book was purchased by the American banker John Pierpont Morgan in 1902. Another copy appeared in the library of another collector. Aaron Burtis Hunter was the director of the St. Augustine's School in North Carolina until 1916. He donated the Thuróczy Chronicle in 1932 before his death to the University Library in Raleigh, USA. What makes this copy (72) very special besides having notes in it, is the fact that the stamps of the National Széchényi Library and that of the University Library can also be found in it. This may indicate that this might be the unknown copy (A) exhibited at the Academy in May, 1873 and sold by the Library of the Hungarian National Museum before 1886.

After reviewing the copies of the Brünn edition for the first time a few conclusions can be drawn. The high number of copies so rare with other Hungarian books published in the 15th century in Hungary emphasizes the value of these two editions since their former owners highly valued and took great care of them. In several cases provenience is clearly due to political reasons: emigration, loot, nationalization, or dissolution of religious orders. In other cases it was the death of the collector which caused the dispersion of the collection. A collection usually stayed intact where the entire collection was donated to one institution by the will of the deceased person. It is worth stressing the importance of religious orders, especially the libraries of the Jesuits the copies of which greatly outnumber those of the other religious orders, the Benedictines, the Franciscans, the Black Friars, the Cistercians or the Premonstratensians. We can add here the copy held in the Orthodox monastery in Felsőszombatfalva. The disappearance of the presumed copies can be explained by the wars waged in the past centuries. The copies were attractive which is proven by

²¹ SCHATZ, STOICA, ref. 16, T 64.

²² SCHATZ, STOICA, ref. 16, T 64.

²³ Catalogue d'une très précieuse collection de livres, embrassant les littératures hongroise et transylvanienne qui composaient la bibliothèque de feu Estienne de Nagy à Pesth, en vente ... chez List Francke à Leipzig. No. 1710.

the exlibris and possessor marks of several renowned bibliophils inserted in the copies. It is also interesting to note the geographical division of the provenience of the copies: practically all the important Hungarian collections are represented, although Veszprém, Kalocsa, Esztergom and Székesfehérvár are missing from the list most probably due to the Ottoman reign. When crossing the Hungarian border copies of the Thuróczy Chronicle were held in places that had Hungarian contacts. If viewing Europe from this point of view, the lack of copies in Swiss collections is salient. Several copies were acquired by their present owners at auctions or through direct purchase. It is worth noting how many bibliophils enriched public collections by their generous donations, among others with copies of the Brünn edition of Thuróczy's *Chronica Hungarorum*.

On the other hand, it is also interesting how little or nothing is known of the provenience of many copies. In a great many cases all we know is the date the book was catalogued by its present owner while the sources (person, place or form) remain unknown and quite often we are lonely left with guesses. Further research, especially one exploring the history of the given institution may yield results especially if these studies are done by thoroughly examining the copies including holding them in hand.

List of bibliographic references

- A Bibliotheca Zriniana története és állománya.* Írták és összeáll. HAUSNER, G., KLANICZAY, T., KOVÁCS, S. I., MONOK, I., ORLOVSZKY, G., Budapest: Argumentum-Zrínyi, 1991.
- Catalogue d'une très précieuse collection de livres, embrassant les littératures hongroise et transylovanienne qui composaient la bibliothèque de feu Estienne de Nagy à Pesth, en vente ... chez List Francke à Leipzig.* Leipzig: Druck Klinkhardt, 1870.
- Catalogul incunabilelor.* Lucr. întocmită de MOSORA, E., HANGA, D. Cluj-Napoca: Dacia, 1979.
- Catalogus incunabulorum bibliothecae Batthyányanae.* Conscriptus a P. KULCSÁR. Szeged: Szegedi Ny., 1965.
- Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur.* SAJÓ, G., SOLTÉSZ, E. ed. Budapest: Akadémiai, 1970.

- DOMENOVÁ, M. Šľachtické knižnice z východného Slovenska v SNK Martin (sonda do rekonštruovaných historických knižných zbierok). In: M. DOMENOVÁ, ed. *Šľachta a šľachtické knižnice na východnom Slovensku (sídla – každodennosť – knižná kultúra)*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2014, s. 26 – 45.
- Dudith András könyvtára. Részleges rekonstrukció. Összeáll. utószó JANKOVICS, J., MONOK, I. Szeged: Scriptorum, 1993.*
- SCHATZ, E.-M., STOICA, R. *Catalogul colectiv al incunabilelor din România*. București: CIMEC, 2007.
- FRAKNÓI, V. Jelentés a Magy. Nemz. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1874–76-ban. *Magyar Könyvszemle*. 1876, 1(5), 221 – 228.
- KLIMEKOVÁ, A. Knižnica rodiny Šemšei zo Šemše, In: *Kniha 2016*. Martin: Slovenská národná knižnica, s. 325 – 334.
- KOTVAN, I. *Inkunábuly na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1979.
- Kronika Jána z Turca*. [prel. SOPKO, J.]. Bratislava: Perfekt, 2014. ISBN 978-80-8046-692-3
- LOUDA, J. *Soupis protisku Universitní knihovny v Olomouci a její pobočky v Kroměříži*. Praha: Ped. Nakl., 1956.
- PÁLVÖLGYI, E. A Csontos János elleni fegyelmi vizsgálat és annak politikai háttere. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*. 1964, 2, 163 – 192.
- THURO CZ, J. *Chronica Hungarorum*. I–III. vol. Budapest: Akad. K., 1985 – 1988.
- THURÓ CZY, J. *Chronicle of the Hungarians*. Transl. by MANTELLO, F; forew. a. comment. by ENGEL, P. Bloomington, Ind.: Indiana Univ. Research Inst. for Inner Asian Studies, 1991.

K proveniencii kópií prvého vydania diela *Chronica Hungarorum* Jána z Turca

Farkas Gábor Farkas

Chronica Hungarorum, ktorú napísal Ján z Turca, hlavný notár (protonotár) krajinského sudcu na kráľovskom dvore, je jedným z najdôležitejších zdrojov maďarskej (uhorskej) stredovekej histórie. Na prelome rokov 1486 a 1487 si objednal vytvorenie tejto kroniky kráľovský úradník Tomáš Drági. Jemu bola kronika potom aj dedikovaná. Skutočnosť, že pokus Andreasa Hessa pred 14 rokmi v roku 1473 v Budíne o vytlačenie inej kroniky, tzv. *Chronicon Budense*, bol neúspešný a jeho tlačiareň zmizla, spomalila vývoj ranej maďarskej typografie. Do 80. rokov 15. storočia nebola na európskom knižnom trhu k dispozícii latinská kniha opisujúca príbeh Maďarov od ich biblických a mýtických začiatkov až po panovanie kráľa Mateja. Aby bol efekt vydania Thuróciovej kroniky *Chronica Hungarorum* znásobený, bola táto publikácia ilustrovaná drevorezmi od neznámeho umelca, ktoré zobrazujú kniežatá, kmeňových vodcov, uhorských kráľov, ako aj historicky významné bitky. Obrázky v mnohých zachovaných kópiách boli pôvodným majiteľom dofarbené. Kronika Jána z Turca prvýkrát vyšla tlačou v Brne v tlačiarňi Konrada Stahela a Matthiasa Preinleina začiatkom jari 1488. Kronika bola veľmi populárna. Celkovo je známych až 77 kópií tohto diela. Nachádzajú sa v 66 zbierkach v 18 krajinách, pričom do tohto počtu nie sú zarátané exempláre nachádzajúce sa v súkromných zbierkach. Zo 77 kusov je 18 výtlačkov v maďarských verejných a cirkevných zbierkach, z nich 4 sa nachádzajú v Národnej Széchényiho knižnici (*Országos Széchényi Könyvtár*). Brnianske vydanie je oveľa zriedkavejšie ako druhé, revidované vydanie, ktoré vyšlo v Augsburgu o niekoľko mesiacov neskôr. Po prvotnom preskúmaní kópií brnianskej edície možno vyvodit' záver, že veľký počet kópií kroniky, zriedkavý aj v porovnaní s edíciami iných diel vytlačených v 15. storočí v Uhorsku, zdôrazňuje hodnotu týchto dvoch edícií a vypovedá o tom, že ich bývalí majitelia si tieto knihy cenili a starostlivo s nimi zaobchádzali. V niekoľkých (nie však všetkých) prípadoch je pôvod kópií zrejмый. Majitelia si nechávali vytvorit' kópie kroniky na základe politického diania a z neho vyplývajúcich následkov, akými boli napríklad emigrácia, ukoristenie či strata diela, znárodnenie alebo rozpustenie náboženských rádov a ich knižných zbierok. Súčasťou štúdie je príloha – tabuľka, ktorá sprehľadňuje kópie kroniky, ktoré sa nachádzajú na území Maďarska, v zahraničí a tie, ktoré sa považujú za stratené. Pri každej kópii sú uvedené údaje o pôvodnom majiteľovi, rok a spôsob nadobudnutia, ako aj súčasné umiestnenie diela, a rovnako spôsob a rok jeho nadobudnutia do aktuálneho fondu.

Kľúčové slová: Ján z Turca, *Chronica Hungarorum*, proveniencia, bibliofil, bibliofília, aukcia, vzácna kniha

Missing Copies

Sign	Proven. Name	Proven. Place	Proven. Time	Collection	Time	Acquisition	Signature
A	Miklós Jankovich	Pest	19th c.	Budapest OSZK	before 1873	Purchase	sold before 1886
B	Ignác Andrássy	Kajászószentpéter	18/19th c.	Budapest OSZK	1875	Donation	lost before 1888
C	György Ráth	Budapest	19th c.	Budapest OSZK	1875–1886	Purchase	sold before 1886
D	Enea Lanfranchoni	Bratislava	19th c.	Budapest OSZK	1895	Donation	lost after 1926
E	Teleki-family	Budapest	18/19th c.	Budapest MTAK	1826	Donation	lost after 1851
F	Imre Jancsó	Wien	19th c.	Budapest MTAK	1850	Purchase	lost after 1851
G	Ignác Batthyány	Alba Julia	18th c.	Alba Julia BNR	before 1798	Donation	sold in 1931
H	Cathedral chapter	Oradea	18th c.	Oradea ELM	before 1896	Unknown	lost after 1896
I	Reformed College	Aiud	19th c.	Aiud BGK	before 1849	Loss	lost in 1849
K	Topkapi Palace	Istanbul	19th c.	Unknown	before 1889	Booty	lost after in 1889

Hungarian Copies

No	Proven. Name	Proven. Place	Proven. Time	Collection	Time	Acquisition	Signature
1	Gyula Todoreszku	Budapest	19/20th c.	Budapest OSZK	1919	Donation	Inc. 668b
2	Sándor Apponyi	Lengyel	19/20th c.	Budapest OSZK	1925	Donation	Inc. 668a
3	Endre József Hadik	Budapest	19/20th c.	Budapest OSZK	1948	Confiscation	Inc. 668c
4	Kálmán Radványiszky	Sajókaza	19/20th c.	Budapest OSZK	1953	Deposit	Inc. 668d
5	Ferenc Vigyázó	Budapest	20th c.	Budapest MTAK	1928	Donation	Inc. 451
6	Gusztáv Emich	Budapest	20th c.	Budapest MTAK	1920	Purchase	Inc. 414
7	György Ráth	Budapest	19/20th c.	Budapest MTAK	after 1905	Donation	Ráth F 1045
8	Gedeon Ráday	Pécel	1768	Budapest Ráday	1861	Purchase	I. 195. Inc
9	Ernő Juhos	Wien	1921	Budapest FSzEK	1932	Purchase	Inc. Bq 0930/17

No	Proven. Name	Proven. Place	Proven. Time	Collection	Time	Acquisition	Signature
10	Ferenc Szabó	Kl. pod Znievom	16th c.	Budapest ELTE	1590	Donation	Inc. 338
11	Géza Podmaniczky	Kiskartal	19/20th c.	Budapest EOK	1929	Donation	R 1.453
12	József Kemény	Grind	19th c.	Budapest PMKK	after 1855	Heritage	Inc. 16
13	Dominican Order (OP)	Szombathely	18/20th c.	Szeged SZTE	after 1950	Confiscation	RC 190
14	Gábor Antal Erdődy	Eger	18th c.	Eger EFK	before 1853	Donation	L.V.6
15	Benedictine Abbey (OSB)	Pannonhalma	17th c.	Pannonhalma PFK	1628	Heritage	123b-E-18
16	Franciscan Monastery (OFM)	Vác	18th c.	Pécs PTE	1950	Confiscation	TK 126607
17	Society of Jesus (SJ)	Kalocsa	18/20th c.	Debrecen DTE	1951	Confiscation	704261
18	Győri Papnevelde	Győr	19th c.	Győr GyEKK	before 1821	Heritage	Ö. R. V. 19

Foreign Copies

No	Proven. Name	Proven. Place	Proven. Time	Collection	Time	Acquisition	Signature
19	András Dudith	Wroclaw	16th c.	Uppsala UB	1645	Booty	Ink. 34:46
20	Unknown	Unknown	Unknown	Stockholm KB	Unknown	Unknown	Ink. 614 A
21	Unknown	Unknown	Unknown	Stockholm KB	Unknown	Unknown	Ink. 614 B
22	Unknown	Riga	20th c.	Riga LNB	Unknown	Unknown	RH.28
23	Miklós Zrínyi	Čakovec	17th c.	Zagreb NSK	1896	Purchase	R I. 4r 15
24	Society of Jesus (SJ)	Dubrovnik	17/18th c.	Dubrovnik ZK	1944	Donation	R 42 Ink.
25	Unknown	Sarajevo	20th c.	Sarajevo ZMBH	Unknown	Purchase	E 544
26	Society of Jesus (SJ)	Brno	17/18th c.	Olomouc VK	1773	Suppression	II 48.280
27	Otokar Kruliš-Randa	Defurovy Lažany	20th c.	Praha NK	1957	Purchase	41.C.49
28	Dietrichstein-family	Mikulov	17/20th c.	Brno MZK	1933	Purchase	MKP-0000.087
29	Augustinians (OSA)	Brno	19/20th c.	Brno MZK	Unknown	Deposit	A P 89
30	Unknown	Kraków	16/18th c.	Kraków CB	after 1788	Suppression	136 III Inc
31	Michał Gronkowski	Kraków	16/17th c.	Kraków BJ	Unknown	Unknown	Inc. 1989

No	Proven. Name	Proven. Place	Proven. Time	Collection	Time	Acquisition	Signature
32	Franciscan Monastery (OFM)	Szamotouly	17th c.	Kórnik B	after 1858	Unknown	Inc.F125
33	J. Maksymilian Ossoliński	Lviv	19th c.	Wrocław ZNiO	1820	Donation	XV.355
34	Marcus Trätler	Braşov	1720	Braşov Honterus	20th c.	Heritage	093/2
35	Constantin Karadja	Bucureşti	20th c.	Bucureşti BN	1962	Purchase	Inc. II 37
36	Royal Secondary School	Arad	19/20th c.	Bucureşti BN	1961	Confiscation	Inc. II 37 dupl.
37	Andreas Oltard	Sibiu	17th c.	Sibiu Brukenthal	1879	Unification	Inc. 236
38	Antonie Pământea	Sibiu	20th c.	Săbăta de Sus	1997	Donation	MA 120
39	Transylvanian Museum Soc.	Cluj-Napoca	19th c.	Cluj UB	1872	Donation	BMV 11
40	Unitarian Church	Cluj-Napoca	18/20th c.	Cluj Acad	1949	Socialization	Inc. 108
41	Semsey-family	Šemša	20th c.	Martin SK	1976	Purchase	Inc. B 11
42	Hans Sloane	London	18th c.	London BL	1753	Donation	IB.51705.
43	H. S.	Paris	1584	Paris BN	17. c.	Unknown	RES-M-89
44	Unknown	Amsterdam	20th c.	Amsterdam IISG	1937	Deposit	AB F 771
45	Ramiro Núñez de Guzmán	Napoli	17th c.	Salamanca UB	1798	Unification	BG/L. 261
46	Ferdinand III, Tuscany	Florence	17/18th c.	Firenze BNC	1861	Unification	Pal. D.7.4.7
47	Unknown	Unknown	Unknown	Modena BEU	Unknown	Unknown	B 9 25
48	Rosenthal antiquarian	Munich	20th c.	Treviso CB	1927	Purchase	III 99 E
49	Giovanni Francesco De Rossi	Rome	19th c.	Vatican BAV	1921	Purchase	Stamp.Ross.82
50	Benedictine Abbey (OSB)	Michaelbeuern	16th c.	München BSB	Unknown	Unknown	2 Inc.c.a. 2125
51	Society of Jesus (SJ)	Ingolstadt	16/18th c.	München UB	1773	Suppression	2 Inc.lat. 1014
52	Unknown	Unknown	Unknown	Leipzig UB	after 1800	Unknown	Hist.Austr.58
53	Society of Jesus (SJ)	Bamberg	17/18th c.	Bamberg SB	1773	Suppression	Inc.typ.Ic.IV.19#3
54	G. G.	Unknown	Unknown	Stuttgart WLB	Unknown	Unknown	Inc.fol.15517
55	Frederick I of Württemberg	Stuttgart	18th c.	Stuttgart WLB	1810	Donation	Inc.fol.15517(HB)
56	Unknown	Unknown	Unknown	Berlin KFK	Unknown	Unknown	Sign 2596
57	Jan Glogowczyk	Unknown	Unknown	Berlin SB	Unknown	Unknown	4° Inc 635
58	Bleiswyk-family	Delft	17/18th c.	Göttingen SUB	1770	Purchase	4° Hist. Hung. I/4001

No	Proven. Name	Proven. Place	Proven. Time	Collection	Time	Acquisition	Signature
59	Karl & Faber	München	20th c.	Schweinfurt OSB	1976	Purchase	OS 1091
60	Unknown	Unknown	Unknown	Zittau StB	Unknown	Unknown	Hist. 2° 126
61	Society of Jesus (SJ)	Wien	17/18th c.	Wien ÖNB	1773	Suppression	Ink 11.D.10
62	Society of Jesus (SJ)	Wien	17/18th c.	Wien UB	1773	Suppression	II 138224
63	Augustinians (OSA)	Wien	17/18th c.	Wien Schotten	1786	Purchase	Ink. 29
64	Cistercians (OCist)	Zwettl	18/20th c.	Zwettl Zisterzienser	18th c.	Unknown	Inc.I/160
65	Archduke John of Austria	Graz	18/19th c.	Graz SLB	19th c.	Donation	5552 III
66	Benedictine Abbey (OSB)	Melk	19th c.	Melk Benedikt	before 1901	Unknown	P 46
67	Library of City	Leipzig	19/20th c.	Москва Pr6	1945	Booty	Inc/4.343
68	University Library	Wroclaw	19/20th c.	Москва Pr6	1945	Booty	MK Inc/874
69	Unknown	Unknown	Unknown	Москва H6 MfY	Unknown	Unknown	5Lo 354/4°
70	Unknown	Unknown	Unknown	Москва ГmBR	Unknown	Unknown	ИHK. 40-18
71	Unknown	Unknown	Unknown	Cr-Πerep6ypr Phb	Unknown	Unknown	9.4.4.13
72	Aaron Burtis Hunter	Raleigh	19/20th c.	Raleigh UNC	1932	Donation	Inc. 530
73	Ernst P. Goldschmidt	New York	20th c.	New York PL	1929	Purchase	Ger. 1488 +
74	J. Pierpont Morgan	New York	19/20th c.	New York ML	1902	Purchase	PML 238
75	Lessing J. Rosenwald	Washington	20th c.	Washington LC	1943/1975	Donation	Incun. 1488.T5
76	Unknown	Unknown	Unknown	New Haven YUC	1963	Purchase	Zi +9493
77	Premonstratensians (OPraem)	Louka	17/18th c.	Boston PL	1940	Purchase	Q.403.87 FOLIO

Bratislavské odpustkové listiny*

Eva Frimmová

Kľúčové slová: 15. a 16. storočie, odpustkové listiny, rukopisy, prvá bratislavská tlač, tlačiar Andrej, Bratislava

Litterae indulgentiarum (lat.), Ablassbriefe, Indulgenzbrieft (nem.) čiže odpustkové listiny alebo skrátka odpustky zamestnávali myseľ stredovekého človeka v celom stredoeurópskom okruhu po dobu takmer pol tisícročia. V podstate išlo o získanie odpustenia trestu za nejaký konkrétny čin alebo za všetky hriechy pre jednotlivca, príp. pre určité spoločenstvo. Odpustenie viny sa vnímalo inakšie ako trest za hriech. Spoveďou sa síce získalo odpustenie, ale veriaci sa nezbavili trestu. Na to slúžili odpustky, a tak len tí, ktorí ich dostali, mali istotu spásy. Cirkev udeľovala viníkom väčšinou za odmenu odpustky od všetkých trestov za hriechy, ktoré oľutovali a z ktorých sa vyspovedali. Odpustky sa vyhotovovali na jednom liste papiera, i na pergamene, niekedy boli napísané kaligraficky a mohli byť aj krásne iluminované. Vždy boli opatrené príslušným podpisom, často aj pečatou, resp. pečatami. Mávali jasnú a veľmi podobnú formu, ktorá sa opakovala v istých lokalitách a pri istých príležitostiach. Obsahovala dve časti. V prvej sa uvádzalo, kto listinu vydáva, z akého poverenia, pri akej príležitosti a menovite komu. Druhá časť upresnila, o aké odpustky ide, či o čiastočné alebo plnomocné (úplné), ale vždy sa odpúšťali tresty za hriechy, z ktorých sa dotyční vyspovedali. Forma odpustkových listín bola stanovená podľa kuriálneho štýlu a upravená podľa kancelárskych pravidiel. Právo udeľovať odpustky mal pápež a mohol poveriť ich realizáciou určitého cirkevného hodnostára z niektorej farskej alebo diecéznej inštitúcie.

Prvýkrát vyhlásil odpustkovú akciu pápež Urban II. v roku 1095 v snahe podporiť prvú križiacku výpravu na oslobodenie Svätej zeme spod pohanského jarma. Do stredoeurópskeho okruhu sa odpustky rozšírili najmä za pontifikátu Bonifáca IX. Udelenie milosti sa spájalo najčastejšie s najvýznamnejšími sviatkami cirkevného roku; mohli sa udeliť aj pri rozličných významných príležitostiach buď ústne, alebo predovšetkým v písomnej forme zadarmo, ale vo väčšej miere, najmä v neskoršom období za peniaze. Platba bývala nešpecifikovaná a závisela od sociálneho postavenia kajúcnika. Povolenia udeliť odpustkovú listinu sa zachovávali v odpisoch v starostlivo evidovaných registroch pápežskej kúrie, ako napr. *Registra Lateranensia*, z ktorých sa len za pápeža Bonifáca IX. zachovalo 119 zväzkov.¹ Táto

* Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/20062/15 Ponímanie a koncepcie novovekej historiografie v Historickom ústave SAV v Bratislave.

¹ HRDINA, J. Papežské odpustkové listiny pro země středovýchodní Evropy za pontifikátu Bonifáce IX. (1389 – 1404), s. 35 – 58.

činnosť nadobudla enormné rozmery najmä po vynájdení kníhtlače. Došlo to až tak ďaleko, že sa hovorilo o kupčení s odpustkami, čo sa stalo jedným z hlavných dôvodov kritiky cirkevných praktík a aj cirkevnej politiky zo strany reformátorov.

Na Kostnickom koncile (1414 – 1418), kde sa ukončila pápežská schizma, prišlo k upáleniu Jána Husa a o rok neskôr Hieronyma Pražského, ktorí volali po reforme v cirkvi a brojili aj proti odpustkom. S novým pápežom Martinom V. sa tu dohodlo, že sa koncil bude konať každých sedem rokov, aby sa zabránilo zneužívaniu v cirkvi a aby sa pristúpilo k reformám obmedzujúcim pápežove právomoci. Nielen Francúzi, ale aj nemecké kniežatá a preláti mali záujem, aby peniaze vybrané z rozličných poplatkov zostali na ich území a neodovzdávali sa do Ríma.² Odpustky sa spomínajú až štyridsaťkrát v známych 95 tézach, ktoré pribil Martin Luter na bránu kostola vo Wittenbergu 31. októbra 1517. Odpustky, resp. ich kritika, sa riešili aj na Tridentskom koncile (1545 – 1563) a po roku 1565 definitívne zanikli.

Vynájdenie kníhtlače pomohlo vo veľkej miere tejto pre mnohých tlačiarov spásosnej činnosti, nehovoriac o finančných výhodách pre tých, čo ich vydávali, ale aj vytlačili. Od začiatku išlo v tomto smere o obchod a výnosný podnik. Prvú vytlačenú a istotne datovanú a aj identifikovanú odpustkovú listinu zaznamenávame v Mohuči priamo v Gutenbergovej dielni v roku 1454 a druhú v roku 1455; obe nesú známky typu písma 31-riadkovej a neskoršej i 36- a 42-riadkovej *Biblie*.³ Tak prišlo k tomu, že Ján Gutenberg, Ján Fust a Peter Schöffer uviedli nový rad tlačiarov 15. storočia, ktorí pracovali pre súkromných vydavateľov za odmenu a postavili kníhtlač do cirkevných služieb aj pre potreby získať pokánie formou drobných jednolistových tlačí odpustkových listín. V dejinách kníhtlače mali odpustky osobitné miesto najmä preto, lebo vytlačenie takýchto jednolistových, resp. drobných tlačí bolo typograficky nenáročné a finančne výnosné. Veľká časť výnosov odpustkových listín vydaných v tomto čase bola určená na protitureckú obranu. Postupne od 30. marca 1476 až po začiatok roka 1480, teda za pápeža Sixta IV.⁴, boli vytlačené v rozličných mestách v latinskom a nemeckom jazyku odpustkové listiny podporujúce križiacku výpravu proti Turkom, čo sa opakovalo ešte aj 25. júla 1482.⁵ Turci ohrozovali Cyprus, Rodos a vlastne celý kresťanský svet, proti čomu pápeži priebežne vyhlasovali križiacke výpravy a na ich finančnú podporu aj odpustkové akcie.

Udeľovanie odpustkov pre Poľské kráľovstvo v roku 1391 na žiadosť kráľovnej Jadvigy preniklo za Alpy. V 14. storočí mali uhorské provincie Ostrihom a Kaloča sotva 5 000 fár. Vzhľadom na to, že odpustky boli viazané na duchovnú inštitúciu a jej benefíciá, je pochopiteľné, že ich udeľovanie bolo obmedzené. V Uhorsku bolo celkovo vystavených 152 listín pre tých, čo prejavili záujem, t. j. 84-krát to boli farské

² KAPR, A. Johannes Gutenberg. Persönlichkeit und Leistung, s. 55.

³ GELDNER, F. Inkunabelkunde. Eine Einführung in die Welt des frühesten Buchdrucks, s. 32, 57, 63, 74.

⁴ Sixtus IV. (Francesco della Rovere); 1471 – 1484 rímsky pápež.

⁵ HAEBLER, K. Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts, č. 1331 – 1356, 1383.

kostoly, ale aj rády, napr. paulíni.⁶ Na území dnešného Slovenska evidujeme viacero lokalít, kde sa vydávali odpustky. V Bratislave sa zachovala v Archíve mesta Bratislavy najstaršia odpustková listina, ktorou udelil pápež Bonifác IX. 4. júla 1402 v Ríme odpustky veriacim, ktorí pri príležitosti rakúskej kongregácie rakúskych františkánov pristúpia k sviatostiam a dajú peňažné dary na dobročinné ciele. Je na pergamene so stopou po bule.⁷ Druhou je listina z 3. októbra 1411 vydaná v Bratislave, ktorou ostrihomský arcibiskup Ján povoľuje Kaplnke Božieho Tela v Bratislave odpustky na určité sviatky; podobne ako predchádzajúca je na pergamene a s pečatou.⁸ Dňa 12. mája 1442 kardinál Julián povoľuje Kaplnke Božieho Tela odpustky pre jej návštevníkov a darcov, napísaná je tiež na pergamene a opatrená pečatou.⁹ Ďalej evidujeme ešte dvanásť listín: jednu z roku 1465, tri z roku 1475, po jednej z roku 1476, 1485, 1493, 1499, 1500,¹⁰ 1510 a dve z roku 1514.¹¹

Z bratislavských odpustkových listín uvádzame niekoľko príkladov vydaných pri takýchto príležitostiach:

- Pri príležitosti procesie – v Ostrihome vydal 25. novembra 1510 ostrihomský arcibiskup Tomáš Bakóc na žiadosť bratislavského kanonika Mikuláša Szécsényiho odpustky účastníkom sprievodu na Božie Telo vedeného bratislavským prepoštom Mikulášom zo Šankoviec.¹²
- Pre oltár – kardináli Baptista a Štefan dávajú v Ríme 6. decembra 1475 odpustky pre Oltár sv. Andreja v bratislavskom Dóme sv. Martina.¹³ Kardináli Oliver, Julián, Ján Michal, Hieronym, Dominik, Ján Jakub, Pavol, Ján Vavrinec, Ján, František, Eustach, Rafael, Ján a Ján dávajú v Ríme 4. apríla 1493 odpustky pre Oltár sv. Trojice v Kostole sv. Vavrince za bratislavskými hradbami. K pergamenovej listine zdobenej ornamentmi je privesených štrnásť pečatí.¹⁴
- Bratstvu – kardináli Alan, Bernard, Ľudovít a Bartolomej dávajú v Ríme 27. júna 1465 odpustky Bratstvu Matky Milosrdenstva pri bratislavskom

⁶ HRDINA, odk. 1, s. 42, 50 – 55.

⁷ Archív mesta Bratislavy. Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností I, č. 698.1.

⁸ Archív mesta Bratislavy. Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností I, odk. 7, č. 794.

⁹ Archív mesta Bratislavy. Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností I, odk. 7, č. 1822.

¹⁰ Archív mesta Bratislavy. Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností I, odk. 7, č. 3480.1, 3713.1, 3713.2, 3713.3, 3720, 3831.1, 3975.1, 4111.1, 4117.2.

¹¹ Archív mesta Bratislavy. Inventár listín a listov II (1501 1563), č. 4413, 4535, 4536.

¹² Archív mesta Bratislavy. Inventár listín a listov II (1501 1563), odk. 11, č. 4413; HLAVAČKOVÁ, M. Kapitula pri Dóme sv. Martina. Intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí, s. 103.

¹³ Archív mesta Bratislavy. Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností I, odk. 7, č. 3713.1.

¹⁴ Archív mesta Bratislavy. Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností I, 1956, odk. 7, č. 3713.1.

Dóme sv. Martina.¹⁵ O desať rokov neskôr 10. decembra 1475 dávajú v Ríme odpustky kardináli Filip, Angelus, Bartolomej, Oliver, Marek, Baptista, Štefan, Ausias, Vít, Anton, Jakub a Teodor Bratstvu Matky Milosrdenstva založenému pri Oltári sv. Andreja v bratislavskom Dóme sv. Martina.¹⁶

- Podľa osobitného nariadenia prepošt Bratislavskej kapituly môže znova posvätiť miesto, ktoré bolo poškvrnené heretikmi, napríklad cintorín. Dňa 8. júla 1514 v Bratislave udeľuje generálny vikár Michal u ostrihomského arcibiskupa Tomáša odpustky Kaplnke sv. Egida na cintoríne Dómu sv. Martina v Bratislave a osobitnou listinou Kaplnke sv. Blažej na cintoríne Kostola sv. Michala v Bratislave.¹⁷ Uvedené kostoly sv. Vavrinca a sv. Michala boli v roku 1530 zbúrané, čo súviselo s tým, že mesto zvýšilo aktivitu pri posilňovaní a rozširovaní mestských hradieb po bitke pri Moháči v roku 1526.
- Slávnostná omša na začiatku významnej akcie a udeľovanie odpustkov – pri príležitosti Prvého viedenského kongresu v roku 1515 sa konali predbežné rokovania o budúcej dvojitej svadbe habsburských a jagelovských potomkov v Bratislave. Na jeho začiatku celebroidal ostrihomský arcibiskup Tomáš Bakóc omšu a zároveň požehnal budúce rokovania, aby boli priaznivé nielen pre jeho účastníkov, ale pre všetkých kresťanov a aby boli dostatočne účinné aj v ich spoločnom úsilí chrániť sa pred pohanmi. Eberhard Ferber z Gdańska, účastník sprievodu poľského kráľa Žigmunda I. Starého Jagelovského, vo svojej nemeckej i latinskej verzii *Diaria* opisuje túto omšu, na ktorej arcibiskup udelil odpustky na sedem rokov všetkým prítomným, pričom im to oznámil v štyroch rečiach: latinsky, nemecky, maďarsky a poľsky;¹⁸ ale zrejme ten posledný jazyk bol domáci, čiže slovenský.
- Odpustková akcia na podporu výpravy proti českým bratrákom vedeným Jurajom Podebradským – v 70. rokoch pôsobili v Bratislave dvaja kanonici v Dóme sv. Martina, ktorých poverili pápežskí legáti úradom odpustkových komisárov. Jedným z nich bol Bernard Schinagel (1462 – 1469), komisár ferrarského biskupa Lorenza Roverellu, pápežského legáta v Ne-

¹⁵ Archív mesta Bratislavy. Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností I, 1956, odk. 7, č. 3975.1.

¹⁶ Archív mesta Bratislavy. Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností I, 1956, odk. 7, č. 3713.2.

¹⁷ Archív mesta Bratislavy. Inventár listín a listov II (1501 – 1563), 1966, odk. 11, č. 4535 a č. 4536.

¹⁸ FERBER, E. Dwa dyaryusze kongresu wieden'skiego z roku 1515, s. 111 – 112 (nem.); s. 170 – 171 (lat.). „Peractis in Ecclesia collegiata S. Martini ceremoniis tunc consuetis, benedictionem suam post recitatum collectam (quae coram eo legebatur) astantibus dedit et septem annorum indulgentias praesentibus in forma tunc temporis solita concessit, quam per expressum quadruplici sermone fecit promulgari videlicet Latine, Alemanice, Ungarice et Polonice.“

mecku (1469). Zachovali sa tri odpustkové listiny, ktorých výnos bol určený na výpravu proti českým bratríkom.¹⁹

- Odpustková akcia na podporu protitureckého ťaženia – druhým odpustkovým komisárom bol Ján Han z Weytry († 1487) z Dolného Rakúska, ktorý pôsobil ako farár v Dóme od roku 1465. Han bol poverený, aby viedol odpustkovú akciu na podporu protitureckého ťaženia, ktorú vyhlásil pápež Sixtus IV. V roku 1480 mal v Uhorsku dohľad nad jej realizáciou ostrihomský arcibiskup a pápežský legát kardinál Ján Aragónsky.²⁰ Z tejto odpustkovej akcie získané peniaze pápež pridelil uhorskému kráľovi Matejovi Korvínovi.²¹ Do tohto obdobia spadajú aj tri odpustkové listiny, ktoré vydal Ján Han; sú mimoriadne významné z hľadiska inkunábulového výskumu na Slovensku, a preto im budeme venovať osobitnú pozornosť.

Ide o dve rukopisné listiny a jednu vytláčenú, vďaka ktorej sa posúvajú dejiny kníhtlačiarstva na Slovensku do 15. storočia. Všetky tri listiny treba vnímať spoločne vzhľadom na viaceré súvislosti medzi nimi. Odpustkovú listinu z 11. mája 1480 vystavil bratislavský kanonik Ján Han pre pani „Agnes de Posonio“ a vydal ju tlačou putovný tlačiar.²² V jej druhej časti nasledovala formula rozhršenia „absolutionis“ o plnomocných odpustkoch od trestov, ktoré bolo možné udeliť aj na smrteľnej posteli. Pani Agnes však v tom čase asi neumierala, len chcela podporiť protitureckú výpravu, keďže kanonik na konci listiny pripísal rukou text v tom zmysle, že ak neumrie, odpustky sa ponechávajú na neskoršie: „Si hac vice non morietur reserva etc.“

Táto tlač sa zachovala v jedinom exemplári v Archíve mesta Bratislavy rovnako ako dva rukopisné exempláre s podobným textom, ktoré tiež napísal Ján Han; jedna listina je zo 4. apríla 1476 pre mäsiara Mikuláša z Frauenmarktu²³ a druhá z 1. februára 1481 pre Mikuláša z Frauendorfu (Boleráz), ktorý bol kostolníkom „vitricus“ v Kostole sv. Vavrinca v Bratislave.²⁴ Uvedená skutočnosť naznačuje, že sa tlačiar zdržiaval v Bratislave veľmi krátko: v roku 1476 ešte nebol v meste a v roku 1481 už nebol, a tak kanonik napísal listiny ručne. Len v roku 1480 mohol využiť jeho prítomnosť, aby vydal tlačenú odpustkovú listinu. Navyše je listina z roku 1481

¹⁹ Magyar Nemzeti Országos Levéltár Budapest – Diplomataikai Fényképgyűjtemény DF 250 492 (22. 4. 1469), DF 249 866 (22. 4. 1469), DL 45 364 (11. 8. 1469); HLAVAČKOVÁ, odk. 12, s. 142.

²⁰ Ján VII. Aragónsky; 1477 – 17. X. 1485 ostrihomský arcibiskup, kardinál a pápežský legát v Uhorsku, Čechách a Poľsku, brat kráľovnej Beatrix Aragónskej, manželky kráľa Mateja Korvína.

²¹ FRAKNÓI, V. Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae 1458 – 1490, č. 89 an.

²² Archív hl. mesta Bratislavy Listy a listiny, sign. 1832.

²³ Archív hl. mesta Bratislavy Listy a listiny, sign. 3720.

²⁴ Archív hl. mesta Bratislavy Listy a listiny, sign. 3789.

identická s tlačenou formou z roku 1480. Tradíciu o tlačenej odpustkovej listine zaznamenal Ovídius Faust, ktorý uviedol, že ju mesto dostalo z pozostalosti šéfredaktora *Pressburger Zeitung* Františka Pichlera;²⁵ Anton Dubay opravil ním mylne uvedené meno na Alojza H.

Tento rozbor podporuje hypotézu, ktorá sa neskôr aj potvrdila, že v Bratislave krátkodobo pôsobil putovný tlačiar. V druhej polovici 20. storočia viacerí domáci i zahraniční odborníci predpokladali, že v Bratislave alebo niekde v bližšie neurčenom uhorskom prostredí pracoval v rokoch 1477 – 1480 neznámy tlačiar, ktorý vytlačil štyri inkunábulu:

1. ANTONINUS Florentinus. *Confessionale* (1477). 2°. 136 ff.²⁶
2. MATTHIAS-rex. *Brief gegen Kaiser Friedrich III.* (1477). 1 l. Deperditum.
3. ZACCHIA Vezzanensis, Laudivius. *Vita beati Hieronymi* (1478 – 1479). 4°. 10 f.²⁷
4. HAN, Iohannes: *Litterae indulgentiarum.* (Deň Nanebovstúpenia Pána Domini Ascensio = 11. mája 1480). 1 f. 4°. ²⁸

Ich typografickým a obsahovým rozborom, skúmaním pôvodu papiera a jeho priesvitky alebo provenienciou exemplárov a miestom ich súčasného uloženia sa zaoberali významní slovenskí odborníci Anton Dubay, Ján Čaplovič, Richard Lacko, Imrich Kotvan, Ovídius Faust, Leo Kohút, ale aj maďarskí odborníci József Fitz, Vilmos Fraknói, Pál Gulyás, Erzsébet Soltész, Csaba Csapodi, Gedeon Borsa,²⁹ Judit Ecsedy³⁰ a napokon aj Nemeč Helmut Kind.³¹ Možno konštatovať, že sa všetci zhodovali v tom, že uvedený tlačiar používal matrice talianskeho pôvodu, ale pri diele Antonina Florentina *Confessionale* bibliografia *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*³² jednoznačne udáva ako tlačiara Mateja Morava pôsobiaceho v Neapole; ďalšie dve inkunábulu Laudiviova³³ a Hanova³⁴ tlač čiastočne poukazovali na officínu Jána Bulle-

²⁵ FAUST, Najstaršie tlačiarne v Bratislave, s. 74 – 76.

²⁶ KOTVAN, I. Inkunábulu na Slovensku, č. 64. Tu je tlačiar uvedený ako typographus „Confessionalis“; SAJÓ, G. – SOLTÉSZ, E. Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. I-II, č. 235. Bibliografia udáva, že ide o „tlačiara Confessionalis“ v Uhorsku – In Hungaria. Nachádza sa v Budapešti – sign. Univ. 862.

²⁷ SAJÓ – SOLTÉSZ, odk. 26, č. 2041; HAIN, L. Repertorium. Repertorium Bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD. I, 1–2; II, 1–2, č. 1180.

²⁸ KOTVAN, odk. 26, č. 599.

²⁹ BORSA, G. Andreas Hess.

³⁰ Výsledky maďarských bádateľov s typografickou ukážkou rozboru tlači ako Andreja Hessa, tak i tlačiara „Confessionalis“ prezentuje vo svojom diele ECSEDY, J. A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473 – 1600, s. 41 – 44, 133, 203 – 210. Inkunábulu tlačiara „Confessionalis“ uvádza ako tlače budínske a v zátvorke ako bratislavské a s otáznikom.

³¹ FRIMMOVÁ, E. Bratislavský tlačiar inkunábulového obdobia, s. 211 – 220.

³² *Gesamtkatalog der Wiegendrucke.* (GW), č. 2108.

³³ SAJÓ – SOLTÉSZ, odk. 26, č. 2041; Régi magyarországi nyomtatványok 1473 – 1600, č. 5.

³⁴ KOTVAN, odk. 26, č. 599; ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700. Diel I., č. 271; Régi magyarországi nyomtatványok 1473 – 1600, odk. 33, č. 6.

ho, Mateja Morava aj Andreja Hessa. Keďže všetci zainteresovaní sa domnievali, že *Confessionale* vydal v roku 1477 onen neznámy tlačiar a niektoré matrice z uvedených tlačí z Hieronymovho života a odpustkovej listiny boli rovnaké, nakoniec sa zhodli na tom, že ide o tlačiara „typographus *Confessionalis*“. Jeho identitu sa dlho nedarilo určiť, ani lokalizovať miesto jeho pôsobenia.³⁵

Až nakoniec študentka Katedry slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave Anna Žideková skúmajúc meštianske právo v 15. storočí v Bratislave našla v *Komornej knihe z roku 1477* významný dokument. Údaj z druhej polovice tohto roka jednoznačne dokazuje existenciu tlačiara a maliara Andreja v Bratislave, pretože zaznamenáva, že mu prichádzajúcemu z Viedne udelili meštianske právo potom, čo zložil prísahu a zaplatil poplatok jeden zlatý (florén), t. j. jednu libru a dva šilingové denáre.³⁶

Vo viacerých prípadoch mali meštánie priezviská, ktoré boli zároveň pomenovaním ich remeselníckej profesie. Niektorí sa zvykli označiť ako magister, keď ukončili druhý stupeň univerzitného štúdia. Výška poplatku za udelenie mestského práva pravdepodobne závisela od hodnoty hnutelného majetku, ktorým sa dotčení museli preukázať popri vlastníctve nehnuteľností. V prípade, že nevlastnili nehnuteľnosť, museli si nájsť ručiteľov. Získaním meštianskeho práva sa mestská komunita začlenila do istých právnych vzťahov a jednotlivci na rozdiel od poddaných získali stavovsky vyhranené postavenie³⁷ v zmysle mestských práv a slobôd. Uchádzač o takéto právo, ak nevlastnil v meste nehnuteľnosť, musel sa preukázať dostatočným finančným bohatstvom, a musel tu bývať jeden rok a jeden deň pred požiadaním o toto právo. Zároveň musel sľúbiť, že v meste zostane bývať apoň tri nasledujúce roky. Okrem toho musel preukázať manželský pôvod svojho narodenia a bezúhonnosť,³⁸ prisahať pred mestskou radou³⁹ a zaplatiť poplatok „Purgerrechtgeld“; v 15. storočí sa platilo od jedného do päť zlatých.

V konečnom dôsledku z troch možných tlačiarov Mateja Morava, Jána Bulleho a Andreja Hessa sme úplne vylúčili Mateja Morava⁴⁰ a do úvahy prichádza predovšetkým Andrej Hess. Hess si zriadil skromnú tlačiareň v Budíne v rokoch 1473 – 1474

³⁵ FRIMMOVÁ, E. Rekapitulácia poznatkov o najstaršej bratislavskej tlačiarne, s. 26 – 34.

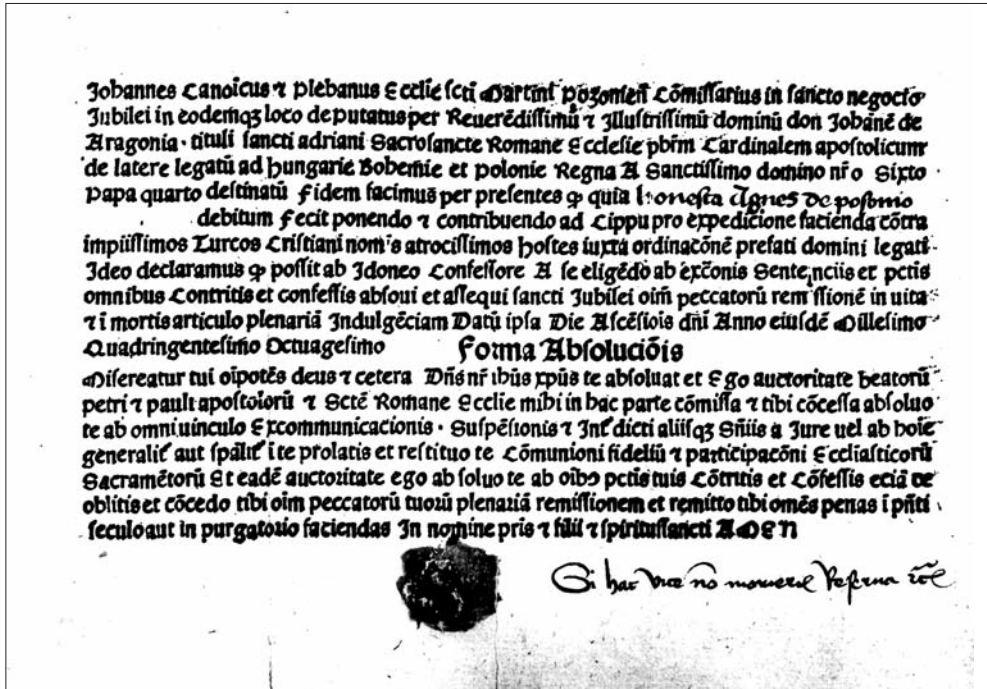
³⁶ Archív hl. mesta Bratislavy – Komorná kniha č. 40 (K40), rok 1477, s. 98, článok účtov za udelenie mestského práva *Burgerrecht Innemen*. „Item Andre maler oder aufdruckher von Wienn hat sich zugesagt und purg gesetzt, aber er sol sich Ee persöndlich herziehen darnach erst des mawtbrief geniessen. Dedit 1 fl. facit 1 lb. 2 ß den.“; ŽIDEKOVÁ, A. Meštianske právo v Bratislave v 15. storočí, s. 59 – 60.

³⁷ MARSINA, R. Reforma stredovekých miest v Uhorsku, s. 164 – 178.

³⁸ ORTVAY, T. *Geschichte der Stadt Pressburg*, II/2, s. 36; ORTVAY, T. *Geschichte der Stadt Pressburg*, II/3. Pressburg, s. 114.

³⁹ Text prísahy v preklade: „Item. Ja prisahám nášmu najmilostivejšiemu pánovi kráľovi, svätej uhorskej korune a mestu Pressburg, že budem spravodlivý k chudobným aj bohatým, k sirotám aj vdovám a nebudem brať ohľady ani na priateľstvo, ani na nepriateľstvo, ale na Božiu spravodlivosť. K tomu mi pomáhaj Boh aj všetci svätí.“ KIRÁLY, J. *Pozsony Város joga a középkorban*, s. 416.

⁴⁰ FRIMMOVÁ, E. *L'activité de l'imprimeur Andreas entre 1477 et 1480 à Presbourg*, s. 424 – 447.

Obr. 1 HAN, Johannes: *Litterae indulgentiarum*. Posonii: Andreas (Hess?), 1480. 1 f.

(Bratislava: Archív hl. mesta Bratislavy – sign. 1832)

za podpory pápežského protonotára a budínskeho prepošta a kráľovského legáta Ladislava Káraiho, ale po roku 1474 sa stopa po ňom stráca. V medzinárodných súvislostiach sa predpokladá, že keď opustil Budín, odišiel do Benátok. Možno predpokladať, že práve on prišiel do Bratislavy na pozvanie prepošta Dómu sv. Martina Juraja zo Schönbergu († 1486), ktorý mal veľmi dobré vzťahy s budínskym prepoštom a kráľovským vicekancelárom Ladislavom Káraiom.⁴¹ Túto teóriu podporuje aj okolnosť, že Kárai bol Hessovým dobrodincom a podporovateľom, a je dosť pravdepodobné, že ho odporúčal na post tlačiaru do Bratislavy.

Právo vydávať odpustky súvisí aj s tým, že Bratislavská kapitula mala významné postavenie ohľadom cirkevnej jurisdikcie. Osobitne to bolo v čase existencie univerzity Istropolitany (1465/67 – 1490), keď jej vicekancelár Juraj zo Schönbergu získal 13. augusta 1469 od pápeža Pavla II. právo používať biskupské právomoci v duchovných veciach „in spiritualibus“ spolu s insígniami vo vymedzenom terito-

⁴¹ HLAVAČKOVÁ, odk. 12, s. 104, 156.

riálnom okruhu medzi riekami Dunajom, Moravou a Váhom.⁴² Na základe porovnávania s odpustkovými listinami v iných krajinách možno konštatovať, že ich vydávanie priamo súviselo s významným cirkevným strediskom, akým bola naozaj v tom čase Bratislavská kapitula.

PRÍLOHA

Litterae indulgentiarum. Bratislaviae: Typographus Andreas Hess(?), die Ascensionis Domini [11. 5.] 1480. Text 158 x 85 mm, papier 201 x 153 mm.

Prepis odpustkovej listiny z 11. mája 1480⁴³

Johannes, canonicus et plebanus Ecclesiae sancti Martini Posoniensis, commissarius in sancto negotio|| Jubilei in eodemque loco deputatus per Reverendissimum et illustrissimum dominum Johannem de|| Aragonia, tituli sancti Adriani Sacrosanctae Romanae Ecclesiae presbyterem cardinalem, apostolicum|| de latere legatum ad Hungariae, Bohemiae et Poloniae regna a Sanctissimo domino nostro Sixto|| papa quarto destinatum fidem facimus per praesentes qui quia *honestata Agnes de Posonio*|| debitum fecit ponendo et contribuendo ad cippum pro expeditione facienda contra|| impiissimos Turcos Christiani nominis atrocissimos hostes iuxta ordinationem praefati domini legati.|| Ideo declaramus, qui possit ab idoneo confessore a se eligendo ab excommunicationis sententiis et peccatis|| omnibus contritis et confessis absolvi et assequi sancti Jubilei omnium peccatorum remissionem in vita|| et in mortis articulo plenariam indulgentiam. Datum ipsa die Ascensionis Domini anno eiusdem Millesimo quadringentesimo octagesimo.

Forma Absolutionis||

Misereatur tui omnipotens deus et cetera, Dominus noster Iesus Christus te absolvat et ego auctoritate beatorum|| Petri et Pauli apostolorum et Sanctae Romanae Ecclesiae mihi in hac parte commissa et tibi concessa absolvo|| te ab omni vinculo excommunicationis, suspensionis et interdicti aliisque sententiis a iure vel ab homine|| generaliter aut specialiter in te prolatis et restituo te communioni fidelium et

⁴² Slovenský národný archív, Archív Bratislavskej kapituly – sign. Cap. A, fasc. 1, č. 1. Právo používať biskupské insígnie od pápeža Pavla II. pre Juraja Schomberga. Rím, 13. VIII. 1469; CSÁSZÁR, M. Az Academia Istropolitana, Mátyás király Pozsonyi egyeteme. Oklevéltárral, s. 113 – 114; Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I, s. 168 – 168; FRIMMOVÁ, E. Působenie dominikánov na Istropolitane, s. 96 – 99.

⁴³ Pri prepise textu som sa riadila medzinárodnými pravidlami stanovenými inštitúciou Academia Internationalis Latinitati Fovendae Normae orthographicae et orthotypicae Latinae, s. 159 – 171 (cum translatione Polona Mariani Plezia). Zároveň som pristúpila k rozpisaniu paleografických značiek a skratiek.

participationi Ecclesiasticorum|| Sacramentorum et eadem auctoritate ego absolvo te ab omnibus peccatis tuis contritis et confessis etiamve|| oblitis et concendo tibi omnium peccatorum tuorum plenariam remissionem et remitto ubi omnes poenas in praesenti|| saeculo aut in purgatorio faciendas. In nomine patris et filii et spiritus Sancti AMEN.||“

Preklad odpustkovej listiny z 11. mája 1480⁴⁴

„Ján, kanonik a farár Dómu sv. Martina v Bratislave, povereník v posvätných záležitostiach počas jubilejného roka, ktorého na toto miesto určil dôstojný a vznešený pán Ján z Aragónie, kňaz najsvätejšieho rímskeho chrámu pomenovaného podľa sv. Hadriána,⁴⁵ ktorý je kardinálom a pápežským legátom pre Uhorské, České a Poľské kráľovstvo, ustanoveným do tejto funkcie naším najsvätejším pánom pápežom Sixtom IV., potvrdzujeme prostredníctvom prítomných, že *vznešená Agneša z Bratislavy* sa zaviazala prispieť peniazmi do zbierky na uskutočnenie výpravy proti bezbožným Turkom, najhroznejším nepriateľom kresťanov, ktorá sa pripravuje na podnet spomínaného pána legáta. Preto vyhlasujeme, že sa môže skrze vhodného a vlastného vybraného spovedníka oslobodiť od myšlienok vylúčenia z cirkvi a od všetkých vykonaných a vyznaných hriechov. Vo svätom jubilejnom roku môže dosiahnuť odpustenie všetkých hriechov vykonaných počas života, ako aj úplné omilostenie v hodine smrti. Dané v deň Nanebovstúpenia Pána, v roku 1480.

Spôsob rozhrešenia:

Nech sa nad tebou zľutuje všemohúci Boh a tak ďalej, nech ťa oslobodí náš Pán Ježiš Kristus. A ja vďaka oprávneniu blahoslavených apoštolov Petra a Pavla a Svätej rímskej cirkvi, ktoré mi je v tejto veci zverené a tebe prenechané, oslobodzujem ťa od každej hrozby exkomunikácie, zatratenia a rozsudku, ale aj od iných rozhodnutí rozširovaných proti tebe podľa práva alebo všeobecne či osobitne medzi ľuďmi. Zároveň ťa uvádzam do pospolitosti veriacich a účasti na cirkevných sviatosťoch a vďaka tomu istému oprávneniu ťa oslobodzujem od všetkých vykonaných a vyznaných alebo zabudnutých hriechov. Udeľujem ti úplné odpustenie všetkých tvojich hriechov a odpúšťam ti všetky tresty, ktoré máš odpykať kdekoľvek na tomto svete alebo v očisti. V mene otca i Syna a Ducha Svätého. Amen.“

⁴⁴ Preklad odpustkovej listiny som doplnila a upresnila oproti pôvodnej orientačnej interpretácii uverejnenej v roku 2004. FRIMMOVÁ, E. Bratislavská odpustková listina (Bratislava) 11. mája 1480, s. 94 – 95; SEGEŠ, V. Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/3. 1387 – 1526, 2013, s. 208 – 209.

⁴⁵ Sv. Hadrián z Nikodémie (3. stor. – 4. marca 306); rímsky vojak, mučeník. Jeho ostatky previezli v 7. storočí do Ríma a uložili do kostola, ktorý mu zasvätili.

Pramene

Slovenský národný archív. Archív Bratislavskej kapituly – sign. Cap. A, fasc. 1, č. 1. Právo používať biskupské insignie od pápeža Pavla II. pre Juraja Schomberga. Rím, 13. VIII. 1469.

Archív hl. mesta Bratislavy – Listy a listiny, sign. 1832, 3720, 3789.

Archív hl. mesta Bratislavy – Komorná kniha č. 40 (K40), rok 1477, s. 98, článok účtov za udelenie mestského práva „Burgerrecht Innemen“.

Magyar Nemzeti Országos Levéltár Budapest – Diplomatikai Fényképgyűjtemény DF 250 492 (22. 4. 1469), DF 249 866 (22. 4. 1469), DL 45 364 (11. 8. 1469).

Zoznam bibliografických odkazov

Archív mesta Bratislavy. Inventár listín a listov II (1501 – 1563). HORVÁTH, V. ed. Bratislava: Slovenská archívna správa, 1966.

Archív mesta Bratislavy. Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností I. LEHOCKÁ, D. et alii eds.. Praha: AS MV, 1956.

BORSA, G. *Andreas Hess*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2013. ISBN 978-963-446-703-8.

BORSA, G. ed. *Régi magyarországi nyomtatványok 1473 – 1600*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971.

CSÁSZÁR, M. *Az Academia Istropolitana, Mátyás király Pozsonyi egyeteme. Oklevéltárral*. Bratislava: Eder István könyvnyomdájából, 1914.

ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700*. Diel I. Martin: Matica slovenská, 1972.

Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I. Bratislava: Národné literárne centrum, 1998. ISBN 80-88878-43-8.

ECSEDY, J. V. *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473 – 1600*. Budapest: Balassi Kiadó Országos Széchényi Könyvtár, 2004. ISBN 963-506-583-3.

FAUST, O. Najstaršie tlačiarne v Bratislave. *Slovenský typograf*. 1944, 6, s. 74 – 76.

FERBER, E. Dwa dyaryusze kongresu wieden'skiego z roku 1515. In: LISKE, X. ed. *Scriptores rerum Polonicarum. 4. tom. Archiwum Komisji Historycznej. 1. tom.* Kraków: W. L. Anczyc i Spółka, 1878, s. 111 – 112 (nem.); s. 170 – 171 (lat.).

FRAKNÓI, V. *Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae 1458 – 1490. Monumenta Vaticana Regni Hungariae illustrantia, VI.* Budapest: Kiadja a Magyar tudományok akadémia, 1891.

FRIMMOVÁ, E. Bratislavská odpustková listina (Bratislava) 11. mája 1480. In: J. LUKAČKA, J. ed. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI*, s. 94 – 95. ISBN 80-88878-90-X.

FRIMMOVÁ, E. L'activité de l'imprimeur Andreas entre 1477 et 1480 à Presbourg. *Magyar Könyvszemle: könyv és sajtótörténeti folyóirat*. 2013, 129(4), 424 – 447. ISSN 0025-0171.

FRIMMOVÁ, E. Bratislavský tlačiar inkunábulového obdobia. In: *Kniha 2006. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: SNK, 2006, s. 211 – 220. ISBN 80-89023-81-9.

GELDNER, F. *Inkunabelkunde. Eine Einführung in die Welt des frühesten Buchdrucks*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1978.

Gesamtkatalog der Wiegendrucke. (GW). Leipzig: Verlag von Karl W. Hiersemann.

HAEBLER, K. *Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts. Ein bibliographisches Verzeichnis*. Halle: Verlag von Ehrhardt Karras G. M. B. H., 1914.

HAIN, L. *Repertorium. Repertorium Bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD. Typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel adcuratius recensentur. I, 1 – 2; II, 1 – 2.* Stuttgartiae et Tübingae, Stuttgartiae et Lutetiae Parisiorum: J. G. Cottae, 1826 – 1838.

HLAVAČKOVÁ, M. *Kapitula pri Dóme sv. Martina. Intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2008. ISBN 978-80-970060-2-0.

HRDINA, J. Papežské odpustkové listiny pro země středovýchodní Evropy za pontifikátu Bonifáce IX. (1389 – 1404). Pokus o kvantitativní srovnání. In: NODL, M. et alii eds. *Zbožnost středověku. Colloquia mediaevalia Pragensi 6*. Praha: Filosofia – Φιλοσοφία, 2007, s. 35 – 58. ISBN 978-80-7007-260-8.

- KAPR, A. *Johannes Gutenberg. Persönlichkeit und Leistung*. Leipzig – Jena – Berlin: Urania-Verlag, 1986.
- KIRÁLY, J. *Pozsony Város joga a középkorban*. Budapest: Irta Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottsága, 1894.
- KOTVAN, I. *Inkunábuly na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1979.
- MARSINA, R. Reforma stredovekých miest v Uhorsku. *Historický časopis*. 1983, 31(2), s. 164 – 178.
- Normae orthographicae et orthotypicae Latinae*. Romae: Academia Internationalis Latinitati Fovendae MCMXC. EOS, 1994, fasc. I, s. 159 – 171 (cum translatione Polona Mariani Plezia).
- ORTVAY, T. *Geschichte der Stadt Pressburg. II/2*. Pressburg: Commissionsverlag von Carl Stämpfel, Druck von Stämpfel, Eder & Comp, 1898; Idem, *II/3*. Pressburg, 1900.
- ORTVAY, T. *Geschichte der Stadt Pressburg. II/3*. Pressburg: Commissionsverlag von Carl Stämpfel, Druck von Stämpfel, Eder & Comp, 1900.
- SAJÓ, G. – SOLTÉSZ, E. *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. I-II*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1970.
- SEGEŠ, V. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/3. 1387 – 1526*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2013. ISBN 978-80-89523-14-6.
- ŽIDEKOVÁ, A. *Meštianske právo v Bratislave v 15. storočí*. (Diplomová práca). Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2002.

Bratislava's decrees on indulgences

Eva Frimmová

Indulgence, or a way to receive forgiveness for punishment due to a specific deed or all sins for individuals or for a community, were a matter of great concern of medieval people in the whole territory of Central Europe from 1096 until the times after the Council of Trent. It was the Pope's right to grant pardons, and he could authorize a cleric from a parish or diocesan institution to give indulgences. This activity grew enormously, especially after the invention of the printing press, and the abuse of indulgences, mainly through commercialization, got so far that selling them became one of the main reasons for criticism of Church practices by Protestant reformers.

Bratislava's decrees on indulgences indicate the variety of occasions when they were given. The highest number was recorded in the period of the pontificate of Pope Sixtus IV (1471 – 1484), who supported the crusades against the Turks. Three copies from the years 1477, 1480 and 1481 document the existence of a printer in this town, because the one from 1480 was produced by an unknown printer. Experts from Slovakia, Hungary and even Germany argued about his existence since the second half of the 20th century. Finally, an archival document was found, saying that printer and painter Andreas was given a town privilege in Bratislava in 1477. Several analyses point that it was printer Andreas (Hess?), which moves the history of book printing in Slovakia to the 15th century. The decrees on indulgences also prove that the Bratislava Chapter was an important church centre at that time. The appendix includes the transcript and translation of the decree from 1480, printed by the identified printer Andreas.

Key words: 15th and 16th century, decrees on indulgences, manuscripts, first print in Bratislava, printer Andreas, Bratislava

Oratio in obitum Georgii Bona – Sambucova pocta synovcovi Mikuláša Oláha

Ivan Lábaj

Kľúčové slová: Ján Sambucus, Juraj Bona, Oratio in obitum, smútočná reč, Mikuláš Oláh

Osobnosť trnavského rodáka Jána Sambuca (1531 – 1584) je v súčasnom bádanií dostatočne zastúpená vďaka celému radu úzko špecifických či širšie orientovaných prác, príp. viacerým monografiám, ktoré vyšli za ostatných pätnásť rokov.¹ Pozornosť sa prevažne venuje jeho pôsobeniu na viedenskom cisárskom dvore, kontaktom s rodnou Trnavou, ako aj jeho bohatej zbierke a vydavateľskej činnosti. Z literárnej pozostalosti Jána Sambuca, do ktorej sa zaraďuje vyše tridsať položiek, sa bádatelia doteraz zameriavali najmä na poéziu, konkrétne na diela *Poemata quaedam* (1555) a *Emblemata* (1564), okrajovo aj na jeho dialogické pojednanie o správnom latinskom štýle *De imitatione Ciceroniana dialogi tres* (1561). Všetky tri diela spája aspoň čiastočne významná kapitola v Sambucovom živote – pobyt v Taliansku.

Sambucovo *peregrinatio academica* je dostatočne zdokumentované v imatrikulačných knihách univerzít a jeho posledná fáza sa odohrala práve v talianskej Padove. Ján Sambucus sa v tom čase ako vyše dvadsaťročný magister slobodných umení² a čerstvý absolvent niekoľkých prestížnych európskych univerzít snažil získať mecena a sponzora okrem iného aj pre svoju novú vášeň – zbieranie starých rukopisov. V pátraní po patrónovi najprv ašpiroval na miesto historika na habsburskom dvore, potom sa pokúšal uchýtiť u regensburského biskupa Georga von Pappenheim. Ani jeden z plánov mu však nevyšiel. Našťastie si práve vtedy naňho spomenul rodinný známy, ostrihomský arcibiskup Mikuláš Oláh (1493 – 1568)³; ten si Jána Sambuca vybral za vychovávateľa svojho mladého synovca Juraja Bonu (1539 – 1559), ktorého už

¹ VISSER, A. S. Q. Joannes Sambucus and the Learned Image; ALMÁSI, G. The Uses of Humanism; ALMÁSI, G. a F. G. KISS, eds. Humanistes du bassin des Carpates II. Johannes Sambucus. V slovenčine sú monografie venované Sambucovi zastúpené jedinou prácou: VANTUCH, A. Ján Sambucus. Život a dielo renesančného učenca.

² Titul získal v Paríži v roku 1551 po prednesení reči „Oratio, quod oratores ante poetas a pueris cognoscendi sint“.

³ LÁBAJ, I. Nové poznatky o živote a diele trnavského rodáka Jána Sambuca: Humanista Sambucus a arcibiskup Oláh, s. 14.

na jar roku 1552 poslal študovať do Padovy.⁴ Na jeseň v roku 1553 odišiel teda Sambucus, poverený Oláhom, do Padovy za svojim prvým zamestnaním, ale aj za štúdiom medicíny na miestnej univerzite. Neskôr sa o tom vyznal v básni, ktorú venoval svojmu predchádzajúcejmu učiteľovi Veitovi Amerbachovi.⁵ Jeho odchod dokumentuje lakonický záznam v Oláhovom denníku z 2. októbra: „*Sambucus ad Paduam discessit ad Nepotem.*“⁶

V Padove Sambucus pôsobil nielen ako vychovávateľ Bonu, ale aj Oláhovho chránenca Mikuláša Istvánffyho (1538 – 1615), neskoršieho uhorského historika a básnika, ktorý sa so Sambucom stýkal v Bratislave u Štefana Radéczyho⁷ v rámci tzv. bratislavského básnického krúžku. Bonovi a Istvánffymu je venovaný predhovor básnickej zbierky *Poemata*⁸ a môžeme tiež usudzovať, že práve oni sú *nepotes*, ktorých pozdravy Sambucus odovzdáva Oláhovi v predhovore k vydaniu patriarchu Nila datovanom 1. augusta 1555.⁹ Na čele Bonovej výchovy, ktorá zahŕňala okrem iného aj výučbu latinčiny a gréčtiny, stál Sambucus štyri roky a hoci sa ich cesty v roku 1557 rozišli, spájalo ich naďalej silné priateľstvo, o čom svedčí veľký žiaľ, ktorý sa Sambuca zmocnil, keď Bona v roku 1559 tragicky zahynul. Nevieme, kde presne zastihla Sambuca správa o predčasnej smrti jeho priateľa, mohlo sa tak stať v Bologni, ako naznačuje báseň jeho dobrého priateľa Petra Lotichia, ktorou sa snažil pomôcť Sambucovi, aby sa vyrovnal so žiaľom, keď „*gravissimo morbo laboraret Bononiae*“, ako čítame v titule básne.¹⁰

Oratio in obitum generosi ac magnifici adolescentis Georgii Bona

Už v nasledujúcom roku (1560) vychádza smútočná reč *Oratio in obitum generosi ac magnifici adolescentis Georgii Bona Transylvani, Domini in Landseehr et Laknpach etc., qui mortuus est, VI. Septembris anni 1559 (obr. 1)*, pričom v Padove napísané úvodné venovanie Bonovmu staršiemu bratovi Mikulášovi Oláhovi-Császárovi má dátum 1. október 1559. Na začiatku 22-stranovej reči autor rozjímá nad krátkosťou života, ale nezotráva v beznádeji, snaží sa situáciu zmierniť, keď tvrdí, že smrť sama o sebe

⁴ KOVACHICH, M. G. *Scriptores rerum Hungaricarum minores... Tomus I*, s. 93:

„Majus 13, 1552: Bona Gyurko discessit Paduam.“

⁵ SAMBUCUS, J. *Poemata*, f. H2^v-H2^r: „Phoebo me, ac medicis dedi colendum: / donec quid magis accidit venustum, / et meo placet simul palato. / Consultum hoc studio tamen propinquis, / et meae cuperem bonae salutis.“

⁶ KOVACHICH, odk. 4, s. 95.

⁷ ISTVANFFY, N. *Carmina*, s. iv.

⁸ SAMBUCUS, odk. 5, f. A2^{r-v}.

⁹ SAMBUCUS, J., ed. Nili Patris Sancti et Archiepiscopi Constantinopolitani illius misericordis, oratio ad Deum contra barbarorum incursiones, bella intestina, pestem, famem, ac mortis vim praesentem, s. n.

¹⁰ LOTICHIUS, P. *Opera omnia*, f. F4^v.

Podstatnú časť reči (A4^v – C2^v) tvorí rozprávanie o Bonovej rodine, najmä o samotnom Jurajovi, a je de facto hlavným zdrojom informácií o zosnulom synovcovi Mikuláša Oláha. Sambucus sa venuje pôvodu rodiny, spomenie Jurajovu matku, jej brata Mikuláša, ale aj ich otca. Pokračuje zmienkou o Jurajovom otcovi, krátko zhrnie Jurajovo detstvo a štúdiá v Taliansku a v rýchlom slede aj jeho styky s cisárom či cestu do Čiech. Viac priestoru venuje charakteristike Juraja Bonu, na dvoch miestach opisuje zásnuby jeho brata, na ktorých na Juraja nečakane doľahla choroba a následná smrť i pohreb. Sambucus tu vyjadruje svoj hlboký zármutok a blízkosť k Bonovi a zároveň nevynechá príležitosť zmieniť sa o arcibiskupovi Oláhovi a pozostalej rodine, pričom nešetří chválou na Jurajovho staršieho brata Mikuláša Oláha-Császára.

Sambucus neberie Bonovu smrť naľahko a bojí sa, aby smrť takých vynikajúcich a duchaplných mladíkov nezvestovala niečo horšie. V súvislosti s tým spomína nedávny skon Ivana Vrančiča (1535 – 1558), brata¹⁴ jágerského biskupa Antona Vrančiča (1504 – 1573), a dokladá to parafrázou na Aristotelovu *Etiku Nikomachovu*.¹⁵

Na záver Sambucus konštatuje, že Juraj Bona mal síce dospelé a zrelé zmýšľanie, ale jeho život ešte zrelý nebol. Nezáleží však na tom, koľko, ale ako žil, čo potvrdzuje aj citátom zo Simonida, ktorý vyzýva k tomu, aby sme žili naplno.¹⁶ Svoju reč končí prosbou k čitateľovi, aby sa staral o to, aby neupadla spomienka na Juraja Bonu do zabudnutia.

Za rečou nasleduje (D1^r – D2^v) od Sambucových priateľov niekoľko latinských a gréckych epigramov na počesť Juraja. Prvý epigram, pozostávajúci z dvoch gréckych elegických distich, je od Michaela Sofiana (1530? – 1565), profesora v Padove, pôvodcom z ostrova Chios. Dvoma básňami prispel aj Sambucov učiteľ Joachim Camerarius (1500 – 1574), a to šiestimi latinskými veršami a samostatným gréckym dvojverším. Mikuláš Ištvánffy (1538 – 1615), Bonov rovesník, spolužiak z Padovy a Oláhov chránenec v štyroch latinských veršoch lakonicky komentuje Bonov skorý odchod a dodáva, že keď príde jeho čas, bude ho nasledovať. Päťkostolský biskup Andrej Dudíć (1533 – 1589) prispel šiestimi gréckymi veršami. Najväčšie zastúpenie majú Sambucove verše: najprv šesť gréckych elegických distich, potom 34 latinských veršov, 10-veršový epitaf, ku ktorému záverom diela doplnil ešte ďalší 8-veršový epitaf.

¹⁴ SAMBUCUS, odk. 11, f. C3^r. Sambucus, podobne ako niektorá sekundárna literatúra, uvádza, že Ivan Vrančič (Ioannes Verantius) bol Antonovým synovcom a zároveň bratom slávneho vynálezcu Fausta Vrančiča (ca. 1551 – 1617). V skutočnosti však zrejme išlo o Antonovho a Michalovho nevlastného brata. Potvrdzuje to aj Antonov list Ivanovi zo 6. februára 1555, v ktorom označuje Michala ako „frater noster“, pozri VERANCSICS, A. Összes múnkai, vol. 4, s. 19. Pozri tiež SORIC, D. Obiteljski korespondenti Antuna Vrančiča (1504 – 1573): Biografski podaci i lokacija rukopisne građe, s. 39.

¹⁵ SAMBUCUS, odk. 11, f. C3^r: „διὰ τὸ ἔχειν ἐμπειρίας ὄμμα ᾧ ὁρᾷ τὰς ἀρχάς.“ Porovnaj Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 1143b.

¹⁶ SAMBUCUS, odk. 11, f. C4^r: „Πολὺς γὰρ ἡμῖν ἐστὶ τεθνᾶναι χρόνος, / ζῶμεν δ' ἀριθμῷ παῦρα κακῶς ἔτα.“ Simonides, Frag. 3.

Súčasťou dielka sú aj dva listy Bonových talianskych učiteľov. Prvý, datovaný 3. decembra 1559 v Bologni, je od Francesca Robortella (1516 – 1567), ktorý v Padove učil filozofiu, rétoriku, etiku, latinčinu a gréčtinu. Napriek svojim povestným vysokým nárokom¹⁷ píše o Jurajovi s obdivom. Vyzdvihuje jeho *ingenium* a *nobilitas*, a podľa jeho slov bol drahý aj samotnému kráľovi (D3^v). Píše, že sa od neho veľa očakávalo a že sa uňho zápalisto venoval štúdiu gréčtiny. Zhodne so Sambucum pripomína, že si treba uctiť Bonovu pamiatku. Na záver dodáva, že aj on chcel pripojiť niekoľko veršov, ale kvôli pracovným povinnostiam mu nezostal čas.¹⁸

Druhý list, napísaný 28. októbra 1559 v Benátkach, poslal Sambucovi Giovanni Faseolo (1517/18 – 1571/72), padovský profesor gréčtiny a latinskej rétoriky. Nesie sa v podobnom duchu a popri Jurajovej ušľachtilosti vyzdvihuje aj jeho vážnosť, svedomitosť, nevinnosť, skromnosť a záujem o štúdium.¹⁹ Okrem toho poskytuje dôkaz bližšieho vzťahu medzi Faseolom a Bonom, ktorý svojmu učiteľovi často zvykol rozprávať o svojej rodine, o predkoch ako z otcovej či dedovej, tak aj z matkinej strany. Z rozprávania bolo Faseolovi jasné, že Juraj si ctí najmä svojho strýka Oláha, chcel ho napodobňovať a vo všetkom mu bol vzorom. Sám Oláh ho zase, podľa Faseolových slov, miloval ako syna.

Celé dielko je zakončené Sambucovou parafrázou Modlitby Pánovej (E1^v – E2^r), v ktorej sa dôraz kladie najmä na autorovu umeleckú amplifikáciu pôvodného latinského textu modlitby.

Orationes duae funebres (1561), Emblemata (1564)

Žiaľ zo straty blízkeho priateľa zrejme Sambuca neopustil ani dlho potom. Spomína ho totiž aj v dedikačnom liste Jakubovi Fuggerovi z 22. októbra 1559 na začiatku prvého vydania *De imitatione Ciceroniana* (1561).²⁰ V rovnakom vydaní vyšlo aj dielko *Orationes duae funebres*²¹ obsahujúce už predtým vydanú pohrebnú reč na Jakuba zo Stubenbergu,²² ktorý zomrel vo februári 1559, a spomínanú reč na Juraja Bonu. Viac priestoru Sambucus venoval Bonovi. Samotná pohrebná reč bola do dru-

¹⁷ Prezývali ho „Canis grammaticus“.

¹⁸ SAMBUCUS, odk. 11, D3^v: „Ac sane cum his literis versus aliquot ad te misissem: sed tam multis hoc tempore sum districtus occupationibus: ut nihil mihi sit ocii reliquum ad commentandum, et scribendum aliquid, praeter ea, quae publice quotidie interpretari soleo.“

¹⁹ SAMBUCUS, odk. 11, f. D4^r: „Dii boni, quae nostri huius adolescentis gravitas? Quae probitas? Qui pudor? Quae modestia? Quod in bonas artes studium?“

²⁰ SAMBUCUS, J. *De imitatione Ciceroniana dialogi tres*, f. A1^v: „cum Georgio Bona, ... summoque luctu meo adolescente nuper extincto...“

²¹ SAMBUCUS, J. *Orationes duae funebres Ioan[nis] Sambuci Tyrnaviensis Pannonii cum doctissimorum aetatis nostrae virorum epistolis eiusdem argumenti, atque epigrammatis Graecis et Latinis.*

²² SAMBUCUS, J. *Oratiuncula Ioan[nis] Sambuci, Pan[nonii], in obitum Generosi Adolescentis Iacobi a Stubenberg, Baronis, et Pincernae haereditarii Stirie etc.*

hého vydania upravená a rozšírená, s výnimkou dvoch strán pribudli na každej strane pôvodnej reči nové slovné zvraty alebo kratšie pasáže, samotný charakter či obsah však ostal nezmenený.

Okrem toho bol k reči pridaný nedatovaný list Paula Manutia (1512 – 1574), syna slávneho benátskeho tlačiaru Alda Manutia (C1^r – C2^r), a list Sambucovho priateľa Piera Vittoriho (1499 – 1585), učiteľa gréčtiny a latinčiny na Studio Fiorentino (C2^v – C3^r). Zmien sa dočkala aj epigramatická časť diela. Pribudla dlhá báseň (94 hexametrov) *De immaturo Bonae obitu* od Adriena Turnèba (1512 – 1565), učiteľa gréčtiny a gréckej filozofie na parížskej Collège Royal. Sambucus svoju najdlhšiu latinskú báseň z prvého vydania ešte rozšíril o 26 nových veršov. Dva pôvodne samostatné epitafy spojil a pribudlo jedno nové, samostatné dvojveršie. K pôvodným básňam pripojil ešte tri hexametre Jacques Maniquet (Iacobus Maniquet) a celé dielo Sambucus končí Bonovým stručným nekrológom (D4^v), v ktorom uvádza chybný dátum Juražovej smrti.

Juraj Bona je prítomný aj v samotnom diele *De imitatione Ciceroniana dialogi tres*, kde vo všetkých troch dialógoch vystupuje v roli Sambucovho žiaka a spoločníka. Hoci zastáva skôr podradenú úlohu a svojím učiteľom sa často necháva poučiť, dostane príležitostne aj viac priestoru a je schopný ukázať svoju učenosť, či už štýlom svojej reči, alebo použitím gréčtiny.²³

Za zmienku stojí aj emblém *Epitaphium generosi adolescentis Georgii Bona Transylvani, et tanquam fratris, qui obiit M. D. LIX. aetatis suae XX. VI. Septemb[ri]*²⁴ s 12 gréckymi veršami z pôvodnej pohrebnej reči, o 2 verše kratším epitafom *Hoc spes in tumulo...* z *Orationes duae funebres* a už spomínaným epitafom Jacquesa Maniqueta. Sambucus v básni pod emblémom vyjadruje žiaľ za mŕtvym, stojí obrazne pred pomníkom a nasleduje text v podobe reflexie nad životom a smrťou s opisom bolesti zo straty blízkeho človeka.²⁵

Portrét Juraja Bonu

Sambucova pohrebná reč je spolu s dochovaným denníkom Mikuláša Oláha²⁶ hlavným zdrojom informácií o mladom Bonovi. Juraj (lat. Georgius, maď. György) Bona²⁷ bol Oláhovým synovcom a podobne ako jeho strýko sa narodil v Ci-

²³ Viac o diele „De imitatione Ciceroniana“ pozri LÁBAJ, I. Sambucus on Ciceronianism: An overview focusing on the second dialogue of De imitatione a Cicerone petenda.

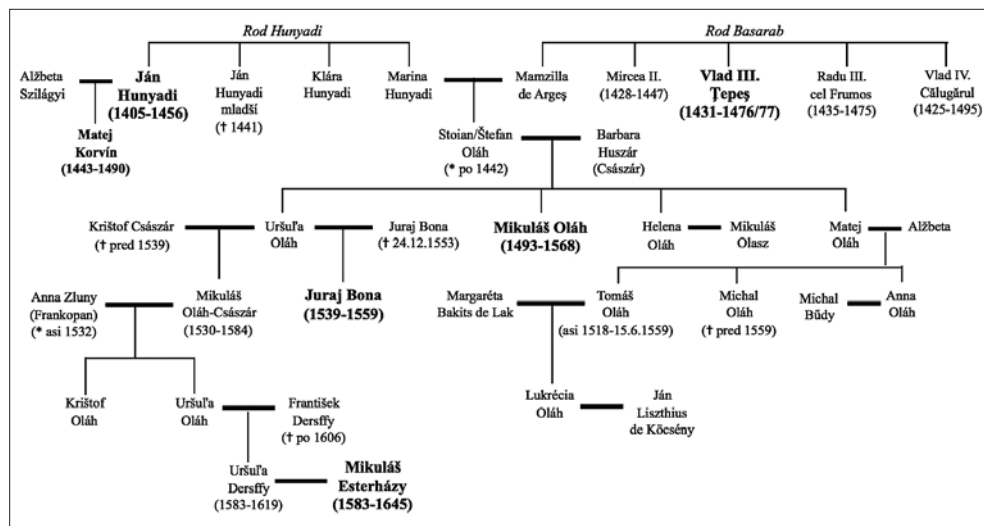
²⁴ SAMBUCUS, J. Emblemata cum aliquot nummis antiqui operis Ioannis Sambuci Tirnaviensis Pannonii, s. 228 – 229. Rovnako ako v prípade smútočnej reči na Bonu, aj tu Sambucus uvádza chybný dátum úmrtia. Na túto chybu upozorňuje už VERESS, A. Matricula et acta Hungarorum in universitate Patavina studentium 1264 – 1864, s. 64.

²⁵ KÁKOŠOVÁ, Z. Latinská humanistická poézia 16. storočia v kontexte slovenskej literatúry, s. 88.

²⁶ KOVACHICH, odk. 4, s. 92 – 97.

²⁷ Pán Landseehr a Laknpach (dnes Landsee a Lackenbach v Rakúsku).

binu (dnes Sibiu v Rumunsku) pravdepodobne v roku 1539. Pochádzal z vplyvnej rodiny, oláhovská vetva patrila do valašského rodu Basarab. Jurajov starý otec Štefan zastával istý čas funkciu *praefectus* alebo *iudex regius*²⁸ a z oboch strán mal slávnych príbuzných – z matkinej Jána Hunyadiho, z otcovej Vlada III. Ťepeša (obr. 2).

Obr. 2 Rodokmeň Bonovej rodiny, zo strany prastarého otca patriacej do valašského rodu Basarab, zo strany prastarej mamy do transylvánskeho rodu Hunyadi

Juraj bol druhým synom Oláhovej sestry Uršule, ktorá mala z prvého manželstva s Kristofom Császárom syna Mikuláša. O Kristofovi sa takmer nič nevie, isté je len to, že zomrel pred rokom 1539, keď už bola Uršula vydatá za Juraja Bonu staršieho a narodil sa jej druhý syn Juraj. Bonu seniora nám bližšie predstavuje Sambucus.²⁹ Bol uznávaným pánom oblasti okolo mesta Rapolt (dnes Rapultu Mare) a známy svojou hlbokou vierou, láskavosťou a oddanosťou voči kráľovi Ferdinandovi I. Počas miestneho povstania ho zajali a krutým väznením sa ho snažili donútiť, aby sa zriekol svojho kráľa, ktorého však nezradil. Podarilo sa mu vykúpiť a utiecť do Viedne, kde zomrel na Štedrý večer v roku 1553. Ďalší príbuzní Bonu staršieho nie sú známymi, pretože sa Sambucus rozhodol ich vynechať. Ubezpečuje nás však, že „*eorum numerus et splendor est infinitus.*“³⁰ Jediný ďalší známy Bona je Valentín Bona, o ktorom sa zmienil Oláh vo svojom denníku,³¹ že bol v Cibiniu dobodaný akýmsi darebákom.

²⁸ SAMBUCUS, odk. 11, f. B1^r.

²⁹ SAMBUCUS, odk. 11, f B1^r – B1^v.

³⁰ SAMBUCUS, odk. 11, f. B1^v.

O detstve Juraja Bonu nemáme dostatok informácií, musíme sa preto uspokojiť jedine so Sambucovým opisom Juraja ako bystrého dieťaťa s dobrou pamäťou, ktoré sa vždy rado učilo.³² Preto neprekvapí, že ho Mikuláš Oláh, ktorý mal Juraja rád ako vlastného syna, poslal na päť rokov na štúdiá do Padovy na *Gymnasium Patavinum*.³³ Padova bola v tom čase významným centrom vzdelávania a miestne *Gymnasium omnium disciplinarum* malo v učiteľskom zbore známych profesorov, akými boli napríklad už spomenutí filozof Francesco Robortello,³⁴ či rečník a učiteľ gréčtiny Giovanni Faseolo. Bona odišiel do zahraničia ako 13-ročný, teda len o niečo starší ako bol Sambucus, ktorý opustil rodičovský dom vo veku 11 rokov a vydal sa na vyše dvadsaťročnú púť za vzdelaním. Nasledujúceho roku sa Oláh rozhodol zabezpečiť Jurajovi aj súkromného učiteľa a na túto úlohu zamestnal práve Sambuca.

Počas svojho pôsobenia v Padove opisuje Sambucus Juraja Bonu ako nadaného študenta. Listy Bonových učiteľov dokazujú, že to nebol len Sambucov subjektívny názor. Chvália Bonov intelekt a jeho zápal pre štúdium gréckych textov, v čom dosiahol pokrok natoľko, že sa nielenže vyrovnal rovesníkom, ale dokonca prekonal aj starších spolužiakov.³⁵ Po príchode do Padovy sa Bona najviac nadchol pre taliančinu, ktorou hovoril aj písal, zakrátko si však navykol vyjadrovať sa latincky a v latinčine dosiahol vynikajúcu úroveň.³⁶ Sambucus v roku 1555 ukončil štúdium medicíny a získal licenciát, nie však doktorát, ktorého získanie bolo finančne náročné.³⁷ Vydal sa na cesty po Taliansku pravdepodobne s Bonom a spolu navštívili Benátky, Bolognu a Ferraru. Svoje cesty Sambucus využil na nadviazanie kontaktov a kupovanie gréckych rukopisov pre svoju zbierku.

Ako Bonov vychovávateľ pôsobil Sambucus takmer presne štyri roky, do jesene 1557. Koncom toho istého roka spolu odišli z Talianska do Viedne, aby sa tam stretli s budúcim cisárom Ferdinandom I., ktorý bol však už na ceste na korunováciu vo Frankfurte. Pokračovali teda do Prahy, kam Bonu usmernil Oláh, aby sa stretli s péčským biskupom Jurajom Draškovičom a napokon aj s Ferdinandom. Dôkazom toho je list, ktorý Ferdinand poslal Uhorskej komore s rozkazom, aby každoročne

³¹ KOVACHICH, odk. 4, s. 93: „Januarius 13, 1553: Miser Valentinus Bona Cibinii per Nebulonem confossus.“

³² SAMBUCUS, odk. 11, f B2r.

³³ KOVACHICH, odk. 4, s. 93: „Majus 13, 1552: Bona Gyurko discessit Paduam.“

³⁴ Robortello učil aj Sambuca a mal naňho výrazný vplyv. Pozri KÁKOŠOVÁ, odk. 24, s. 32.

³⁵ SAMBUCUS, odk. 11, f. D3r: „...maximum ardorem in literis Graecis perdiscendis perspexeram: in quibus tam magnos fecerat progressus, ut omnes suos non modo aequales, sed etiam qui proveciore essent aetate, superaret.“

³⁶ SAMBUCUS, odk. 11, f. B2r: „Sic ex tempore Italice tum loquebatur, tum scribebat, ut nihil praeterea nosse videretur: Latine autem dicere subito ita consueverat: ut ad eam gloriam summopere excelleret.“

³⁷ ALMÁSI, odk. 1, s. 149. Porovnaj VERESS, odk. 23, s. 59; PAPADOPOLI, N. C. 1726. Historia gymnasii Patavini post ea, quae hactenus de illo scripta sunt, ad haec nostra tempora plenius, et emendatius deducta, s. 243.

vyplácali doživotnú rentu 50 zlatých Sambucovi, „*Aulae nostrae familiari, certas ob causas ac merita*“.³⁸ Ferdinandov list je datovaný posledného dňa roku 1557. V Prahe sa cesty Sambuca a Bonu rozišli. Zatiaľ čo sa Sambucus vrátil do Viedne, kde navštívil rakúskeho arcivojvodu Maximiliána a ten mu v mene svojho otca zdvojnásobil plat na 100 uhorských zlatých,³⁹ Bona pokračoval s Ferdinandom do Frankfurtu na korunováciu. O čase, ktorý s kráľom strávil, nemáme žiadne konkrétne správy, Sambucus nás však informuje, že kráľ si Bonu obľúbil.

O roku 1558 nemáme spoľahlivé informácie. Môžeme sa len domnievať, že Bona strávil čas s Ferdinandom, pričom údajne pred kráľom dvakrát rečnil a dostal sa tak do jeho priazne,⁴⁰ kým Sambucus sa zdržiaval vo Viedni, súdiac podľa podpísaných predslovov k vydaniam, ktoré pripravil – Pietro Ransano⁴¹ (predslov datovaný 15. marca 1558) a Platón⁴² (24. novembra 1558). Ďalší rok sa Sambucus opäť presunul do Padovy. Juraj Bona bol v tom čase na výchove u Oláha doma v Uhorsku,⁴³ kde dlhodobo prebiehali prípravy na svadbu jeho brata Mikuláša Oláha-Császára s Annou Zluny z prestížneho chorvátskeho rodu Frankopan. Svadba sa konala v Sárvári na dvore Tomáša Nádasdyho, uhorského palatína.⁴⁴ Zásnuby (*sponsalia*) sa uskutočnili 17. augusta a podľa informácií od Sambuca⁴⁵ sa Bona na oslavy veľmi tešil. Jeho radosť však mala rýchly koniec, počas zásnub ho totiž zachvátila horúčka, v ktorej zotrval šesť dní, a potom bol pravdepodobne prevezený domov do Landsee.⁴⁶ Choroba ho zanechala zoslabeného a hoci tušil, že mu veľa času neostáva, tvrdil, že si

³⁸ WINDISCH, K. G. Beitrag zur Lebensgeschichte des Johannes Sambucus, s. 416.

³⁹ Datované 19. januára 1558. WINDISCH, odk. 37, s. 416. Sambucus Maximiliánovi na oplátku daroval toho istého roku námornú mapu.

⁴⁰ SAMBUCUS, odk. 11, f. B2^v: „Bis apud Imperatorem hunc, elegantí oratione habita, se in gratiam eius, et benignam voluntatem insinuarat, ut in omnium oculis vita, et studia eius versarentur.“

⁴¹ SAMBUCUS, J., ed. 1558. Epitome rerum Ungaricarum velut per indices descripta, autore Petro Ransano, apud Mathiam Regem olim triennium Legato.

⁴² SAMBUCUS, J., ed. Dialogi duo Platonis, Alcibiades secundus et Axiochus. Interprete Ioanne Sambuco Pannonio Tirnaviense.

⁴³ SAMBUCUS, odk. 11, f. B3^v: „...avunculus, donec aetas gravioribus responderet: expediendis communibus, et privatis negociis eum domi utiliter exerceri voluit.“

⁴⁴ Svadba sa konala nakoniec 21. januára 1560. O detailoch svadobných príprav pozri SÖPTEI, I. Főúri esküvo Nádasdy Tamás udvarában, s. 7 – 23.

⁴⁵ SAMBUCUS, odk. 11, f. B3^v: „Haec nimirum ille sponsalia, has nuptias fratris toties somniabat.“

⁴⁶ Po nástupe do funkcie arcibiskupa si Oláh mohol dovoliť kúpiť panstvo Landsee a Lackenbach v Šopronskej župe. Hrad Landsee slúžil skôr na vojenské účely, zatiaľ čo zámok v Lackenbachu poskytoval pohodlnejšie podmienky na bývanie. Možno teda predpokladať, že práve Lackenbach bol hlavnou rezidenciou, tak ako to bolo v prípade neskorších majiteľov Esterházyovcov; podľa Sambuca však Juraj Bona aj s bratom považoval za svoj domov skôr hrad v Landsee. SAMBUCUS, odk. 11, f. C2^v: „...in ipsa arce Landseer, quae illi cum fratre communis erat, loco editissimo, maximi operis munitione, multorum pagorum et redituum potestate, in exitu Austriae et ingressu in Pannoniam amplexo ac tutissimo.“

predĺži život natoľko, aby sa mohol zúčastniť bratovej svadby.⁴⁷ Žiaľ, jeho predpoveď nevyšla, a tak sa 3. septembra 1559 na pokraji duševných síl a sotva schopný hovoriť poslednýkrát vyspovedal, zaspal a vo veku 20 rokov zomrel v náručí trúchliacej matky a za prítomnosti svojho strýka Oláha, ktorý do Landsee prišiel 28. augusta. Pochovaný bol o dva dni neskôr v Šoprone.

Čo sa týka Bonovej povahy a vlastností, Sambucus vo svojej reči nemohol nespomenúť Jurajovu nesmelosť a fakt, že hovoril pomenej. Priateľom zo žartu vra- vieval, že je pytagorovec. Ale táto povaha mu vyhovovala, radšej mlčal, ako by mal len hlúpo tárať, veď ako vravel, uši mal dve a jazyk len jeden.⁴⁸ Mal rád filozofiu a vyžíval sa v okrídlených výrokoch, ktoré spamäti citoval.⁴⁹ Čo sa týka telesných predispozícií, Bona bol nevelkého vzrastu, štíhly a veľmi obratný s pôvabnou a vždy veselou tvárou.⁵⁰

Počas svojho života bol Bona ovplyvnený básnickou tvorbou svojho mentora Sambuca a sám napísal niekoľko básní. Celý jeho dochovaný literárny odkaz pozostáva z piatich básní majúcich dohromady dvadsať veršov. Chronologicky prvé publikované pokusy sa nachádzajú v Sambucových *Poematách*, do ktorých okrem Bonu prispeli aj Lotichius a Istvánffy. Najprv je to kratučká báseň na Bonovho menovca, drakobjicu svätého Juraja, pozostávajúca z dvoch elegických distich.⁵¹ Druhým počinom je podstatne dlhšia, nepomenovaná báseň napísaná vo faléckych hendekasylaboch, ktorou Bona vyjadruje túžbu po štúdiách a získaní dobrého patróna a väčšej priazne svojho strýka, teda Mikuláša Oláha.⁵² Ďalšie tri básne nájdeme v rôznych vydaniach pripravených Sambucom. Každá sa skladá z dvoch elegických distich a svojím obsahom buď chváli Sambuca a jeho prácu, t. j. latinský preklad gréckeho diela, vyzdvihuje jeho filologickú činnosť, alebo šíri slávu jeho knižnice. Prvá báseň sa nachádza vo vydaní patriarchu Nila,⁵³ druhá vo vydaní Hippolyta Thebana⁵⁴ a poslednú nájdeme vo vydaní Jana Pannonia.⁵⁵

⁴⁷ SAMBUCUS, odk. 11, f. C2^v: „In cuius rei spectandae cupiditate noster Bona fuit tanta, ut ex eo auditum sit, de producenda sibi porro vita, si nuptiis fratris interesse liceret, per exiguam fore solitudinem reliquam.“

⁴⁸ SAMBUCUS, odk. 11, f. B3^r: „...seque Pythagoreum amicis, per iocum dictitare: nec tamen eam sibi naturam displicere, quod tempore tacuisse, quam inepte nugari, datis a natura binis auribus, lingua unica, praestaret.“

⁴⁹ Napr. SAMBUCUS, odk. 11, f. B3^v: „...philosophiam meditationem non mortis, sed vitae esse perpetuae, atque incoationem.“

⁵⁰ SAMBUCUS, odk. 11, f. B4^r: „Erat viribus, et corpore mediocri, proceritate commoda, ore, vultuque decenti, ac semper hilari: ...ad motus corporis, et exercitationis mira promptitudine.“

⁵¹ SAMBUCUS, odk. 5, f. C1^r. In divum Georgium.

⁵² SAMBUCUS, odk. 5, f. C1^v.

⁵³ SAMBUCUS, odk. 9, A5^v.

⁵⁴ SAMBUCUS, J., ed. Hippolyti Thebani ex opere ipsius chronico de ortu, et cognatine Virginis Mariae libellus, B3^v.

⁵⁵ SAMBUCUS, J., ed. Jani Pannonii deinde episcopi Quinqueecclesiensis facti, illius cum omni antiquitate vatis comparandi, lusus quidam et epigrammata nunc primi inventa et excusa, opera Ioannis Sambuci Tirnaviensis Pannonii, A4^v.

Obr. 3 Detail erbovej listiny Mikuláša Oláha z roku 1548, Juraj Bona mladší na obrázku celkom vpravo

Ak chceme spoznať Bonovu podobu, opäť sme odkázaní na nedostatok dokladov. Jedinou útechou (a tiež jedinou známou podobizňou Juraja Bonu) je erbová listina Mikuláša Oláha z roku 1548, zabezpečujúca jemu i celej jeho rozsiahlej rodine erb. Ľavá časť dokumentu je zdobená vyobrazeniami rakúskych a uhorských vládcov⁵⁶, horná časť listiny zase zobrazuje kľačiaceho a modliaceho sa Mikuláša Oláha a postupne jeho rodinu. Vľavo sa nachádza brat Matej s manželkou Alžbetou a deťmi Tomášom, Annou a Michalom; celkom napravo listiny je sestra Helena s manželom Mikulášom Olaszom a v strede (*obr. 3*) stojí sestra Uršula s oboma manželmi a synmi Mikulášom Oláhom-Császárom a Jurajom Bonom, ktorý mal v tom čase deväť rokov.

Hoci sa Juraj Bona dožil len dvadsať rokov a v priamom styku bol so Sambucom sotva štyri roky, študovali v jednom meste, precestovali spolu kus Európy a Jurajove básnické pokusy Sambucus zvečnil vo svojich vydaniach. Napriek tomu, že Bona nebol významným spisovateľom či dôležitou historickou postavou, pochádzal z vplyvnej rodiny a jeho život a najmä smrť mala na Sambuca veľký dopad, ktorý ho ovplyvnil v ďalšej tvorbe. A môžeme konštatovať, že aj svojou pohrebnou rečou splnil cieľ, ktorý si vytýčil – aby spomienka na Juraja Bonu neupadla do zabudnutia.

⁵⁶ Postupne od hora nadol sú tu vyobrazení Karol V., Vladislav II., Ludovít II. s manželkou Máriou, Ferdinand I. s manželkou Annou a ich deti Maximilián II., Ferdinand II. a Jana Habsburská.

Zoznam bibliografických odkazov

- ALMÁSI, G. *The Uses of Humanism: Johannes Sambucus (1531 – 1584), Andreas Dudith (1533 – 1589), and the Republic of Letters in East Central Europe*. Leiden: Brill, 2009. ISBN 978-90-04-18185-4.
- ALMÁSI, G. a F. G. KISS, eds. *Humanistes du bassin des Carpates II. Johannes Sambucus*. Turnhout: Brepols, 2014. ISBN 978-2-503-53162-5.
- ISTVANFFY, N. *Carmina*. HOLUB, I. a L. JUHÁSZ, eds. Lipsiae: Teubner, 1935.
- KÁKOŠOVÁ, Z. *Latinská humanistická poézia 16. storočia v kontexte slovenskej literatúry*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2010. ISBN 978-80-223-2603-2.
- KOVACHICH, M. G. *Scriptores rerum Hungaricarum minores... Tomus I*. Budae: Typis Regiae Universitatis, 1798.
- LÁBAJ, I. Nové poznatky o živote a diele trnavského rodáka Jána Sambuca: Humanista Sambucus a arcibiskup Oláh. *Novinky z radnice*. 2016, XXVII/7, s. 14 – 15.
- LÁBAJ, I. Sambucus on Ciceronianism: An overview focusing on the second dialogue of *De imitatione a Cicerone petenda*. In: Ch. GASTGEBER a E. KLECKER, eds. *Johannes Sambucus / János Zsámboki / Ján Sambucus (1531 – 1584): Philologe, Sammler und Historiograph am Habsburgerhof (Singularia Vindobonensia, Band 6)*. Wien: Praesens Verlag, 2018. [v tlači]
- LOTICHIUS, P. *Opera omnia. Quibus accessit vita eiusdem, descripta per Joannem Hagium Fr. Poëtae, dum vixit, aequalium primum et intimum*. Heidelbergae: Typis Gotthardi Voegolini, 1609.
- PAPADOPOLI, N. C. *Historia gymnasii Patavini post ea, quae hactenus de illo scripta sunt, ad haec nostra tempora plenius, et emendatius deducta. Cum actuario de claris professoribus tum alumnis eiusdem. Tomus II. Venetiis: Apud Sebastianum Coleti, 1726*.
- SAMBUCUS, J., ed. *Nili Patris Sancti et Archiepiscopi Constantinopolitani illius misericordis, oratio ad Deum contra barbarorum incursiones, bella intestina, pestem, famem, ac mortis uim praesentem. Ioanne Sambuco Pannonio Tirnaviensi interprete*. Patavii: Gratius Perchacinus, 1555.

SAMBUCUS, J. *Poemata quaedam*. Patavii: Gratius Perchacinus, 1555.

SAMBUCUS, J., ed. *Hippolyti Thebani ex opere ipsius chronico de ortu, et cognatine Virginis Mariae libellus. Nunc primum et conversus, et in lucem datus per Ioannem Sambucum Tirnaviensem Pannonium*. Patavii: Gratius Perchacinus, 1556.

SAMBUCUS, J., ed. *Dialogi duo Platonis, Alcibiades secundus et Axiochus. Interprete Ioanne Sambuco Pannonio Tirnaviense*. Viennae: Michael Zimmermann excudebat, 1558.

SAMBUCUS, J., ed. *Epitome rerum Ungaricarum velut per indices descripta, autore Petro Ransano, apud Mathiam Regem olim triennium Legato. Nunc Primum edita, una cum appendice quadam, opera Ioannis Sambuci, Tirnaviensis Pannonii. Adiecta est rerum ad Agriam gestarum anno 1552. brevis eiusdem Sambuci narratio*. Viennae: Excudebat Raphael Hofhalter, 1558.

SAMBUCUS, J., ed. *Jani Pannonii deinde episcopi Quinqueecclesiensis facti, illius cum omni antiquitate vatis comparandi, lusur quidam et epigrammata nunc primi inventa et excusa, opera Ioannis Sambuci Tirnaviensis Pannonii*. Patavii: s. n., 1559.

SAMBUCUS, J. *Oratiuncula Ioan[nis] Sambuci, Pan[nonii], in obitum Generosi Adolescentis Iacobi a Stubenberg, Baronis, et Pincernae haereditarii Stirie etc...*. Patavii: s. n., 1559.

SAMBUCUS, J. *Ioan[nis] Sambuci Pan[nonii] Oratio in obitum generosi ac magnifici adolescentis Georgii Bona Transylvani, Domini in Landseehr et Laknpach etc. qui mortuus est VI. Septemb[ri] anni 1559. Addita sunt in fine doctissimorum aliquot virorum Epitaphia Graeca, et Latina*. Patavii: Gratius Perchacinus, 1560.

SAMBUCUS, J. *De imitatione Ciceroniana dialogi tres autore Ioan[ne] Sambuco Tirnaviense Pannonio*. Parisiis: Apud Aegidium Gorbinum, 1561.

SAMBUCUS, J. *Orationes duae funebres Ioan[nis] Sambuci Tyrnaviensis Pannonii cum doctissimorum aetatis nostrae virorum epistolis eiusdem argumenti, atque epigrammatis Graecis et Latinis*. Parisiis: Aegidius Gorbinus, 1561.

SAMBUCUS, J. *Emblemata cum aliquot nummis antiqui operis Ioannis Sambuci Tirnaviensis Pannonii*. Antverpiae: Christophorus Plantinus, 1564.

- SORIĆ, D. Obiteljski korespondenti Antuna Vrancića (1504. – 1573.): Biografski podaci i lokacija rukopisne građe. *Povijesni prilozi*. 2014, **47**, s. 35 – 62.
- SÖPTEI, I. Főuri esküvo Nádasdy Tamás udvarában. *Savaria*. 1996, **23**(1), s. 7 – 23.
- VANTUCH, A. *Ján Sambucus. Život a dielo renesančného učenca*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1975.
- VERANCSICS, A. *Összes műnkai, vol. 4*. S. LÁSZLÓ, ed. Pest: Eggenberger Ferdinánd Akademiái, 1859.
- VERESS, A. *Matricula et acta Hungarorum in universitate Patavina studentium 1264 – 1864*. Budapest: Typis Societatis Stephaneum typographicae, 1915.
- VISSER, A. S. Q. *Joannes Sambucus and the Learned Image: The Use of the Emblem in Late-Renaissance Humanism*. Leiden: Brill, 2005. ISBN 90-0413866-8.
- WINDISCH, K. G. Beitrag zur Lebensgeschichte des Johannes Sambucus. *Ungarisches Magazin*. 1781, Band 1, Heft 4, s. 414 – 423.

Oratio in obitum Georgii Bona – Sambucus's tribute to Nicolaus Olahus' nephew

Ivan Lábaj

The work *Oratio in obitum generosi ac magnifici adolescentis Georgii Bona Transylvani* was published in 1560 by Johannes Sambucus to honour his ward Georgius Bona, Archbishop of Esztergom Nicolaus Olahus' nephew, who died one year before. The study presents the content of this publication, as well as its second edition from 1561; the differences between them and other texts connected with Bona the dialogue *De imitatione Ciceroniana* and a poem in the collection *Emblemata*. As the text of Sambucus's eulogy is the main source of information about Bona, the study also contains an attempt on his portrait, supplemented with references to his preserved poetic output and the only known portrayal of Georgius Bona.

Key words: Johannes Sambucus, Georgius Bona, *Oratio in obitum*, eulogy, Nicolaus Olahus

Valentín Mančkovič a jeho kalendáre

Lucia Lichnerová – Marta Špániová

Kľúčové slová: Valentín Mančkovič, kalendáre, územie Slovenska, Peter Slovacius, 16. storočie

Úvod

Valentín Mančkovič pôsobil ako putovný tlačiar poľského pôvodu na území Uhorska v poslednej tretine 16. storočia (1573 – 1599) a považujeme ho za jedného zo zakladateľov kníhtlače na slovenskom území. Jeho meno v rôznych jazykových podobách (Mantskovit, Mantschkovitsch, Manckovič, Mantskowits, Mączkovicz, Farinola, Krafftmehl) sa v odbornej literatúre spomína najmä v súvislosti s protestantskou kníhtlačiarňou Petra Bornemisu v Šintave a na Plaveckom hrade, v ktorej pôsobil ako faktor a neskôr samostatne. Maďarská literatúra venuje pozornosť Mančkovičovi predovšetkým v súvislosti s vydaním prvého maďarského prekladu kompletnej, tzv. vižoľskej Biblie.¹ Okrem typografickej činnosti v Šintave a na Plaveckom hrade môžeme Mančkovičovú aktivitu sledovať aj v Hlohovci a neskôr vo Vižoli, kde pôsobil ako samostatný typograf a prekladateľ.

Vzhľadom na inklinovanie k protestantizmu vychádzali z tlačiarňí, v ktorých pôsobil Mančkovič, maďarské a latinské diela pre protestantskú konfesiu. Dnes je známych 27 diel, medzi ktoré okrem biblie patria teologické spisy uhorských protestantských teológov, hlavne kryptokalvinistov, ďalej evanjelické meditácie, modlitby, príležitostná poézia, drobné tlače a kalendáre. Práve kalendáre tvorili nezanedbateľnú súčasť Mančkovičovej produkcie, ktorá si na rozdiel od ostatnej nevyžadovala dlhý čas na prípravu, ani vysoké finančné náklady a zabezpečovala mu rýchlu a zaručenú obživu popri príprave iných, náročnejších titulov. Sám Mančkovič v zachovanom liste², v ktorom posielal kalendár na rok 1583 mestu Banská Štiavnica, kalendár označuje len ako „malé dielko“ („*ein kleines Wercklein*“). Okrem toho je evidentné, že kalendáre dobre poslúžili aj ako prezentácia kníhtlačiarских schopností a predmet poďakovania mecenášom za finančnú podporu či na iné vedľajšie účely (napr. ako gratulácie a pod.). Tento typ drobných tlačí preto odкрýva nielen spôsoby orientácie v čase v danom období, ale aj pozadie vzťahov medzi Mančkovičom a významnými predstaviteľmi dobového spoločenského života.

¹ Názov sa používa vzhľadom na miesto tlače, kde Mančkovič bibliu vytlačil.

² MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Banská Štiavnica, fond Magistrát mesta Banská Štiavnica, vecná skupina Korešpondencia, rok 1582, škatula č. 2.

Vydávanie kalendárov nepatrilo medzi výtobytky typografickej éry. Kalendáre boli dobre známe už v starovekom Ríme, kde termín „calendae“ označoval prvý deň mesiaca rímskeho kalendára.³ Termín označoval „knihu dlhov“ a deň, kedy mali byť splatené úvery, dlhy a úroky. Kalendáre vznikali na rôznych nosičoch, napríklad na voskových tabuľkách, papyrusových zvitkoch – typických médiách starovekej kultúry. Latinské pomenovanie sa neskôr dostalo do francúzštiny ako „calendrier“ a do stredovekej angličtiny ako „calender“ a postupne do iných národných jazykov. Nástupcami starovekých kalendárov boli stredoveké kalendáre, ktoré boli v kompetencii katolíckej cirkvi, nakoľko ich úlohou bolo predovšetkým zaznamenávanie sviatkov a mien svätcov. Rukopisné kalendáre si nemohli dovoliť kúpiť všetci obyvatelia, resp. ich negramotné vrstvy neboli schopné recipovať, preto mnohé kalendáre boli výtvarne spracované a umiestnené na verejne prístupných miestach, hlavne v kostoloch.⁴ Existovali aj tzv. „kolíčkové“ kalendáre, najmä v mimoeurópskych krajinách, ktoré neboli zostavené na nutnosti ovládať čítanie. Novoveké kalendáre vychádzali od 15. storočia už aj v tlačenej podobe, v rôznych jazykových mutáciách a mali mnohostranné využitie. Podľa toho rozlišujeme kalendáre liturgické a ľudové („vulgare“), ale aj večné, astronomické, lunárne, historické, veršované atď. Úspech kalendárov súvisel s tým, že okrem orientácie v čase („calendarium“) obsahovali aj praktické informácie, napríklad o púšťaní žilou, purgácii, vhodných dňoch na prijímanie liečiv, o konštelácii planét a Slnka, ako aj predpovede počasia, konanie jarmokov atď. Vysoký náklad kalendárov potvrdzuje jeho funkciu masovej literatúry, ktorá spĺňala očakávanie vzdelaných, ale aj nižších vrstiev obyvateľstva. „*Napr. v Anglicku dosiahol náklad kalendárov v polovici 17. storočia cca 400 000 kusov, čím mohla byť kalendárom zásobená takmer každá tretia rodina*“.⁵

Mančkovičove kalendáre: chronologicko-vydavateľský prierez

Z produkcie Mančkovičovej typografickej činnosti poznáme na základe retrospektívnych bibliografií štyri maďarské kalendáre, všetky z jeho pôsobenia na Plaveckom hrade, a to na roky 1580, 1581, 1582 a 1583.⁶ Nevieme s istotou, či Mančkovič s vydávaním kalendárov začal až v roku 1579, pretože táto informácia je odvodená len zo zachovaného kalendára na rok 1580 a nevyklúčujeme, že kalendár mohol z tejto officíny vyjsť aj skôr. Bol vytlačený v čase, keď ešte Mančkovič pôsobil ako faktor v Bornemisovej tlačiarni. Nepredpokladáme, že by sa na jeho príprave

³ SVOBODOVÁ, B. a K. PEKAŘOVÁ. Vývin a funkcie knižných kalendárov, s. 12.

⁴ BLÁHOVÁ, M. Historická chronologie.

⁵ TERSCH, H. Schreibkalender und Schreibkultur, s. 18.

⁶ Kalendáre registruje ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700. Diel II., záznam č. 1684, 1687, 1688a a Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy I), záznam č. 455A.

podieľal aj Bornemisa, ale skôr mohol dať Mančkovičovi voľnú ruku na tlač vlastných tlačí ako finančnú kompenzáciu namiesto platu.⁷ Mančkovič bol pravdepodobne iniciátorom vzniku nielen kalendárov, ale aj iných vydaní, ktoré celkom nezapadali do vydavateľského profilu Petra Bornemisu, boli však nepochybne výnosné. Kalendár na rok 1580 vyšiel s doplnkom, že je prekladom do maďarčiny a jeho zachované torzo uložené v OSzK⁸ neumožňuje jednoznačne identifikovať jeho zostavovateľa. Napriek tomu sa domnievame, že išlo o kalendár Petra Slovacia, krakovského astronóma, ktorého maďarské preklady kalendárov vyšli už skôr a vychádzali aj po Mančkovičovom vydaní tiež v iných kníhtlačiarňach v Uhorsku a v jeho okolí. Zaujímavé je, že hoci sa v predhovore kalendára na rok 1580 uvádza ako tlačiar Mančkovič („*Könyw Nyomtato Manzkouit Balint*“), zachovaný list z 18. februára 1580⁹ od Petra Bornemisu naznačuje, že i keď tlač kalendárov prenechal do kompetencie Mančkoviča, nejavil o ne úplný nezájum. Využíval ich ako predmet udržiavania dobrých vzťahov so svojimi mecenášmi ako poďakovanie za finančnú podporu pri vydávaní iných diel. List totiž píše Pavlovi Mariášimu, majiteľovi hradu v Markušovciach¹⁰, a posielala mu s ním aj kalendár. Vzhľadom na datovanie listu predpokladáme, že mohlo ísť práve o kalendár na rok 1580.

Pripomeňme, že Mančkovičov kalendár z roku 1579 nebol jediný svojho druhu, ktorý vyšiel na území Uhorska v tomto roku. Pravdepodobne maďarský preklad tohto kalendára vyšiel v roku 1579 v Debrecíne u Rudolfa Hoffthalera a vo Viedni¹¹ na základe prekladu od Thomasa Gradnaya de Jazka.¹² Síce doteraz retrospektívne bibliografie uvádzali vydanie rovnakého kalendára aj v Trnave, najnovšie informácie túto možnosť vylučujú. Keďže bolo zároveň publikované aj plavecko-hradské vydanie, „*je veľmi nepravdepodobné, že by v blízkosti Viedne vyšlo vtedy aj ďalšie vydanie maďarského prekladu toho istého kalendára v Trnave. Maďarský kalendár nevydávali vo Viedni pre miestne obyvateľstvo, ale pre Maďarov v západnom Uhorsku, teda predovšetkým na juhozápadnom Slovensku, čiže aj pre Trnavu a jej okolie*“.¹³

⁷ ECSEDY, J. Névtelen szerző gúnyos receptje a „rest avagy csáscsogó" asszonyok ellen, s. 290.

⁸ Országos Széchényi Könyvtár: RMK I, 153 a.

⁹ O liste píše ČAPLOVIČ, odk. 6, záznam č. 1682.

¹⁰ O Pavlovi Mariášim (1529 – 1587) vieme, že bol majiteľom hradu v Markušovciach a zároveň spišským podžupanom a šľachticom. Jeho kontakt s Bornemisom mohol vzniknúť aj na základe rodinných vzťahov, hoci to nemôžeme s istotou potvrdiť. Pôvod Bornemisu je totiž pokrytý tajomstvom a doteraz nie sú k dispozícii žiadne špecifické údaje. Kollárová (KOLLÁROVÁ, Z. Postavenie dedinskej šľachty na Spiši) uvádza, že Mariášiho švager bol istý Benedikt Bornemisa, avšak zatiaľ nevieme identifikovať vzťah medzi Benediktom a Petrom Bornemisom, hoci sa už o to pokúšali viacerí bádatelia. Bol členom významnej spišskej šľachty zrejme maďarského pôvodu, ktorá vlastnila majetky nielen na Spiši, ale aj na Gemeri a venovala sa baníctvu, statkárstvu a zapájala sa aktívne do politického diania v krajine.

¹¹ Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy I), záznam č. 427.

¹² SLOVACIUS, P. Kalendárium az 1580. esztendőre Az 1580. esztendőre való jövendölés ... Petrus Slovacius által.

¹³ Slovenská knižnica, záznam č. 008870438.

Bolo by mylné domnievať sa, že Mančkovič bol prvým kníhtlačiarom, ktorý na našom území vytlačil kalendár. Ako sme už spomenuli, Slovaciov kalendár nebol neznámy ani iným kníhtlačiarom fungujúcim súbežne s Mančkovičom. Napríklad už v roku 1578, ešte pred Mančkovičovým vydaním, vyšiel tento kalendár (zrejme v maďarčine) u Dávida Gutgesela v Bardejove¹⁴, čo vieme na základe jeho listu z 12. septembra 1578¹⁵ mestskej rade Košíc. List dokumentuje, že kalendár na jeho náklady zostavil krakovský astrológ (Peter Slovacius) špeciálne pre košický horizont a zrejme z tohto dôvodu Gutgesel dostal od mesta neskôr 10 rýnskych. V rovnakom roku (1578) sa kalendár od Slovacia objavil aj v trnavskej tlačiarňi Mikuláša Telegdiho.¹⁶ Lukáš Péči, spolupracovník Telegdiho, významný grafik, drevorezbár, prekladateľ a redaktor v predhovore kalendára uvádza, že ho preložil priamo zo Slovaciovho rukopisu, ktorý Slovacius „poslal do daru nejakému veľmožovi“ a prispôbil len údaje o východe a západe Slnka podľa miestneho meridiánu. „Kalendár vyšiel iste ešte koncom roku 1578, keď sa už začiatkom októbra dokončila tlač Telegdiho postily a tlačiareň mala čas na tlač tohto kalendára“.¹⁷

V roku 1580 vytlačila kníhtlačiareň na Plaveckom hrade pod Mančkovičovým menom ďalší kalendár. Registruje ho *Régi Magyarországi Nyomtatványok*¹⁸ pod poradovým číslom 455A s informáciou, že obsahoval aj prognostikon a sú možné vydania aj ďalších kalendárov z tejto série. Ako v prípade prvého kalendára z roku 1579, ani pri tomto bibliografii neuvádzajú jeho zostavovateľa. V tomto roku však na území Uhorska vznikol maďarský kalendár v Bardejove u Dávida Gutgesela¹⁹ od Petra Slovacia, takže sa domnievame, že aj Mančkovič vytlačil znovu práve Slovaciov kalendár, hoci nie na košický (ako to bolo v prípade Gutgeselovho), ale na trnavský, resp. viedenský horizont. Okrem týchto poznáme z roku 1580 ešte aj maďarský Slovaciov kalendár vydaný vo Vroclave u Johanna Scharfenberga. Tieto kalendáre vychádzali ako tradičné kalendáre na orientáciu v čase, obsahovali tzv. „calendarium“ s údajmi o východe a západe Slnka, fázach Mesiaca a odporúčajúce informácie pre bežný život podobajúce sa lunárnemu kalendáru.

V nasledujúcich dvoch rokoch, 1581 a 1582, vydal Mančkovič ďalšie dva kalendáre. V prvom prípade išlo o kalendár venovaný Pavlovi a Martinovi Czoborovi v Šaštíne. Czoborovci boli najbohatším záhorským magnátskym rodom, vlastnili podiely na panstvách Šaštín, Holíč a Ostrý Kameň, ako aj ďalšie menšie majetky v obciach na Záhorí. Je možné, že sponzorom kalendára nemuseli byť iba Czoborovci, ale aj viedenský kníhkupec Erhard Hiller.²⁰ Mančkovič totiž v tomto kalendári potvrdzuje, že viedenský kníhkupci ho už dávno vyzývali, aby vydal maďarský ka-

¹⁴ SLOVACIUS, P. [Kalendár na rok 1579].

¹⁵ O liste píše REPČÁK, J. Štyristo rokov bardejovského kníhtlačiarstva.

¹⁶ SLOVACIUS, P. *Calendarium es ez mostani MDLXXIX. esztendőben...*

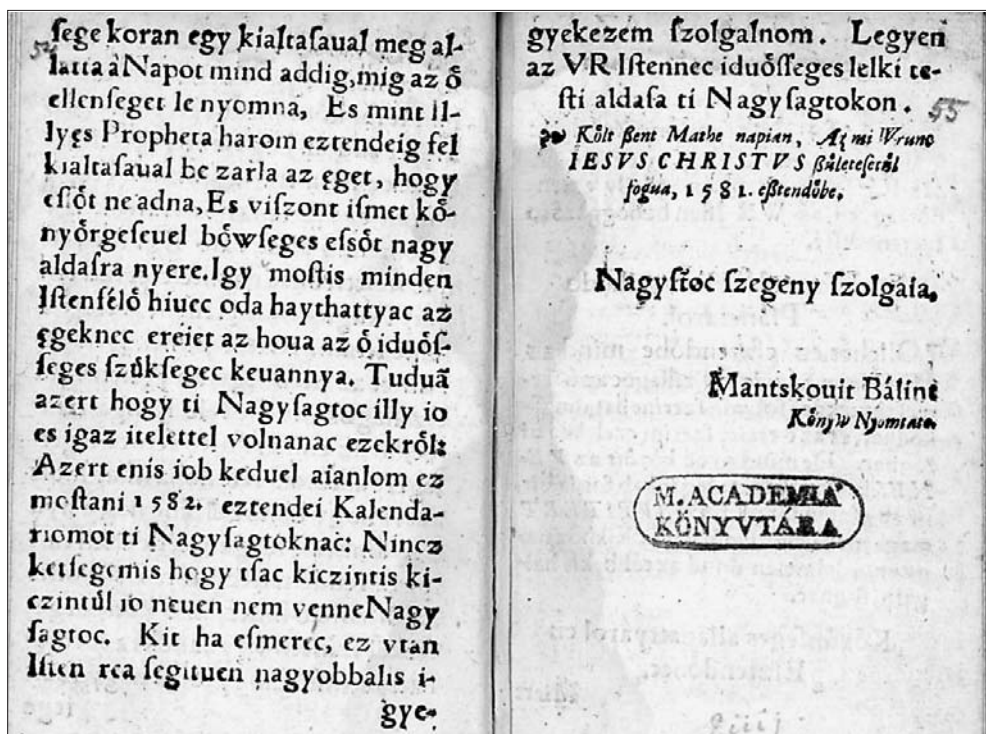
¹⁷ Slovenská, odk. 13, záznam č. 008870438.

¹⁸ Régi, odk. 11, záznam č. 455A.

¹⁹ Slovenská, odk. 13, záznam č. 008867898.

²⁰ ČAPLOVIČ, odk. 6, záznam č. 1687.

lendár.²¹ Predhovor s venovaním je datovaný už 21. septembra 1581, z čoho môžeme usudzovať, že prípravu kalendára a jeho financovanie Mančkovič nepodcenil a minimálne v septembri už musel mať hotové podklady na jeho tlač. Z predhovoru sa dozvedáme, že tento druh tlače pokladal za náročný na prípravu, ale za veľmi dôležitý pre jeho používateľov: „Hoci je práca s ročným kalendárom piplavá, aj pre toho, kto ho písal, aj pre tlačiara, je nutná, pretože rozumný človek bez neho nemôže byť a tak je rozšírený v celej krajine“.²² Z tohto dôvodu boli kalendáre podľa vyjadrenia Mančkoviča k dispozícii nielen v Krakove, ale aj na iných miestach a v rôznych jazykoch pre študentov i šľachticov, pričom motiváciou vydať práve maďarský kalendár odôvodňuje tým, že je určený „pre veľikánov maďarského národa“.

Obr. 1 Predhovor z kalendára Valentína Mančkoviča z roku 1581²³

²¹ ECSEDY, J. A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473 – 1800.

²² SLOVACIUS, P. Kalendarium 1582. évre.

²³ Zdroj obrázku: Régi Magyar Könyvtár. Hungaricana [online].

O rok neskôr, v roku 1582, vyšiel z Mančkovičovej dielne ďalší kalendár. Jeho existenciu potvrdzujú len archívne pramene, pretože sa nezachoval. Prvým je Mančkovičov list²⁴ z 10. decembra 1582 mestskej rade v Banskej Štiavnici, ktorý je nielen dokladom o vydaní kalendára, ale aj o vlastníckych vzťahoch k tlačiarňi na Plaveckom hrade. List je nespochybniteľným dokladom o tom, že plavecko-hradská kníhtlačiareň prešla do rúk Mančkoviča skôr, ako sme sa doteraz domnievali. Maďarská historiografia totiž uvádza, že tlačiareň Mančkovič-Bornemisa pôsobila v kooperácii na Plaveckom hrade od roku 1579 do roku 1584. Obsah listu spísaný na Plaveckom hrade však dokladuje, že Mančkovič sa stal výlučným vlastníkom tlačiarne už o dva roky skôr, a to v roku 1582, nakoľko uvádza, že kalendár vytlačil „*v mojej celkom získanej tlačiarňi*“ („*in meiner gantz gewangen [= gefangen!] Druckerei*“). Zmena vlastníka tlačiarne (alebo jej časti) by bola aj logická, vzhľadom na väznenie a prenasledovanie Bornemisu v rokoch 1579 – 1581, jeho podlomené zdravie a kúpu domu v Rohožníku, ktorú mohol zrealizovať z predaja tlačiarne Valentínovi Mančkovičovi. Nie je jasné, akú časť kníhtlačiarnej dielne Mančkovič získal, napokon, ešte aj v roku 1584 Bornemisa tlačil na Plaveckom hrade aj pod svojim menom, resp. tu takéto tlače vychádzali. Z listu Banskej Štiavnici sa ďalej dozvedáme, že Mančkovičov kalendár, ktorý sa mu podľa jeho vlastných slov „*podarilo s božou pomocou dokončiť*“, bol predmetom želania šťastného nového roku a formou „*malého daru*“ mestskej rade prosiac o ochranu.

Je evidentné, že Banská Štiavnica nebola jediným banským mestom, kam Mančkovič kalendár distribuoval. Okrem listu Banskej Štiavnici sa zachoval aj záznam v účtovnej knihe Banskej Bystrice²⁵ z 22. decembra 1582, ktorý potvrdzuje prevzatie 12 zviazaných kalendárov za 2 florény od tlačiara z Plaveckého hradu.²⁶ Uvedené naznačuje, že Mančkovič v priebehu decembra zaslal ponuku kalendárov dvom banským mestám. V liste Banskej Štiavnici spomína kalendár ako dar, v účtovnej knihe Banskej Bystrice sa píše už aj o platbe 2 florénov za 12 kusov kalendára. Je vysoko pravdepodobné, že aj kalendár Banskej Štiavnici bol zaslaný s cieľom jeho ďalšieho predaja, nakoľko v liste nižšie hovorí o kalendároch, nielen o jednom kalendári (ktorý mohol byť darom pre mestskú radu len ako vzorový kus). Zdôraznime, že Slovaciov kalendár na území Slovenska nevyšiel v roku 1582 len u Mančkoviča, ale aj u Gutgesela²⁷ v Bardejove. Zdá sa však, že pre Mančkoviča nebol konkurenčným produktom, keďže Gutgesel vydal kalendár pre košický horizont.

Mančkovičove kalendáre z rokov 1581 a 1582 vyšli pod menom Petra Slovacia, ktorého považujeme za prvého muža v Európe a vôbec na svete pravidelne zostavujúceho kalendáre na každý rok. Vo väčšine odbornej literatúry je Slovacius oz-

²⁴ Zdroj obrázku: MV SR, odk. 2.

²⁵ ČAPLOVIČ, odk. 6, záznam č. 1684 a 1688a.

²⁶ ČAPLOVIČ, odk. 6, záznam č. 1688a.

²⁷ SLOVACIUS, P. Iudicium, magyar nyelven: az eghi czilagoknak forgasából, az izoekre valo számtartásval egyetemben, Christus Wrunk szejletése után 1583. eztendoere.

načovaný ako astronóm poľského pôvodu, hoci jeho priezvisko môže nabádať k jeho mylnému označeniu za astronóma slovenskej národnosti. K poľskému pôvodu sa hlásil aj sám vo svojich dielach, kde sa označuje ako „Zdacoviensis“ („ze Zdakowa“), napríklad v diele *Praktyka o komecie* z roku 1577, kde uvádza, že bolo napísané „przez Mistrza Piotra Slowacyusa ze Zdakowa“. Slovacius sa narodil v roku 1546, pôsobil ako profesor matematiky na Krakovskej univerzite, kde si podľa zvyklostí vtedajšej doby polatinčil svoje priezvisko na Slovacius a uvádzal ho s prídavkom „Krackaw Astrologus“. Vydával kvartové, duodecimové a celý rad oktávových kalendárov, na ktorých sa uvádza, že boli určené vrchnosti, t. j. advokátom, úradníkom, kupcom a doktorom a ich vydávanie prebral od Thomasa Rogalia.²⁸ Kalendáre Petra Slovacia získali veľkú popularitu vzhľadom na ich pravidelné vydávanie a jazykovú rozmanitosť. Tak, ako Slovacius prebral zostavovanie kalendárov po Rogaliovi, aj po smrti Slovacia v roku 1592 nasledovali tento príklad ďalší astronómovia, spomeňme napríklad Valentina Fontana, Bernharda Krackera, Gabriela Joannicia. Slovaciove kalendáre vychádzali v nemčine a v maďarčine v rokoch 1573 – 1588 veľmi frekventovane v Uhorsku u Gutgesela v Bardejove, Telegdiho v Trnave, ale aj u Greusa v Sibiu, vo Viedni u Apffela a v Krakove u Petricouia.

„Krakauer Schreibkalender“

Okrem vydavateľského pozadia sú Mančkovičove kalendáre zaujímavé aj z iných dôvodov. Spomínané kalendáre na roky 1582 a 1583 vyšli s označením „*Krakauer Kalender*“, resp. „*Krakauer Schreibkalender*“. Sám Mančkovič takto označuje v spomínanom liste mestskej rade v Banskej Štiavnici svoj kalendár, hoci neuvádza dôvody tohto pomenovania. Tie je možné identifikovať len na základe ďalších skutočností, ktoré ozrejmujú, aké funkcie mali tzv. „poznámkové kalendáre“ („*Schreibkalender*“) a prečo sú niektoré z nich označované ako „krakovské“. Otázka krakovských kalendárov, ktoré boli predmetom privilégii ešte aj za čias Márie Terézie a pod týmto názvom zotrvali v Európe až do 20. storočia, stojí za povšimnutie. Predpokladajme, že termín „krakovský“ mohol označovať viaceré aspekty: miesto tlače, miesto zostavenia alebo geografické určenie kalendára (pre mesto Krakov). Po analýze odbornej literatúry k problematike poľskej kníhtlače je zrejmé, že prvý krakovský kalendár dostal svoje pomenovanie skutočne podľa miesta tlače. V roku 1473 vznikla v Krakove prvá tlač na území Poľska vôbec – tzv. *Calendarium Cracoviense*²⁹, niekde označovaný aj ako almanach. *Almanach cracoviense ad annum 1474* zostavil Kasper Straube, pôvodne bavorský kníhtlačiar, ktorý v Krakove pôsobil v rokoch 1473 – 1476/7. Kalendár bol v latinčine a obsahoval zoznam cirkevných sviatkov, astrono-

²⁸ Rogalius bol poľský astrológ a zostavovateľ kalendárov v Krakove, ktorý ich zostavoval podľa vrocavského meridiánu.

²⁹ CARTER, F.W. Trade and Urban Development in Poland: An Economic Geography of Cracow, s. 364.

mické údaje, postavenie planét, medicínske rady týkajúce sa púšťania žilou v závislosti od veku a chorôb pacienta. Neobsahoval prázdne miesto pre osobné záznamy majiteľa kalendára, čiže ešte nešlo o tzv. „Schreibkalender“ (poznámkový kalendár). Ďalšie kalendáre s označením „krakovský“ vydávané v Európe v 15. – 17. storočí však umožňujú skonštatovať, že v nasledujúcich prípadoch už nešlo o kalendáre viažuce sa na miesto ich vydania, ale na miesto ich zostavenia, resp. na miesto štúdia či pôsobenia ich zostavovateľa (Krakov). Spomeňme napríklad *Calendarium Cracoviense* z roku 1489. Pod týmto názvom ho eviduje poľská národná bibliografia Karola Estreichera³⁰ – *Kalendarz [krakowski na r. 1490]* a uvádza ho ako „in Polonia impr.“ – čiže ako „vytlačení v Poľsku“. Túto informáciu preberá aj *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (ďalej ako GW)³¹, ktorý uvádza ako jeho miesto vydania tiež Poľsko. Na druhej strane ho GW registruje ako kalendár pre mesto Krakov, čiže pripúšťa, že nemusel byť vytlačený priamo v krakovskej tlačiarni, ale v nejakej inej poľskej tlačiarni, čo je však nepravdepodobné, keďže v roku 1489 v Poľsku (a ani v Krakove) žiadna kníhtlačiareň nepôsobila. Wydra³² v štúdiu z roku 1999 uvádza, že „kalendár vôbec nemusel byť vytlačený v Krakove [a ani v Poľsku], ale s najväčšou pravdepodobnosťou v Nemecku, pretože v nemeckých tlačiarňach boli tlačené početné kalendárne publikácie zostavené v Krakove obsahujúce podobné názvy“. Tento argument naznačuje, že „krakovský kalendár“ neskôr neoznačoval ani miesto tlače, ani jeho geografické určenie, ale miesto, kde bol zostavený, resp. kde vyštudovali a pôsobili jeho zostavovatelia. Z Krakova sa kalendár šíril najmä do Nemecka a Čiech, kde sa stal veľmi obľúbeným a odtiaľ už nebolo ďaleko k jeho dotlačiam a novým vydaniám. K domnienke Wydra sa možno prikloniť aj vzhľadom na analýzu ďalších zachovaných „*Krackawer Schreibkalender*“ 16. – 17. storočia, registrovaných v databázach VD16³³ a VD 17.³⁴ Všetky tu uvedené kalendáre označené ako „krakovské“, obsahujú toto pomenovanie nie na základe miesta tlače, ale podľa miesta ich zostavenia. Ako zostavovatelia sú uvádzaní významní krakovskí astronómovia, ktorých pôsobenie sa spájalo s Krakovskou univerzitou. Neskôr vychádzali s doplnkom „starý“ alebo „nový“, „vylepšený“, či „nový krakovský“ kalendár, označovaný aj ako „prognosticon“ alebo „almanach“. Pravdepodobne dobré meno „krakovského“ kalendára spôsobilo, že s týmto prívlastkom vychádzali v Európe aj ďalšie kalendáre mimo Krakova a ich označenie „krakovský“ bolo známou kvalitou a prestížou. Úspech krakovských kalendárov totiž môžeme spájať s Krakovskou univerzitou, na ktorej v 15. storočí dominovalo matematicko-astronomické a astrologické vzdelávanie. Odborne vysoko stáli dve katedry: staršia, pod vedením

³⁰ Elektroniczna baza bibliografii Estreichera (EBBE) [online].

³¹ Gesamtkatalog der Wiegendrucke [online], záznam 2 Sp. 61a.

³² WYDRA, W. O jednym kalendarzu zagubionym a drugim odnalezionym oraz o wojnie trojańskiej, s. 63.

³³ VD16 – Das Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts [online].

³⁴ VD17 – Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts [online].

prof. Stobnera, a mladšia, pod vedením Marcina Krňla. Práve Stobner sa zaslúžil o vydávanie každoročného kalendára s údajmi o zatmení Mesiaca a Slnka, keďže pre univerzitu zostavoval takéto kalendáre každý rok.³⁵

Pozornosť budeme venovať aj štruktúre Mančkovičových kalendárov, pomenovaných ako tzv. „**Schreibkalender**“ (poznámkový kalendár). Vo všeobecnosti vychádzali tieto kalendáre v Európe ako krakovské, ale známe sú aj ďalšie, zostavované ako „nové“, „vylepšené“, platné na jeden rok a zhotovované podľa príslušného meridiánu mesta, pre ktoré boli určené. Patrili jednoznačne medzi najúspešnejšie drobné tlače raného novoveku. Tento typ kalendárov vznikol na základe dopytu po tlači s miestom na osobné poznámky, preto viaclistové poznámkové kalendáre postupne vytlačili dovtedy vydávané jednolistové kalendáre.³⁶ Štruktúra „Schreibkalender“ zodpovedala jeho názvu: okrem kalendárovej časti obsahoval aj voľný list na poznámky majiteľa. Kalendárová časť (tzv. „calendarium“) prinášala informácie, ktoré boli potrebné na orientáciu v čase, ale aj odporúčania pre vhodné termíny na púšťanie žilou, sejbu, rúbanie dreva, informácie o počasí, východe a západe Slnka, o fázach Mesiaca a doplnené bývali aj biblickými textami. „Schreibkalender“ sa vyvinul z nástenných kalendárov a najčastejšie bol tlačený na 16 listoch v menšom formáte (menej v oktávovom, viac v kvartovom a duodecimovom).³⁷ Oproti astronomickým a astrologickým údajom v kalendárovej časti na verso strane bola ponechaná úplne prázdna nepotlačená rektó strana, prípadne strana s predtlačenými číslami pre jednotlivé dni v mesiaci. Prázdne strany slúžili obchodníkom ako hospodárska a poľovnícka kniha, príp. ako osobný denník, denník domácnosti a pod.³⁸ Tieto strany sa využívali aj na rukopisné poznámky o osobných a obchodných záznamoch: v prípade obchodníkov o nakúpených a predaných tovaroch, u kazateľov o sobášoch, pohreboch, o prijatých finančných zbierkach, študenti si na nich zaznamenávali prednášky, mestskí pisári údaje o miestnych udalostiach, bežní obyvatelia vybavené domáce práce a významné rodinné udalosti, ale aj denné počasie, úradníci zaznamenávali prijaté dane atď. Výsledkom inšpirácie takýmito kalendármi boli aj neskoršie anglické, tzv. „*A blanke und perpetuell Almanack*“ z 50. rokov 16. storočia, ktoré slúžili na registrovanie dlhov, výdavkov alebo ako denník. Postupne prázdne listy nahradili vytlačené stĺpce na zaznačenie finančných operácií. Pokiaľ obsahoval kalendár aj tzv. „prognosticon“ (na ďalších spravidla 16 stranách), mali jeho používatelia prehľad aj o historických a vojenských udalostiach, o predpovedi počasia v ročných obdobiach a mesiacoch roka, o chorobách, plodnosti Zeme a pod. Poznámkové kalendáre boli zaujímavé aj z toho dôvodu, že ich „prognosticony“ sa viazali na určitý región, čo bývalo patrične zdôraznené už na titulnej strane vo forme: „*podľa ... meri-*

³⁵ SERUGA, J. Krakowskie kalendarze XVI wieku.

³⁶ BLÁHOVÁ, odk. 4.

³⁷ HERBST, K. D. Der Schreibkalender – ein fast vergessenes Kommunikationsmittel für Wissenschaft, Bildung und Aufklärung [online].

³⁸ TERSCH, H. Schreibkalender und Schreibkultur.

diánu... starostlivo vypočítané". Postupne prinášali stále viac praktických informácií, a to od vhodného obdobia na strihanie vlasov, nechťov či poľovačiek, rybárčenia až po odstavenie dojíat. Niekedy zachádzali až do takých podrobností, ktoré mohli významne ovplyvňovať rodinný život a rozhodovanie jednotlivcov. Odporúčali totiž termíny vhodné na svadbu, udržiavanie kontaktov, nákup zbraní alebo koní.³⁹

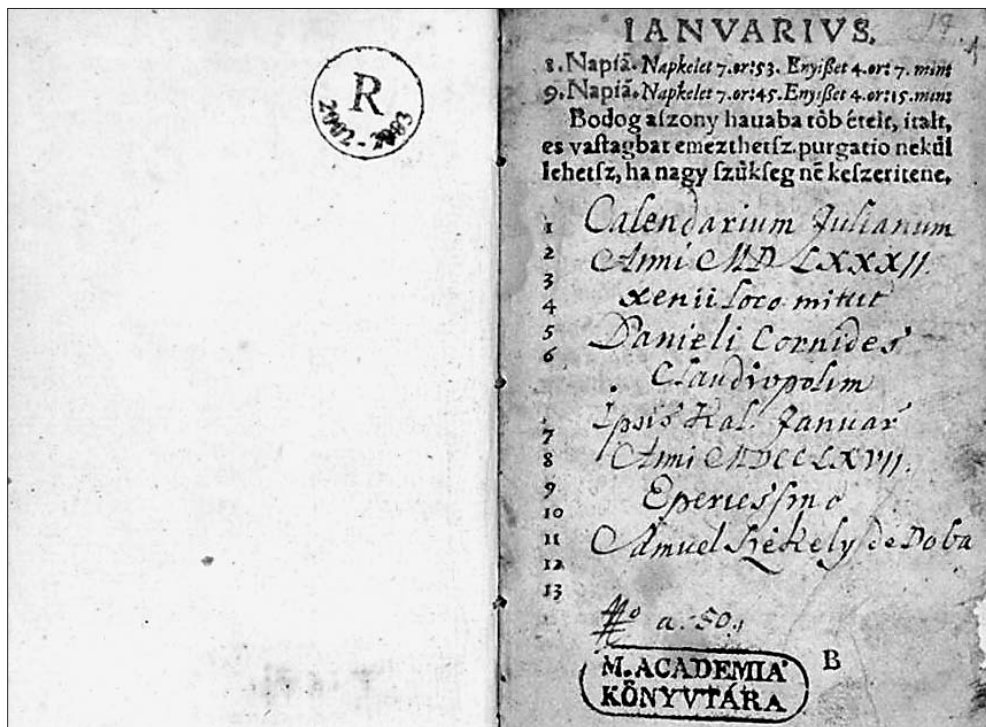
Mančkovičov zachovaný poznámkový kalendár od Petra Slovacia z roku 1581 presne dokumentuje typickú štruktúru tohto typu kalendára. Okrem kalendárovej časti boli jeho súčasťou aj predtlačené čísla poznámok od prvého do posledného dňa v mesiaci – pre každý záznam bol ponechaný jeden voľný riadok. Zaujímavé je, že pri tlači čísel poznámok pre mesiac január sa v sadzbe textu vyskytla chyba a namiesto čísla 18 bolo vytlačené číslo 28. Z prvej strany zachovaného kalendára sa vďaka rukopisnej poznámke zároveň dozvedáme, že bol vytlačený ešte podľa starého počítania ako juliánsky. Orientácia v kalendári je na prvý pohľad jednoduchá – kalendáre boli totiž vo všeobecnosti určené ako tlačbežné používanie a predpokladá sa, že boli jedným z titulov, ktorý našiel svojich záujemcov aj v radoch menej gramotného publika. Avšak Mančkovič v kalendári z roku 1581 opisuje jeho používanie ako „*piplavú prácu*“ a určuje ho najmä „*velikánom maďarského národa*“, medzi ktorých zaiste nepatril „*jednoduchý obyvateľ*“. Aj Johannes Kepler, známy nemecký astronóm, fyzik, optik a matematik sa vo svojom diele *Tertius interveniens* z roku 1610 v súvislosti s kalendármi sťažuje na chýbajúce pochopenie medzi vedeckou elitou a „*obyčajným mužom*“, ktorí, hoci hovoria rovnakým jazykom, tak si v tejto súvislosti nerozumejú. Dôvod na takéto tvrdenie mu dali práve kalendáre, v ktorých používatelia zámery ich autorov často nechápu, a preto dokonca zvažoval, že ich prestane zostavovať.⁴⁰ Nepochybujeme, že používanie kalendárov si vyžadovalo určitú čitateľskú gramotnosť, čomu nemuseli schopnosti nižších vrstiev zodpovedať. Zachované poznámky v nich naznačujú, že „*väčšina pochádza od vyšších sociálnych vrstiev: od šľachty, lekárov, školských majstrov, klerikov, úradníkov*“⁴¹, čo však nevylučuje, že kalendárová časť nebola recipovaná aj nižšími, menej vzdelanými obyvateľmi. Najmä pokiaľ „*calendarium*“ obsahovalo namiesto textu symboly, ktoré neboli novinkou novoveku, ale používali sa už od neskorej doby rímskej, napríklad v tzv. „*calendarium rusticum*“, v ktorom sa údaje uvádzali obrázkami so značkami.⁴² Symboly mali ich používateľom uľahčiť orientáciu, takže ich vedel „*recipovať*“ aj ten, kto vo všeobecnosti čítal veľmi málo. Tak sa napríklad vytvoril obrázok tzv. „*mužička zverokruhu*“, ktorý označoval nahého mužička s tým znakom zverokruhu, v ktorého pôsobení sa mali určité časti tela nechať „*púšťať žilou*“. Kalendáre začali preto vznikať ako kombinácia textu a obrázkov, často aj s návodom na ich používanie.

³⁹ TERSCH, odk. 38.

⁴⁰ TERSCH, odk. 38.

⁴¹ TERSCH, H. odk. 38, s. 19.

⁴² BLÁHOVÁ, odk. 4.

Obr. 2 Ukážka rukopisných poznámok v poznámkovom kalendári Valentína Mančkoviča z roku 1581⁴³

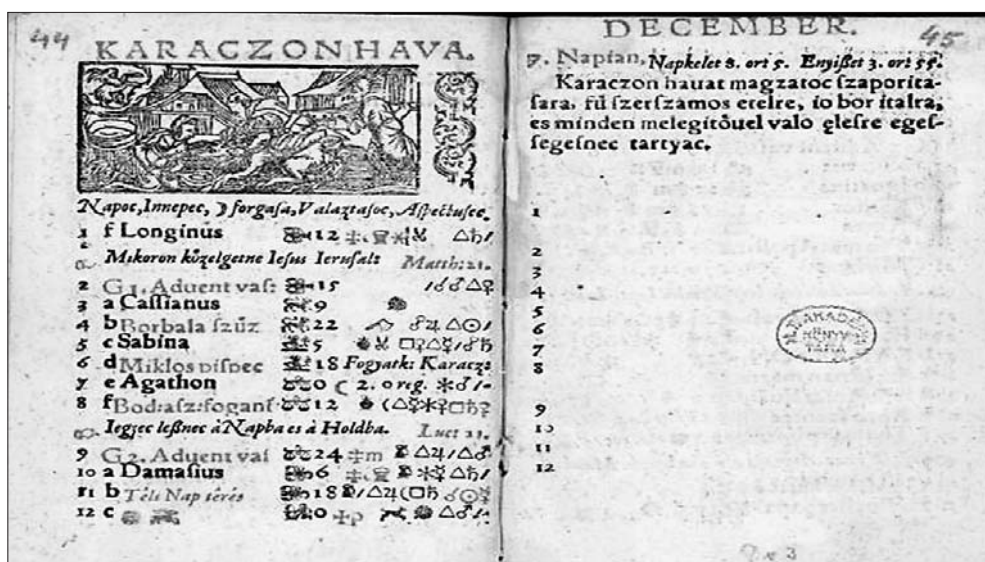
Zachovaný Slovaciov poznámkový kalendár vydaný u Mančkoviča v roku 1581 obsahoval v kalendárovej časti takisto rôzne symboly, ale absentovalo vysvetlenie ich významu, ako to bolo zvykom v iných tlačiarňach tohto druhu, čo mohlo používanie kalendára značne sťažovať. Na základe konfrontácie symbolov s inými kalendármi môžeme konštatovať, že „calendarium“ v Mančkovičovych kalendároch obsahovalo značky popisujúce:

- deň v mesiaci (označený arabským číslom 1-28/30/31),
- deň v týždni so zvýraznením nedele červenou farbou (označený písmenom a, b, c, d, e, f, G),
- mená sviatkov,
- konšteláciu planét v znameniach,
- fázy Mesiaca,
- vhodné dni na púšťanie žilou (krížik: dobrý čas, dvojkřížik: veľmi dobrý čas),

⁴³ Zdroj obrázku: Régi, odk. 23.

- ďalšie odporúčania (strihanie vlasov, rúbanie dreva, usporiadanie (vplyv) planét, aspektové konfigurácie atď.)

Súčasťou kalendára boli v prílohe aj astronomické pranostiky, „vládnuce“ planéty v roku 1582, predpoveď úrody, zimy, informácie o vojnách, more, náboženstvách, o vybraných krajinách, ako aj výstrahy (napríklad odporúčanie nezakladať v lete oheň a pod.). Ako je uvedené v predhovore, všetky tieto informácie sa v kalendári nachádzali z dôvodu, že si jeho používatelia „môžu urobiť mienku aj o nebeských súdoch“, pretože „tak ako nás Pán Boh nestvoril ako obyčajné zvieratá bez príčiny, tak aj nebeské hviezdy určil na službu a pomoc ľudskému pokoleniu“.⁴⁴

Obr. 3 Ukážka symbolov v „calendariu“ Slovaciovho poznámkového kalendára od Valentína Mančkoviča z roku 1581⁴⁵

Gregoriánsky verzus juliánsky kalendár

Pripomeňme, že kalendáre v Mančkovičovej dielni vyšli na prelome rokov, keď pápež Gregor XIII. zaviedol kalendárovú reformu (1582). Išlo o reformu dovtedy existujúceho tzv. juliánskeho kalendára, ktorý v 1. storočí p. n. l. zaviedol Gaius Iulius Caesar. Dôvodom reformy bolo čoraz problematickejšie využívanie kalendára, ktorý nereflektoval zosúladenie kalendárneho a slnečného roku. Nový kalendár na-

⁴⁴ Citát z predhovoru kalendára.

⁴⁵ Zdroj obrázku: Régi, odk. 23.

vrhol neapolský fyzik a astronóm a vyriešil v ňom dva hlavné problémy – odstránil časovú odchýlku desiatich dní a v snahe, aby sa to v budúcnosti neopakovalo, zaviedol tzv. prestupné roky. „Gregoriánsky kalendár, nazývaný aj „*novostýlový*“ prijala väčšina katolíckych krajín takmer okamžite, väčšinou v rozmedzí rokov 1582 – 1584. Na území Čiech a Moravy to bolo pravdepodobne v roku 1584, na území Slovenska asi o tri roky neskôr. Nekatolícke krajiny ho prijímali veľmi pomaly“⁴⁶. Gregoriánsky kalendár platil v bývalom Uhorsku od roku 1587, čo nariadil uhorský snem. V roku 1597 v tejto súvislosti prijal zákon, ktorý „za tlačenie a rozširovanie juliánskeho kalendára stanovoval pokutu 1 000 zlatých. Ani to však niektoré slovenské stolice neodradilo. Evanjelickí duchovní aj sté výročie reformácie v roku 1617 oslavovali podľa starého kalendára“.⁴⁷ Typickým riešením preto bolo, že zostavovatelia gregoriánskych kalendárov v nich uvádzali dátumy aj starého, aj nového počítania v stĺpcoch vedľa seba alebo v zlomku (v čitateli bol platný dátum a v menovateli starý).⁴⁸ Pripomeňme, že v dejinách kníhtlače v Uhorsku máme minimálne jeden konkrétny prípad, ktorý súvisí s nevôľou prijať gregoriánsky kalendár. Išlo o bardejovského tlačiaru Dávida Gutgesela, ktorý sa dostal do sporu s nariadením Rudolfa II. tým, že vytlačil juliánsky kalendár, na základe čoho mu v roku 1588 panovník zakázal prevádzkovať typografiu. Keď sa pozrieme na Slovaciove kalendáre vydané v Mančkovičovej dielni, je evidentné, že kalendár z roku 1581 vyšiel ešte ako juliánsky. Hneď o rok neskôr, okamžite po zavedení reformy, spracoval Slovacius nový kalendár podľa reformovaného počítania, ktorý Mančkovič vydal v roku 1582. Vieme, že Slovacius sám pracoval na odstránení nedostatkov juliánskeho kalendára, preto reformu prijal bez výčítiek.

Na záver

Podľa retrospektívnych bibliografií vyprodukoval Mančkovič vo svojej plavecko-hradskej tlačiarňi štyri kalendáre, z toho tri juliánske a jeden gregoriánsky. Podľa Gulyása⁴⁹ napriek tomu, že cisár Rudolf II. uviedol v Uhorsku nový gregoriánsky kalendár, Mančkovič tlačil ešte aj po reforme okrem novej aj starú verziu, na ktorej protestanti naďalej trvali, čím na seba pritiahol hnev panovníckeho dvora. Táto informácia je mimoriadne zaujímavá z toho dôvodu, že naznačuje, že po vydaní gregoriánskeho kalendára na Plaveckom hrade v roku 1582 mohol Mančkovič s vydávaním kalendárov pokračovať, a to buď v Hlohovci, alebo – čo je viac pravdepodobné – vo Vižoli. Túto domnienku potvrdzuje zachovaný list rakúskeho arcivojvodu Ernesta Habsburského z 3. marca 1589⁵⁰, ktorým obviňuje Mančkoviča z tlače

⁴⁶ VAJDA, D. Gregoriánsky kalendár [online].

⁴⁷ Gregoriánsky kalendár platil v bývalom Uhorsku od roku 1587.

⁴⁸ BLAHOVÁ, odk. 4.

⁴⁹ GULYÁS, P. A könyv sorsa Magyarországon.

⁵⁰ List je uverejnený pod č. 26 v: ZSINKA, F., ed. Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. XI.

kalendárov a iných zakázaných kníh a vyzýva spišskú komoru, aby pomocou Žigmunda Rákóciho vo Vižoli zničila tlačiareň pracujúcu bez povolenia spolu s celým jej vybavením aj knihami, ktoré tam nájde. Datovanie listu (1589) môže napovedať, že Mančkovič sa tlačou protestantských kalendárov zaoberal aj po roku 1583, aj keď o žiadnom takom kalendári nevieme. Komora túto arcivojvodovu žiadosť doručila grófovi Žigmundovi Rákócimu, ktorý bol v tom čase na hrade v Egeri. Rákóci poslal svoju odpoveď spišskej komore 26. marca 1589 s ubezpečením, že tlačiar vo Vižoli netlačí žiadny kalendár a ani nič iné, iba bibliu. Zároveň v liste požiadal o povolenie dotlačiť jej zvyšok. List formuloval tak, ako keby ostávalo z veľkého diela dotlačiť už len jeho malú časť, čo samozrejme nemohla byť pravda, keďže Mančkovič začal s tlačou biblie vo Vižoli podľa jej kolofónu len niekoľko týždňov predtým – začiatkom februára 1589. Arcivojvoda Ernest sa touto záležitosťou ďalej už zjavne nezaoberal a vižolská Biblia bola dotlačená s jeho tichým súhlasom.⁵¹

Zoznam bibliografických odkazov

BLÁHOVÁ, M. *Historická chronologie*. Praha: Libri, 2001. ISBN 80-7277-024-1.

CARTER, F.W. *Trade and Urban Development in Poland: An Economic Geography of Cracow*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. ISBN 978-051-152-222-2.

ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700. Diel II*. Martin: Matica slovenská, 1984.

Digitalizované dokumenty ÚK SAV [online]. [ÚK SAV, bez dátumu] [cit. 2015-02-04]. Dostupné na: http://147.213.131.4:85/digi/mf/Mf_122/start.htm

ECSEDY, J. *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473 – 1800*. Budapest: Balassi Kiadó, 1999. ISBN 963 506 270 2.

ECSEDY, J. Névtelen szerző gúnyos receptje a „rest avagy csácsogó” asszonyok ellen. In: *Magyar Könyvszemle* [online]. 1985 [cit.2018-02-21]. Dostupné na: http://epa.oszk.hu/00000/00021/00328/pdf/MKSZ_EPA00021_1985_101_03-04_276-316.pdf

Elektroniczna baza bibliografii Estreichera (EBBE) [online]. Biblioteka Jagiellońska, [bez dátumu]. [cit. 2018-04-04]. Dostupné na: <https://www.estreicher.uj.edu.pl/home/>

⁵¹ GULYÁS, odk. 49.

Gesamtkatalog der Wiegendrucke [online]. Berlin: Staatsbibliothek zu Berlin, [bez dátumu] .[cit. 2015@01@15]. Dostupné na: <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de>

Gregoriánsky kalendár platil v bývalom Uhorsku od roku 1587.
Dobré noviny [online]. 1. 11. 2017 [cit. 2018-01-14]. Dostupné na: <https://www.dobrenoviny.sk/c/114965/gregoriánsky-kalendar-platil-v-byvalom-uhorsku-od-roku-1587>

GULYÁS, P. *A könyv sorsa Magyarországon*. Budapest: OSzK, 1961.
Dostupné aj na: <http://mek.oszk.hu/14500/14582/14582.htm>

HERBST, K.D. *Der Schreibkalender ein fast vergessenes Kommunikationsmittel für Wissenschaft, Bildung und Aufklärung* [online]. 2012 [cit. 2018-03-09]. Dostupné na: <http://gottfried-kirch-edition.dieunikate.com/wp-content/uploads/2014/03/AAA-Der-Schreibkalender.pdf>

Jagiellonska biblioteka cyfrowa [online]. Kraków, 2007 – 2013 [cit. 2018-04-19]. Dostupné na: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/134488/edition/126606?language=en>

KOLLÁROVÁ, Z. Postavenie dedinskej šľachty na Spiši. *Forum historiae*. 2/2008 [cit. 2018-03-10]. ISSN 1337-6861. Dostupné na: <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/39394/kollarova.pdf>

NEMESKÜRTY, I. Bornemisza Péter származása. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1958, 62(4), s. 503 – 506.

SERUGA, J. *Krakowskie kalendarze XVI wieku*. Kraków, 1913. Dostupné tiež na: <http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=11479&from=publication>

SLOVACIUS, P. *Iudicium, magyar nyelven: az eghi czilagoknak forgasából, az idoekre valo számtartásval egyetemben, Christus Wrunk szeületése után 1583. eztendoere*. Bartfan : David Gutgesell, [1582]. Ref. Čaplovič, záznam č. 24.

SLOVACIUS, P. *Kalendarium es ez mostani MDLXXIX. esztendőben...* [Nagyszombat: typ. Telegdi, 1578]. Ref. RMNy I., záznam č. 411.

SLOVACIUS, P. [Kalendár na rok 1579]. [Bardejov: D. Guttgesel, 1578]. Ref. Čaplovič, záznam č. 13.

SLOVACIUS, P. *Kalendárium az 1580. esztendőre Az 1580. esztendőre való jövőndölés ... Petrus Slovacius által.* [Debrecen : Hoffhalter Rudolf, 1579].
Ref. RMK I. 151a.

SLOVACIUS, P. *Kalendarium 1582. évre.* Detrekö: Mantskovit Bálint, 1581.
Ref. Čaplovič, záznam č. 1687.

Slovenská knižnica [online]. Slovenská národná knižnica, ©2011 [cit. 2016-03-03].
Dostupné na: <https://www.kis3g.sk/>

SVOBODOVÁ, B. a K. PEKAŘOVÁ. Vývin a funkcie knižných kalendárov.
In: *Fragmenty z kultúrnej histórie v kalendároch.* Bratislava: Univerzitná
knižnica, 2015, s. 12 – 21. ISBN 978-80-89303-43-4.

Régi Magyar Könyvtár. *Hungaricana* [online]. Budapest: Országgyűlési
Könyvtár, [bez dátumu]. [cit. 2016-09-09]. Dostupné na:
https://rmk.hungaricana.hu/en/RMK_I_178a/?query=

Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy I) [online]. [bez dátumu].
[cit.2018-02-27]. Dostupné na: <http://www.eruditio.hu/lectio/mokka-r>

REPČÁK, J. Štyristo rokov bardejovského kníhtlačiarstva. In: *Kniha '77.*
Martin: Matica slovenská, 1980, s. 7 – 18.

TERSCH, H. *Schreibkalender und Schreibkultur.* Graz: Wolfgang Neugebauer
Verlag, 2008. ISBN 978-3-85376-283-7. Dostupné tiež na:
[http://www.univie.ac.at/voeb/fileadmin/Dateien/Publikationen/
Schriften_der_VOB/Volltexte/Band_3_Tersch_Volltext.pdf](http://www.univie.ac.at/voeb/fileadmin/Dateien/Publikationen/Schriften_der_VOB/Volltexte/Band_3_Tersch_Volltext.pdf)

VAJDA, D. *Gregoriánsky kalendár* [online]. ©2010 [cit. 2018-04-15]. Dostupné na:
<http://drahoslav.solas.sk/clanky/stvorenie-a-veda/gregoriansky-kalendar>

VD16 *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des
16. Jahrhunderts* [online]. München: BSB, 2005 [cit. 2006-03-30].
Dostupné na: www.vd16.de

VD17 *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des
17. Jahrhunderts* [online]. Deutsche Forschungsgemeinschaft, [2002].
[cit. 2014-05-05]. Dostupné na: <http://www.vd17.de/>

WYDRA, W. O jednym kalendarzu zagubionym a drugim odnalezionym oraz o wojnie trojańskiej. *Biblioteka*. 1999, 3(12), s. 61 @ 67. Dostupné tiež na: [http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Biblioteka/Biblioteka-r1999-t3_\(12\)/Biblioteka-r1999-t3_\(12\)-s61-67/Biblioteka-r1999-t3_\(12\)-s61-67.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Biblioteka/Biblioteka-r1999-t3_(12)/Biblioteka-r1999-t3_(12)-s61-67/Biblioteka-r1999-t3_(12)-s61-67.pdf)

ZSINKA, F., ed. *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. XI*. Budapest, 1927.

Valentín Mančkovič and his calendars

Lucia Lichnerová – Marta Špániová

The 16th century travelling book printer Valentín Mančkovič, who worked in various places of the Hungarian Kingdom (Šintava, Plavecký hrad Castle, Hlohovec, Vižol), published in addition to many costly books also calendars. There are 27 titles of his book-printing activity known today, including the Bible, theological treatises by Hungarian protestant theologians (mainly Crypto-Calvinists), evangelical meditations, prayers and occasional poetry. Retrospective bibliographies record four Mančkovič's calendars in total, although there could be more. All of them came from the time of his stay at Plavecký hrad and were printed in the years 1579, 1580, 1581 and 1582. The first two calendars were published without their contriver's name; the other two were prepared by an outstanding Cracowian astronomer, Peter Slovacius. In the cases when additional archive records to the calendars were preserved, we can say that Mančkovič compiled them way ahead of time, sometimes even six months before the beginning of the year they were intended for. Besides printing, he took care of book distribution, as it is clear from the letters to city councils in Banská Bystrica and Banská Štiavnica, which have been preserved. In these letters, Mančkovič offers his calendars as a gift or for a fee. Mančkovič's calendars were published as "Cracowian" and the so-called "Schreibkalender" (note calendars). This marking generally referred to respected Cracowian calendarists, and ensured ample prestige, surely also by naming Peter Slovacius, a graduate of an important Cracowian university. The form of note calendar printed by Mančkovič was very popular in that time Europe. Besides "calendarium" it enabled to write down personal or business notes, and the annex provided supplementary useful information from the fields of astronomy and astrology. Although calendars were common reading also for less educated people, Mančkovič described the work on them as „fiddly“, and not only for the calendarist, but also for the printer and user, because in addition to the days of the week they contained simple symbols, which were meant to facilitate users' orientation in them. Thanks to them it was possible to determine suitable days for purgation, hair-cutting, wood-cutting and other common activities of that time people. Mančkovič's calendars were published at the end of year, and when Po-

pe Gregory XIII decreed to reform the Julian calendar, the first three calendars were already published as Julian ones and only the last (in 1582) as Gregorian. This fact also proves that Mančkovič's publishing work had typical features of modern-times trade and craft: the effort to publish contemporary, demanded titles, mainly those which guaranteed fast and safe livelihood while issuing other, more ambitious titles.

Key words: Valentín Mančkovič, calendars, territory of Slovakia, Peter Slovacius, 16th century

Vzácnny exlibris v tlači zo 16. storočia vo fonde Univerzitnej knižnice v Bratislave

Zita Perleczká

Kľúčové slová: Francesco Petrarca (1304 – 1374) básnik, Charles Ricketts (1866 – 1931) výtvarník, John Morgan (1844 – 1907) staviteľ, exlibris, Škótsko, Aberdeen, Tarves, Melvin Hall

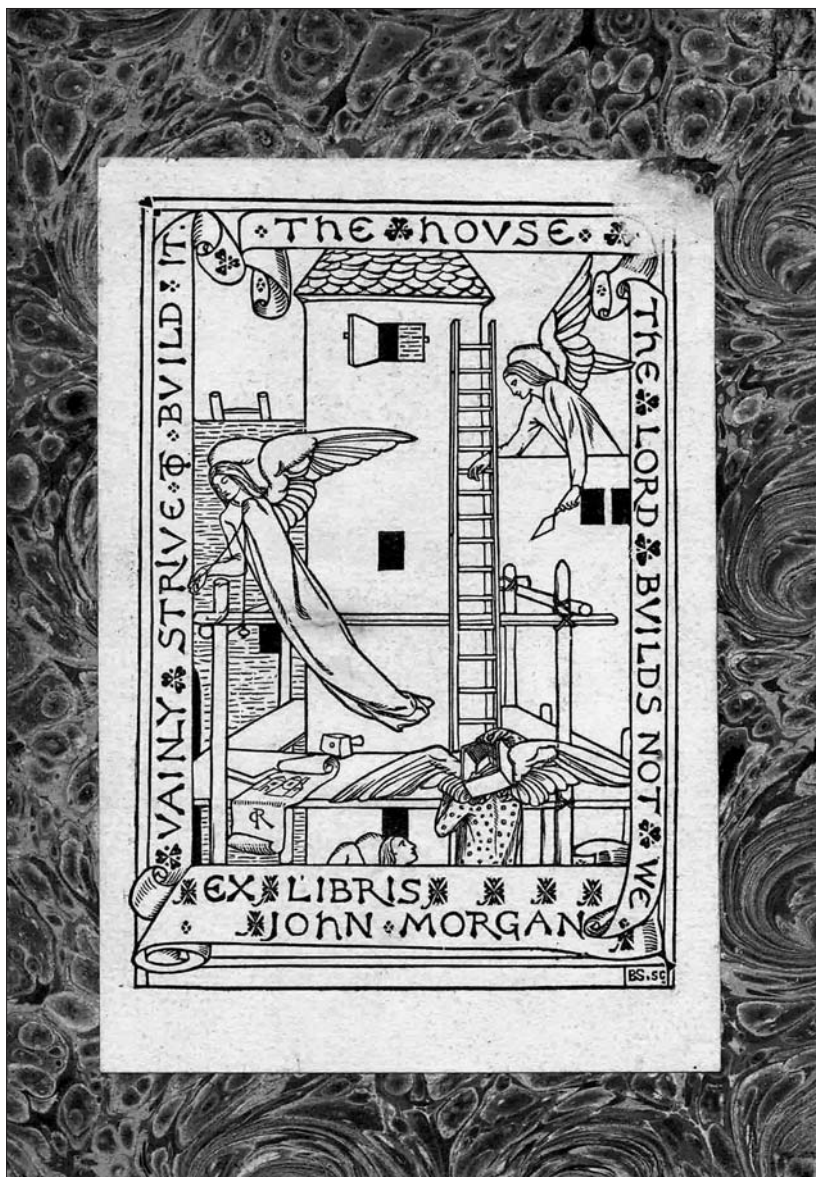
Písal sa rok 2008, keď prostredníctvom kúpy z antikvariátu pribudol do fondu Univerzitnej knižnice v Bratislave (UKB) titul obsahujúci zbierku Petrarcovej poézie.¹ Ide o vzácnu tlač zo 16. storočia, ktorá sa dnes teší špeciálnej ochrane v kabinete rukopisov, starých a vzácných tlačí UKB.

Zväzok veľkosťou zodpovedajúci približne formátu A5 je vo veľmi dobrom stave. Z vonkajšej strany ho zakrýva strohá baroková väzba s linajkovou slepotlačou z bledej kože. Na chrbte je zdobený pozlátenou ornamentálnou slepotlačou a vytlačeným názvom. Aj samotné dielo, presnejšie diela si zaslúžia zopár slov. Pri podrobnejšom skúmaní titulu si možno všimnúť, že celkovo jednoduchý a nezdobený titulný list *Il Petrarca colla spositione di misser Giovanni Andrea Gesualdo*² z roku 1541 okrem obvyklých dedikácií a obsiahlejším životopise Francesca Petrarca, čo spolu tvorí úvodných 23 ff., ukrýva text iného diela. Menovite ide o prácu *Il Petrarca con l'espositione D'Alessandro Vellutello di novo ristampato con le figure a i triumpho, et con piu cose utili in varii luoghi aggiunte*³, ktoré bolo vytlačené v roku 1544 Gabrieleom Giolitom de Ferrarim v Benátkach. Toto druhé dielo, ktoré odhliadnuc od chýbajúcej titulnej strany, sa zachovalo kompletne, a na rozdiel od výtlačku z roku 1541 je krásne zdobené. Okrem precízne vyhotovených menších drevorezových obrázkov a iniciálok sa na stranách mladšieho dokumentu nachádza aj drevorezový portrét Petrarca s jeho múzou Laurou a celostránková mapa francúzskeho regiónu Vaucluse. Čo sa obsahu spomínaných Spevníkov týka, sú podobné a zároveň veľmi odlišné. Percepcia Petrarca v stredovekom Taliansku bola nejednotná. Vzdelanci jednohlasne súhlasili s výnimočným postavením tohto básnického velikána, ale vnímanie uvedeného Spevníka ako vrcholu jeho tvorby vyvolávalo diskusiu. Veľká časť umeleckej obce

¹ Prírastkové číslo titulu KZ 561/2008. Pečiatka UKB datovaná 6. 12. 2008.

² PETRARCA, F. *Il Petrarca colla spositione di misser Giovanni Andrea Gesualdo*.

³ PETRARCA, F. *Il Petrarca. Con l'espositione d'Alessandro Vellutello di nuovo ristampato con le figure a i triumpho, et con piu cose utili in varii luoghi aggiunte*.

Obr. 1 Drevorezový exlibris Johna Morgana

vtedajšieho Talianska pokladala *Canzoniere* za životopis autora. Podľa tohto sa snažili chronologicky zoradiť a publikovať aj tieto básne. Najďalej sa na tejto ceste dostal Alessandro Vellutello, ktorý nielen znovu usporiadal poradie sonetov, ale oproti predchádzajúcemu deleniu vyčlenil básne, ktoré sa viažu k osobe Laury.⁴ Vellutello vo svojej práci komentárov zdôrazňoval personálnu autoritu básnika a ako centrál-

nu myšlienku si zvolil jednoznačnosť a prízvukovanie významu biografických súvislostí. Používal dvojakú metódu. Na jednej strane zrekonštruoval udalosti zo života Francesca Petrarca, na druhej strane pracoval na vybudovaní profilu osobnosti morálno-filozofického mysliteľa. Tieto jeho metódy sa navzájom prelínali a podporovali. Kým Vellutello v tvorbe básnika hľadal zámer a následnosť skutočných udalostí, Giovanni Andrea Gesualdo, ktorý nesúhlasil takto vzniknutým delením, dôraz kládol na význam diela. *Canzoniere* hodnotil ako hrdinský epos a vyzdvihol bohatosť jeho interpretáčnych možností.⁵ Preto je ľahko možné, že zvláštna „zlúčenina“ dvoch diel do jedného celku nášho exemplára predstavuje výsledok cieleného aktu, a to spojiť rôzne názorové roviny do koherentnej jednoty.

Na prednom prídošti výtlačku sa nachádza pozoruhodný vlepový exlibris veľký 10,3 x 15,3 cm. Drevorez znázorňuje metaforu výstavby kostola, kde fiktívnych stavbárov nahrádza skupina štyroch anjelov. Vyobrazenie je orámované devízou: THE HOUVSE THE LORD BVILDS NOT WE VAINLY STRIVE TO BVILD IT, ktorá je voľnou parafrázou úvodných riadkov 127. Žalmu Svätého Písma „Ak Pán nestavia dom, márne sa namáhajú tí, čo ho stavajú.“⁶ Knižná značka je signovaná písmenami CR (v ľavom dolnom rohu obrázku sa nachádzajú ďalšie iniciály BS. sc.) a bola vyhotovená pre istého Johna Morgana. Na základe dostupnej literatúry môžeme s istotou tvrdiť, že návrh exlibrisu patrí všestrannému výtvarníkovi Charlesovi Rickettsovi. Technické vyhotovenie drevorezu je práca drevorytca, ilustrátora a učiteľa Bernarda Sleigha (1872 – 1954).⁷ Tento britský umelec, rodák z Birminghamu, popri iných aktivitách vytvoril ilustrácie na vydanie rozprávok Hansa Christiana Anderse- na v roku 1893. Pracoval pre časopis *Quest*, bol členom cechu remeselníkov v Campdene. Pripojil sa k spoločnosti dekoratívnych umelcov a maliarov, stal sa členom spoločnosti Royal Birmingham Society of Artists, a od roku 1928 Kráľovskej spoločnosti britských umelcov (Royal Society of British Artists).⁸

Charles de Sousy Ricketts (1866 – 1931), pomenovaný ako kvintesencia 90. rokov 19. storočia⁹, bol vynikajúcim grafickým, divadelným a kostýmovým návrhárom, ilustrátorom, vydavateľom, drevorytcom, maliarom, zberateľom aj spisovateľom. Predovšetkým bol však charizmatickou osobnosťou a horlivým diskutérom. Oscar Wilde ho nazval orchideou, čo vystihuje nielen dokonalosť Rickettsovho talentu, ale aj jeho záľubu, ktorú si našiel v skúmaní vzácných rastlín.¹⁰ Ricketts sa na-

⁴ KISS, G. F. Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában, s. 88. Tiež KISS, G. F. Az imitáció Balassi költészetében, s. 3.

⁵ BUSJAN, C. Petrarca-Hermeneutik: Die Kommentare von Alessandro Vellutello und Giovan Andrea Gesualdo im epochalen Kontext, s. 25 – 27. Viac: /Gesualdo, Giovanni Andrea; / Alessandro Vellutello.

⁶ Sväté Písmo Starého i Nového zákona, s. 1019.

⁷ The British Museum/ Bookplate of John Morgan; CALLOWAY, S. Charles Ricketts, s. 92.

⁸ The British Museum/ Bernard Sleigh.

⁹ FRANKEL, N. Charles de Sousy Ricketts (1866 – 1931), s. 1.

¹⁰ CALLOWAY, S. Charles Ricketts, s. 8.

rodil 2. októbra 1866 ako citlivý jedináčik svojich rodičov, britského námorníckeho dôstojníka a francúzskej amatérskej speváčky. Detstvo strávil väčšinou s mamou na európskych cestách vo Francúzku a v Taliansku. Na jednom z takých pobytov mu matka nečakane zomrela. Po návrate do Anglicka tri roky žil s otcom, keď tragicky celkom osirel. Jeho bohatý a benevolentný starý otec mu nakoniec umožnil venovať sa umeleckým ambíciám drevorytca a dovolil mu prihlásiť sa na City and Guilds Technical School v mestskej časti Londýna v Lambethe. Ricketts sa počas školských čias zoznámil so svojim spoločníkom a neskorším životným partnerom Charlesom Shannonom. Po ukončení štúdia začal kresliť pre rôzne ilustrované časopisy. Za vrchol jeho počiatočnej tvorby literatúra označuje atramentovú kompozíciu *Oedipus and the Sphinx* z roku 1891.¹¹ Už vtedy bol badateľný jeho mimoriadne vyspelý autorský rukopis tvorby do detailov vypracovaných kompozícií. Ricketts a Shannon sa usadili v Chelsea a v roku 1889 začali spolu vydávať literárny magazín *The Dial*, ktorý vychádzal nepravidelne v rokoch 1892 – 1897. Časopis, ktorý sa v mnohých ohľadoch nechal inšpirovať menej známym francúzskym týždenníkom *Le Symboliste*, sa svojím obsahom a precíznou tlačou na kvalitnom papieri zaradil medzi elitné časopisy svojej doby.¹² Ricketts sa okrem zdobenia výtlačkov vlastného magazínu začal venovať aj ilustrovaniu kníh. Jednou z jeho prvotín bol imaginárny portrét W. H. (Will Hewes), hrdinu príbehu Oscara Wilda, ktorý namaľoval na kus starého dubového dreva. Tento vydarený umelecký počín znamenal začiatok plodnej spolupráce Charlesa Rickettsa so svetoznáмым autorom. Okrem toho participoval aj na umeleckom vyhotovení jeho ďalšieho diela *The Picture of Dorian Gray* (Portrét Doriana Graya). Za najvýznamnejší výsledok ich umeleckej kooperácie sa však považuje zbierka rozprávok s názvom *The House of Pomegranates* (Dom granátových jablák). Hoci sa na titulnej strane uvádza, že výzdoba vznikla v spolupráci Rickettsa a Charlesa Shannona, v skutočnosti Shannonovi možno pripísať iba štyri celostránkové ilustrácie, o zvyšok vizuálnej stránky knihy sa postaral hlavný autor výzdoby, Ricketts. Tandem s Oscarom Wildeom fungoval natoľko spoľahlivo, že v roku 1892 Ricketts ako návrhár – výtvarník nasledoval spisovateľa aj do vydavateľstva Bodley Haed, založeného Elkinom Mathewsom a Johnom Lanom. Dokončili a spoločne tam vydali ďalšie dve zbierky básní *Poems* a *The Sphinx* (Básne, Sfinga). Tieto aj vizuálne úchvatné diela vyšli v náklade 200 až 600 exemplárov a rýchlo sa zaradili medzi raritné zberateľské kúsky.¹³ Ricketts však mal ešte veľkolepejšie vízie. Spolu so Shannonom plánovali napodobniť kníhtlačiarske umenie Aldusa Manutiusa z Benátok, presnejšie jeho prácu *Hypnerotomachia Poliphili* z roku 1499, ktorá ich očarila. Na tento účel navrhli tradičným spôsobom vyhotovené drevorezové obrázky aj iniciálky. Z tejto iniciatívy sa nakoniec zrodili bohato ilustrované exempláre milostného románu

¹¹ CALLOWAY, odk. 10, s. 10 – 11.

¹² CALLOWAY, odk. 10, s. 12 – 13.

¹³ CALLOWAY, odk. 10, s. 14 – 16.

Daphnis and Chloe (Dafnis a Chloé) od starogréckeho spisovateľa Longosa a *Hero and Leander* (Hero a Leander), príbeh Christophera Marlowa.¹⁴ Úspech nedal na seba dlho čakať a spoločníci pomocou darov a dedičstva po starom otcovi Rickettsa založili súkromné vydavateľstvo *The Vale Press* v roku 1896.¹⁵ Ricketts si ako vzor pre svoje podnikanie vybral Kelmscott Press, kde sa pri produkcii jednotlivé výtlačky nezačínali titulným listom, ale rovno literárnym textom a s výraznou ilustráciou na protiahlej strane. Ricketts si na vlastné účely vytvoril celkom tri typy fontov. „Vale“ bola najvyužívanejšia skupina písmen tlačiarne, ktorá okrem zriedkavých kritických hlasov mala najmä pozitívne prijatie. Font „Avon“ použil pri veľkolepom prevedení diel Shakespeara, a v treťom experimentálnom type písmen „King’s“ napodobnil a zlúčil vlastnosti karolínskych iniciálok a románskych liter. Knihy Vale Press boli bohato zdobené drevorezovými iniciálkami, v mnohých prípadoch pretkané ornamentálnymi elementmi. Okraje strán zdobili najčastejšie keltské motívy pripomínajúce vyobrazenie bujne rastúcich viničov. Hoci tieto drevorezové ozdoby zámerne pôsobili archaickým dojmom, predstavovali vysokú technickú a na svoju dobu mimoriadne vyspelú úroveň.¹⁶ Prvý titul vyprodukovaný touto korporáciou bol *The Early Poems of John Milton* a po ňom ktorý nasledovala séria zbierok starých básnikov.¹⁷ Shannon a Ricketts vydali aj knižku *Hero and Leander*, ktorá dva roky predtým, ešte ako vydavateľský produkt Mathewsa a Lana, zožala veľký úspech.¹⁸ Ricketts v roku 1898 pristúpil na spoluprácu s Lucienom Pissarrom, ktorému dovolil na svoje umelecké pokusy používať fonty písmen Vale Pressu.¹⁹ V roku 1899 v dielni Ballantyne Press, ktorého služby využívalo aj vydavateľstvo Vale, vypukol požiar a zničil veľké množstvo Rickettsových drevorezových šablón. Vale Press dokázal prekonať túto stratu iba ťažko a na krátke obdobie. Ako posledný veľký projekt riešil Ricketts vydanie Shakespeareových diel, po dokončení ktorého – vydaním 37+2 zväzkov – Vale Press v roku 1904 ukončilo svoju existenciu. Ricketts sa v ďalších rokoch venoval širokému spektru činností: litografií, sochárstvu, olejomalbe, šperkárstvu a divadelnému návrhárstvu. Ako vášnivému zberateľovi sa mu podarilo zmeniť svoje životné priestory na malé múzeá. Ďalší zlom v jeho osude nastal v roku 1929, keď Shannon pri vešaní obrázku na stenu spadol z rebríka. Následky jeho úrazu boli doživotné. Ricketts sa síce ku koncu svojho aktívneho života vrátil k starej láske – k produkcii kníh, ale už nenašiel v sebe pôvodnú vitalitu a v roku 1931 zomrel.²⁰

Ricketts počas svojej mnohostrannej umeleckej aktivity vytvoril aj zopár knižných značiek. Jedna z nich je spomínaný exlibris pre Johna Morgana. K dispo-

¹⁴ DARRACOTT, J. *The world of Charles Ricketts*, s. 37 – 42; CALLOWAY, odk. 10, s. 17 – 18.

¹⁵ DELANEY, J. G. Paul. *Charles Ricketts: a biography*, s. 95; DARRACOTT, odk. 14, s. 44.

¹⁶ DARRACOTT, odk. 14, s. 45 – 50.

¹⁷ CALLOWAY, odk. 10, s. 18.

¹⁸ FRANKEL, odk. 9, s. 2.

¹⁹ CALLOWAY, odk. 10, s. 19; DARRACOTT, odk. 14, s. 52 – 53.

²⁰ CALLOWAY, odk. 19 – 24.

zícíí nie sú nijaké podrobnosti o ich známosti, no exlibris vznikol v roku 1899 a vieme, že Morgan vlastnil najväčšiu zbierku raritných výtlačkov Vale Pressu.²¹ John Morgan (1844 – 1907), syn farmára z Kennethmontu, nechal školu ako 13-ročný a začal pracovať na stavbe pre svojho strýka. V roku 1877, po smrti tohto blízkeho rodného príslušníka, prevzal jeho firmu pod vlastným menom. Bol činný ako stavitel, dodávateľ a taxátor.²² Participoval na výstavbe Canada House, Marischall College, Caledonian Hotel a na mnohých ďalších projektoch, ktoré navrhol Alexander Marshall Mackenzie.²³ Staval aj súkromné domy a kostoly. Stal sa riaditeľom Robert Gordon's College, správcom sporiteľne Aberdeen Saving Bank a tiež predsedom asociácie stavebných majstrov v Aberdeene (Aberdeen Master Mason' Association).²⁴ V roku 1871 sa zosobáčil s Matildou, staršou dcérou chirurga Murraya z Glenlivet. O pár rokov neskôr sa stal jeho švagrom architekt Alexander Ellis, ktorého poznal už dávnejšie z profesionálnej praxe.²⁵ Jeho podnikateľským ambíciám prospievala aj zmena spoločenských pomerov. V roku 1840, keď Európa čelila veľkej hospodárskej kríze, ktorá vyústila nielen do nedostatku potravín, začali stroškotávať staré hospodárske odvetvia ako poľnohospodárstvo či textilný priemysel. Nová, rodiaca sa elita bola flexibilnejšia a citlivejšia na potrebné zmeny.²⁶ Morgan prvýkrát ako 35-ročný mal možnosť vycestovať do zahraničia. O päť rokov neskôr podnikol väčšiu okružnú cestu po Taliansku, kde ho ako staviteľa ohromili metódy spracovania talianskeho granitu. Veľmi ho ovplyvnila aj návšteva Ameriky. Po návrate domov začal s výstavbou drevených bungalovov podľa vzoru amerických víkendových chat.²⁷ V roku 1883 Morgan dostal list od lorda provosta (starostu mesta), Jamesa Matthews, s ponukou stať sa členom mestskej rady. Matthews sa so svojim stálym spolupracovníkom Morganom pustil aj do spoločného podnikania so žulou.²⁸ Morgan nadviazal najužšiu spoluprácu s architektonickou kanceláriou Arthura Clyna a Johna Bridgeforda Piriho. Pirie samostatnú kariéru naštartoval po spolupráci už so spomínaným Jamesom Matthewsom na podnet i povzbudenie o niekoľko rokov staršieho Johna Morgana. O svoju kanceláriu sa delil tiež s čerstvo osamostatneným Clynom. Morgan skvele zapadol do kolektívu a zabezpečil plynulý prietok objednávok na vily a súkromné budovy. K Pirimu naďalej prechovával priateľstvo, cestovali spolu po Británii, zbierali stavebné námety a založili spolu filozofickú spoločnosť v Aberdeene (Aberdeen Philosophical Society). Pirie participoval aj na plánovaní nového domova Johna Morgana, ktorý poznáme ako Rubislaw House a stojí na adrese 50 Queen's

²¹ Charles Ricketts & Charles Shannon.

²² FRASER, W. H. a LEE, C. *Aberdeen 1800 – 2000 : A New History*, s. 297.

²³ FRASER, W. H. a LEE, C. odk. 22, s. 316.

²⁴ FRASER, W. H. a LEE, C. odk. 22.

²⁵ Dictionary of Scottish Architects/ Alexander Ellis.

²⁶ FRASER, W. H. a LEE, C. odk. 22, s. 378.

²⁷ FRASER, W. H. a LEE, C. odk. 22, s. 387.

²⁸ FRASER, W. H. a LEE, C. odk. 22, s. 378 – 379.

Road mesta Aberdeen.²⁹ Ide o jedinečnú dvojpodlažnú budovu s bridlicovou strechou, ktorá je postavená v gotickom štýle zo sivej a ružovej žuly. Na pozemku pôvodne stálo staré pánske sídlo rodu Skene, ktoré bolo vybudované v roku 1688. V súčasnosti však prevláda teória, že nehnuteľnosť bola postavená ešte skôr, v roku 1675 majiteľom Arthurom Forbesom. O tom svedčí aj nápis A 1675 F, ktorý Morgan zachoval a počas stavebných prác dal umiestniť v oblúku nad vchodom do kuchyne svojho nového bydliska. Medzi pôvodnými plánmi Morgana nefigurovalo zbúranie starého domu, ale sám uznal, že pôvodná budova nezapadá do jeho stavebnej koncepcie.³⁰ Pozemok sa totiž nachádzal na priestranstve kopca Rubislaw, na Rubislaw Quarry, na mieste určenom v roku 1741 na ťažbu nerastov. V neskorších storočiach sa z kameňolomu vykopalo šesť miliónov ton žuly, ktorú obyvatelia využívali ako stavebný materiál, a kvôli čomu dostal Aberdeen prezývku „Granitové mesto“.³¹ Morgan ako staviteľ a podnikateľ sa aktívne zapodieval a zúčastnil na vytvorení nového vzhľadu Aberdeenu. Na svoje sídlo, ktoré bolo jedným z najkrajších na okolí, bol patrične hrdý. V nasledujúcich rokoch dal vyhotoviť exlibris, ktorý zobrazuje Rubislaw House. V ľavom dolnom rohu rytiny vidieť signovanie CR a pod písmenkami zvláštny znak pripomínajúci písmeno M. Na základe týchto liter dostupné zdroje identifikovali návrhára ako C. R. M. Devíza exlibrisu je výrok EXCEPT THE LORD DO BUILD THE HOUSE THE BUILDERS WORK IS VAIN, ktorý dokonalo vystihuje heslo alebo skôr životné krédo svojho pravdepodobne silne veriaceho majiteľa. Tento výrok sa ozýva v totožných riadkoch žalmu Šalamúna, ako ten, ktorý sa nachádza na značke z roku 1899. Preto by nebolo celkom bezpredmetné zaoberať sa alternatívou, že aj tento exlibris vytvoril C. R., teda Charles Ricketts.³²

Či sa Ricketts a Morgan mohli poznať osobne alebo iba prostredníctvom svojich prác, nevieme. S určitostou môžeme konštatovať iba to, že John Morgan bol vášnivým bibliofilom a zberateľom. Podľa informácií vo svojom dome si zriadil knižnicu so 4 500 zväzkami raritných a cenných titulov. Hovorí sa, že staviteľ tieto knihy nielen zbieral, ale ich aj prečítal. K najvzácnejším titulom jeho zbierky patrila kolekcia diel Johna Ruskina, s ktorým istý čas viedol i korešpondenciu.³³ Charles Ricketts poznal Ruskina už od detstva a istý čas s ním aj spolupracoval.³⁴ John Morgan zomrel v roku 1907, početnú zbierku jeho knižnice vydražili na aukcii o rok neskôr.³⁵ Na jeho dome Rubislaw je umiestnená tabuľa s nápisom: John Morgan 1844 – 1907, Master Mason Built this House and lived here.³⁶

²⁹ Dictionary of Scottish Architects/ John Bridgeford Pirie.

³⁰ Rubislaw House.

³¹ Rubislaw Quarry – How Granite Made a City.

³² William Augustus Brewer Bookplate Collection/ Ex Libris John Morgan Rubislaw House Aberdeen.

³³ FRASER, W. H. a LEE, C. odk. 22, s. 386; odk. 29.

³⁴ DARRACOTT, odk. 14, s. 87.

³⁵ Odk. 21.

³⁶ List of Commemorative Plaques in Aberdeen/ John Morgan (1844 – 1907).

Obr. 2 Pečiatka Verejnej knižnice v Tarves

Obr. 3 Pečiatka Völs'che Privatbibliothek GV

Na prednej predsaďke výtlačku *Il Petrarca [...]* sa ďalej nachádzajú dve veľmi zaujímavé pečiatky. Jedna z nich, oválna pečiatka bledomodrej farby s kruhopolisom PUBLIC LIBRARY MELVIN HALL TARVES No CD 73, sa dá presne identifikovať.³⁷ Vlastnila ju najstaršia a najizolovanejšia farská knižnica vo Veľkej Británii.³⁸ Škótska obec Tarves, o ktorej sa Thomas Greenwood zmiňuje iba ako o malej vidieckej farnosti³⁹, leží v regióne Aberdeenshire severozápadne od Aberdeenu. V roku 1881 táto malá komunita mala údajne 2 389 obyvateľov. Jeho knižnicu sprístupnili verejnosti v roku 1884, ale oficiálne založenie inštitúcie sa konalo už v roku 1878, keď miestny školník odkázal farnosti svoje financie, majetok a svoju zbierku kníh.⁴⁰ Približne v prvých siedmich rokoch fungovania knižnice sa uskutočnili viaceré pokusy na jej udržiavanie a na pokrytie nákladov, a to jedine usporiadaním prednášok a vyberaním minimálneho členského príspevku. Tieto príjmy sa však čoskoro ukázali ako nedostačujúce, preto obyvatelia farnosti začali hľadať iné riešenia, na základe vtedy platného zákona o verejných knižniciach. V decembri roku 1883 sa uskutočnilo zhromaždenie spojené s hlasovaním o budúcnosti tejto inštitúcie. Od 2 400 obyvateľov farnosti sa žiadalo okolo 20 libier ročného poplatku na výdavky. Výška členského vôbec nebola taká vysoká, ak berieme do úvahy, že mesto Aberdeen dokázalo v tých rokoch zabezpečiť v priemere asi jednu knihu na každých päť svojich občanov, kým v Tarves toto číslo znamenalo až štyri zväzky na každých päť duší.⁴¹ Knižnica fungovala v skrátenej otváracíj dobe s výpomocou jedného dobrovoľného knihovníka, samozrejme preto, aby výdavky boli čo najmenšie pre malú komunitu tunajších

³⁷ PETRARCA, odk. 2.

³⁸ BLACK, A., PEPPER, S. a BAGSHAW, K. Books, Buildings and Social Engineering: Early Public Libraries in Britain from Past to Present.

³⁹ GREENWOOD, T. Public Libraries, s. 245.

⁴⁰ KELLY, T. A History Of Public Libraries In Great Britain 1845 – 1975, s. 65.

⁴¹ GREENWOOD, odk. 39, s. 245 – 246.

obyvateľov. Najbližšie informácie o fungovaní bibliotéky pochádzajú z roku 1890, keď správa hovorí už o fonde 2 000 titulov. Vieme, že sa knižnica rozrástla na svoju dobu do neuveriteľných pomerov. V roku 1897 vlastnila už 3 250 zväzkov. Knihy sa nezmestili do malej spoločenskej miestnosti Melvin Hall a niektoré z nich boli uložené v neďalekej obci Kirktown.⁴² V roku 1892 magnát a známy filantrop škótskeho pôvodu Andrew Carnegie daroval 100 libier na postavenie čítárne v Tarves. The Carnegie Library Room, s veľkosťou priemernej garáže, bola následne pristavaná k pôvodnej malej miestnosti knižnice a na ďalšie obdobie sa stala domovom miestnej literárnej spoločnosti. Na priečelí budovy bola umiestnená pamätná tabuľa s textom: LIBRARY ROOM THE GIFT OF ANDREW CARNEGIE TO THE PEOPLE OF TARVES. 1892.⁴³ Knižnica bola v tomto čase pre svojich približne 250 stálych čitateľov otvorená každú sobotu na tri hodiny. Knihovník John Young dostal za svoje služby tri libry ročne. Zdá sa, že situácia sa nezhoršila, ba zlepšila počas predvojnových rokov. Zo správ z rokov 1913 – 14 vyplýva, že hoci počet obyvateľov v Tarves a okolia mal klesajúcu tendenciu, počet kníh v skladoch verejnej knižnice presahoval 6 000 zväzkov. Služby knižnice využívalo v tom čase 450 čitateľov, ktorých stále obsluhoval „osemdesiatnik“ John Young, ale už aj so svojím pomocníkom.⁴⁴ O historickom vývoji a ďalšom osude zbierky nemáme žiadne informácie. Komplex dvoch malých budov však stojí do dnešného dňa a jeho priestory slúžia na rôzne reprezentačné účely.

Verejná knižnica v Tarves sa k výtlačku Petrarcovej poézie s exlibrisom Johna Morgana mohla dostať viacerými spôsobmi. Predpokladá sa, že tento titul mohol byť kúpený buď na verejnej dražbe kníh z jeho pozostalostí, ktorá sa konala 25. – 26. marca v roku 1908⁴⁵, alebo čo je oveľa pravdepodobnejšie, sám Morgan knihu daroval miestnej inštitúcií. Podľa dostupných informácií v roku 1879 spoločníci Morgana Clyne a Pirie vypracovali architektonický návrh malej budovy v Aberdeenshire.⁴⁶ Presnejšie neidentifikovaná budova by mohla zodpovedať pôvodnej stavbe Melvin Hall, ktorú v roku 1878 zafinancoval miestny školník. Morgan ako známy bibliofil o veľkolepej iniciatíve obyvateľov Tarves určite vedel, a zároveň mal všetky materiálne možnosti, aby ich aj podporil.

Ťažšiu úlohu máme s otlakom zreteľne novšej okrúhlejšej pečate s kruhopsom: Volfing'sche Privatbibliothek GV Tempus fugit. Zatiaľ sa nenašli žiadne zdroje, ktoré by dokumentovali existenciu rodiny s takou posesorskou značkou. Ako jediné možné riešenie sa nateraz javí, že kniha patrila Gerhardovi Volfingovi (1961) rodákovi z Viedne, ktorý sa od roku 1990 intenzívne venuje otázke križiackych výprav a pátraníu po Ráde templárov. Na tieto témy napísal aj vydal viacero publikácií.⁴⁷

⁴² KELLY, odk. 40, s. 167 – 168.

⁴³ Library architecture.

⁴⁴ KELLY, odk. 40, s. 168.

⁴⁵ Odk. 21.

⁴⁶ Dictionary of Scottish Architects/ Pirie & Clyne.

⁴⁷ Volfing Gerhard/ profil.

Titul *Il Petrarca* okrem spomínaných vlastníckych znakov obsahuje aj iné, grafitovou ceruzkou písané poznámky, ktoré pravdepodobne odkazujú na ďalších jeho posesorov. Tieto zmienky momentálne nevieme umiestniť do radu súvislostí, a preto sa o ich relevantnosti nevieme ani vyjadriť. Úlohou ostáva zistiť totožnosť majiteľa pečiatky s iniciálkami GV a pokúsiť sa nájsť ďalšie už spracované a zdokumentované výtlačky s podobným osudom.

P r a m e n e

EDIT16 – *Censimento nazionale delle edizioni italiane del XVI secolo*. [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: http://edit16.iccu.sbn.it/web_iccu/ihome.htm

OPAC SBN Istituto centrale per il catalogo unico. [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: <http://opac.sbn.it/opacsbn/opac/iccu/free.jsp>

PETRARCA, F. *Il Petrarca colla spositione di misser Giovanni Andrea Gesualdo. Alla illvstriss. signora donna Maria di Cardona la signora marchesana de la Palvde. Stampato in Vinegia: per Giouann' Antonio di Nicolini & fratelli da Sabbio, MD XXXXI. [= 1541], [24], CCCLXXXIII, [80] ff.*

PETRARCA, F. *Il Petrarca. Con l'espositione d'Alessandro Vellutello di nuovo ristampato con le figure a i triumphy, et con pio cose vtili in varii luoghi aggiunte. In Venetia: Apresso Gabriel Gioli d i Ferrarii, M D XXXXIII. [= 1544], [8], 197, [7] ff.*

Treccani – *La cultura Italiana – Enciclopedia/Gesualdo, Giovanni Andrea*. [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: [http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-andrea-gesualdo_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-andrea-gesualdo_(Dizionario-Biografico))

Treccani – *La cultura Italiana – Enciclopedia/ Alessandro Vellutello*. [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: http://www.treccani.it/enciclopedia/alessandro-vellutello_%28Enciclopedia-Dantesca%29/

Z o z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z o v

BLACK, A., PEPPER, S. a BAGSHAW, K. *Books, Buildings and Social Engineering: Early Public Libraries in Britain from Past to Present*. Ashgate Publishing, Ltd., 2009. ISBN 978-0-7546-7207-4.

The British Museum/ Bookplate of John Morgan. [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1567367&partId=1&searchText=john+morgan&people=109937&page=1

The British Museum/ Bernard Sleigh. [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: http://www.britishmuseum.org/research/search_the_collection_database/term_details.aspx?bioId=107298

BUSJAN, C. *Petrarca-Hermeneutik: Die Kommentare von Alessandro Vellutello und Giovan Andrea Gesualdo im epochalen Kontext.* Walter de Gruyter, 2013. ISBN 978-3-11-026533-0.

CALLOWAY, S. *Charles Ricketts.* London, 1979. ISBN 978-0500271537.

DARRACOTT, J. *The world of Charles Ricketts.* Chichester, Sussex: By R. J. Acford. 1980. ISBN 0-413-39680-0.

DELANEY, J. G. Paul. *Charles Ricketts: a biography.* Oxford: Clarendon Press, 1990.

Dictionary of Scottish Architects/ Arthur Clyne. [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: http://www.scottisharchitects.org.uk/architect_full.php?id=202020

Dictionary of Scottish Architects/ Alexander Ellis. [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: http://www.scottisharchitects.org.uk/architect_full.php?id=200675

Dictionary of Scottish Architects/ John Bridgeford Pirie. [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: http://www.scottisharchitects.org.uk/architect_full.php?id=202299

Dictionary of Scottish Architects/ Pirie & Clyne. [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: http://www.scottisharchitects.org.uk/architect_full.php?id=200045

FRANKEL, N. *Charles de Sousy Ricketts (1866 – 1931).* 5 s. [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: http://1890s.ca/HTML/ricketts_bio.html

FRASER, W. H. a LEE, C. *Aberdeen 1800 – 2000 : A New History.* Tuckwell Press Ltd, 2000. ISBN 186232 1086.

GREENWOOD, T. *Public Libraries.* London: SIMPKIN, MARSHALL, KENT & CO., LIMITED, 1890.

Charles Ricketts & Charles Shannon (by Paul van Capelleveen). [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: <http://charlesricketts.blogspot.com/>

KELLY, T. *A History Of Public Libraries In Great Britain 1845 – 1975*. Library Association, 1909. ISBN 0-85365-239-2.

KISS, G. F. Az imitáció Balassi költészetében. In: *Balassi Bálint költészete európai tükörben*. Piliscsaba : PPKE BTK, 2006, s. 91 – 113. [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: http://www.academia.edu/1534645/Balassi_B%C3%A1lint_%C3%A9s_a_neolatin_k%C3%B6lt%C3%A9szet_in_Balassi_B%C3%A1lint_k%C3%B6lt%C3%A9szete_eur%C3%B3pai_t%C3%BCk%C3%B6rben_nemzetk%C3%B6zi_irodalomt%C3%B6rt%C3%A9neti_konferencia_2004._szeptember_2._ed._Imre_G._Majorossy_Piliscsaba_PPKE_BTK_2006_91-113._B%C3%A1lint_Balassi_and_Neolatin_poetry_

KISS, G. F. *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában*. L'Harmattan. 2012. ISBN 978-963-236-641-8.

Library architecture. [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: <http://www.scotcities.com/carnegie/diverse.htm>

List of Commemorative Plaques in Aberdeen/ John Morgan (1844 – 1907). [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: <https://online.aberdeencity.gov.uk/Services/CommemorativePlaque/PlaqueDetail.aspx?Id=90>

Rubislaw House. [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: <https://doriccolumns.wordpress.com/city-streets/1841-street-directory/guestrow/skene-dynasty/rubislaw/>

Rubislaw Quarry – How Granite Made a City [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: http://www.bbc.co.uk/legacies/heritage/scotland/s_ne/article_1.shtml

Sväté Písmo Starého i Nového zákona. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2004. ISBN 80-7162-448-9.

Volfing Gerhard/ profil. [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: https://www.ritterburg.at/upload/1768041_Templer-F~C3BChrungen.pdf; https://www.weishaupt.at/autoren/gerhard_volfing/Ex_Libris_John_Morgan_Rubislaw_House_Aberdeen [online]. 2018 [cit. 2018-06-08]. Dostupné na: <http://www.ssccommons.org/openlibrary/welcome.html#3|search|6|All20Collections3A20rubislaw|Filtered20Search||type3D3626kw3Drubislaw26geoIds3D26clsIds3D26collTypes3D26id3Dall26bDate3D26eDate3D26dExact3D26prGeoId3D26origKW3D>

Precious exlibris in print from the 16th century in the collection of the University Library in Bratislava

Zita Perleczká

An interesting piece was gained by the University Library in Bratislava in 2008: Francesco Petrarch's Songbook in Italian from the 16th century. However, what at first glance looks like a unified publication is a compilation. It unites two different editions of the poet's songs with diverse comments by various authors. Simple binding embraces in Slovakia rare possessor's records: master mason John Morgan's glued woodprint ex libris, designed by an outstanding 19th century artist Charles Ricketts and made by Bernard Sleight, and also an oval stamp of a public library in the village of Tarves with a curious story. Due to the similarity of their geographical position and the time of their origin, these possessor's marks give us the possibility to track at least partially the background and history of the book.

Key words: Francesco Petrarch (1304 – 1374) poet, Charles Ricketts (1866 – 1931) artist and illustrator, John Morgan (1844 – 1907) master mason, ex libris, Scotland, Aberdeen, Tarves, Melvin Hall

Rukopisný dokument Jána Justusa Torkoša *Conceptus statutorum collegii medici* v kontexte dejín organizácie zdravotníckych povolání v Uhorsku

Tomáš Hamar – Barbora Machajdíkoviá

Kľúčové slová: Ján Justus Torkoš (1699 – 1770), latinský rukopisný dokument, regulácia lekárskeho povolania, Uhorsko, Bratislava, 18. storočie

Osemnásťte storočie predstavuje priaznivé obdobie v dejinách územia dnešného Slovenska. Ide o obdobie sociálneho aj ekonomického rozmachu nášho regiónu (*Hungaria superior*), ktorého predstupňom bola predchádzajúca i dobová hrozba osmanských expanzívnych vojensko-politických snáh. Tieto okolnosti spôsobili, že sa politicko-organizačné centrum Uhorska, ale aj jeho kultúrne a vzdelanostné ťažiská geograficky posunuli smerom na sever a Bratislava bola v 18. storočí už dávno etablovaným hlavným mestom Uhorska (*Posonium – caput regni*) a logicky hlavným uhorským dejiskom osvietenských snáh panovníckeho rodu Habsburgovcov.

Lekárske povolanie v Uhorsku v osemnástom storočí patrilo medzi najdôležitejšie a najváženejšie profesie. Bolo to obdobie mnohých prevratných lekárskeho objavov a vďaka priamym i nepriamym vplyvom osvietenstva sa lekár stal nielen liečiteľom jednotlivých pacientov, ale aj šíriteľom osvety širšej verejnosti v oblasti zdravotníctva. Kľúčovou témou tohto obdobia bola prevencia pred ochoreniami: okrem nových metód, akými bolo očkovanie, čoraz väčší dôraz sa kládol na vhodné hygienické podmienky v nemocniciach i v domácej starostlivosti o chorých. Lekár stál na čele hierarchie zdravotníckych povolání a mal za úlohu kooperovať s inými odborníkmi v oblasti zdravotníctva a v prípade potreby koordinovať ich činnosť: predovšetkým išlo o lekárnikov, kúpeľníkov a pôrodné babice. V tomto období paralelne koexistovali a navzájom sa dopĺňali aj ľudové liečiteľské praktiky a živá tradícia kláštorného liečiteľstva,¹ a len postupne sa liečenie chorých stávalo doménou univerzitne vzdelaných lekárov.

¹ ŠKOVIEROVÁ, A. Ľudové receptúry v kazateľskej zbierke Dominika Mokoša OFM (1718 – 1776), s. 161.

Pred tým, než mohol jedinec vykonávať profesiu lekára, musel absolvovať štúdium klasických jazykov ako komunikačného nástroja používaného v univerzitnom prostredí v Európe a následne univerzitné štúdium. V tomto období neexistovala na území katolíckeho Uhorska inštitúcia univerzitného typu, ktorá by umožňovala štúdium medicíny študentom z protestantských rodín. Z tohto dôvodu študovali budúci lekári (ale aj vzdelanci, hlavne teológovia) na univerzitách najmä v Nemecku. Absolventom takéhoto typu štúdia bol aj autor rukopisu, ktorý je predmetom tejto štúdie, významný farmaceut a organizátor zdravotníctva v Uhorsku, Ján Justus Torkoš (1699 – 1770).

Torkoš patrí medzi najvýznamnejšie osobnosti dejín slovenského lekárstva a lekárnictva.² Bol prešporským mestským lekárom, doktorom medicíny a filozofie, ale aj vyučeným a skúseným lekárnikom. Do dejín slovenského lekárnictva sa zapísal predovšetkým ako autor cenníka liečiv platného pre celé Uhorsko *Taxa Pharmaceutica Posoniensis* (1745). Narodil sa v meste Győr ako syn evanjelického duchovného Ondreja Torkoša (Torkos András)³ a jeho ženy Žofie (Pecz Katalin Zsófia). Jeho mladším bratom bol významný evanjelický duchovný Jozef Torkoš.⁴ Jána Justusa už od detstva vzdelávali v rodnom meste súkromní učители. V roku 1711 nastúpil na banskobystrické evanjelické gymnázium, kde bol žiakom Mateja Bela (ten tu pôsobil ako rektor gymnázia). V roku 1714, keď sa Matej Bel stal rektorom evanjelického lýcea v Prešporku, nasledoval Ján Justus Torkoš svojho učiteľa a dokončil si stredoškolské štúdiá v Prešporku. U Mateja Bela sa vzdelával aj súkromne.⁵ Lekárnickému umeniu sa učil u lekára K. O. Mollera v Banskej Bystrici.⁶

Začiatkom 18. storočia nebola v Uhorsku žiadna vysoká lekárska škola, preto sa Moller rozhodol zriadiť v roku 1713 súkromnú lekársku školu z vlastných prostriedkov. Škola mala za úlohu pripravovať adeptov medicíny na štúdium na zahraničných univerzitách s cieľom ich rýchlejšieho a efektívnejšieho absolvovania; čoskoro sa stala známou v celom Uhorsku. Bola vybavená laboratóriom pre teoretickú i praktickú výučbu medicíny a chirurgie. Moller viedol praktické cvičenia vo vlastnej ordinácii a lekárni. Medzi absolventov Mollerovej školy patrí niekoľko významných lekárov, prírodovedcov a historikov. Študoval tu aj Matej Bel, s ktorým K. O. Moller neskôr vedecky spolupracoval. Po jeho smrti (1747) škola zanikla. Na Mollerovej

² HAMAR, T., CZIGLE, SZ. Usmernenia pre lekárníkov v diele Jána Justusa Torkoša *Taxa Pharmaceutica Posoniensis*. s. 130 – 131.

³ Torkošov otec – Ondrej Torkoš (1669 – 1737) sa narodil v Győri, vyštudoval teológiu vo Wittenbergu, kde od roku 1695 po získaní magisterského titulu už aj prednášal. Venoval sa publikovaniu náboženskej literárnej spisby a patrí medzi najvýznamnejších predstaviteľov evanjelického pietistického hnutia v Uhorsku.

⁴ SZÁLA, A. E. A Torkos testvérek tudományos munkássága.

⁵ BARTUNEK, A. Osobnosti slovenského lekárnictva, s. 168.

⁶ Karol Otto Moller (1670 – 1747) bol richtár Banskej Bystrice, lekár, lekárnik, organizátor zdravotníctva, priekopník balneoterapie.

škole sa Torkoš vzdelával nielen v oblasti základov medicíny a farmácie, ale nadobudol vedomosti aj z oblasti pyrotechniky a chémie a osvojil si i metodiku vedeckej práce a výskumu. Torkoš v roku 1715 nastúpil na univerzitu v Halle, kde študoval u profesora Augusta Hermanna Franckeho. Na tejto univerzite študoval aj filozofiu u profesora Christiana Wolffa a medicínu u takých veľikánov, akými boli Heinrich Bass, Georg Daniel Coschwitz, Friedrich Hoffmann, známy autor Hoffmanových kvapiiek. Titul doktora medicíny získal v roku 1724 po obhajobe dizertačnej práce venovanej škvrnitému týfusu – v literatúre známej pod názvom *Dissertatio inauguralis medica, De febre petechiali*.

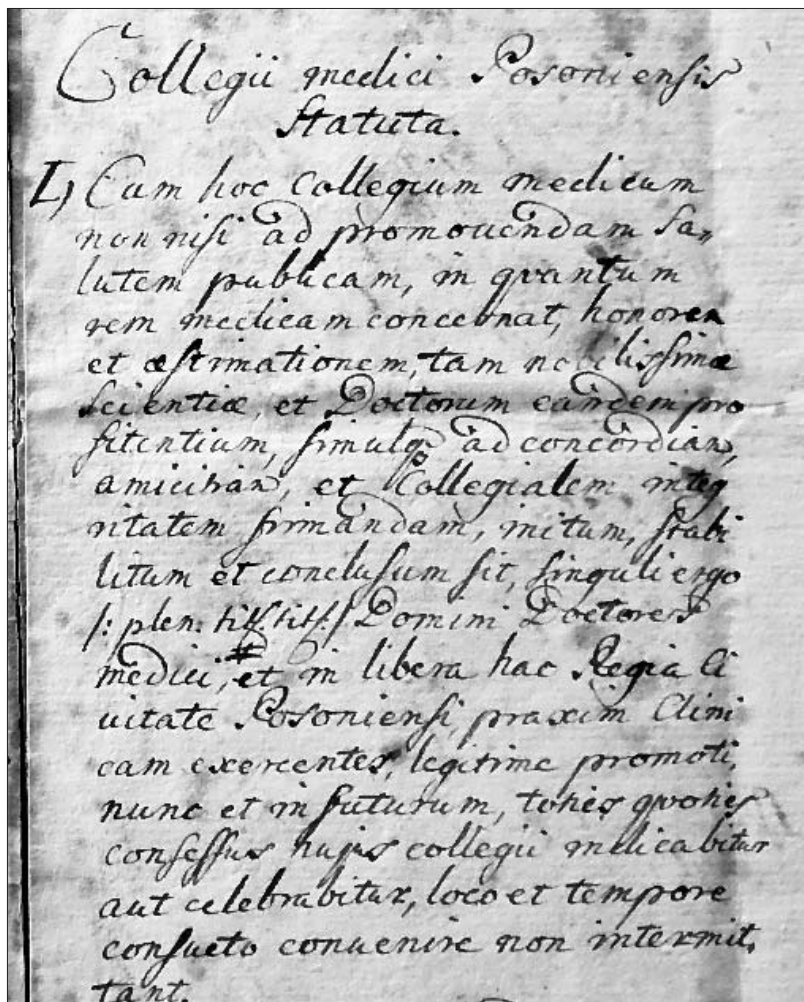
Po rokoch štúdia strávených na *Alma Mater Halensis* začal svoju kariéru vo funkcii vojenského lekára na území dnešného Srbska a potom sa stal stoličným lekárom pre oblasť Komárna a Ostrihomu. Popri svojom pôsobení vo funkcii prešporského mestského lekára – *physicus ordinarius* – bol aj veľmi plodným autorom odbornej literatúry z oblasti zdravotníctva. Okrem iného je autorom spisov skúmajúcich prírodné liečivé bohatstvo horného Uhorska: *Schediasma de Thermis Pöstheniensibus* (Pozorovania o piešťanských termálnych prameňoch), v ktorom aplikuje svoje dôkladné znalosti z oblasti balneológie, získané na štúdiách v Halle. Známe je tiež jeho dielo venujúce sa analýze vplyvov prostredia na zdravie obyvateľov Prešporka: *De aere, aquis et locis Posoniensibus* (O prešporskom vzduchu, vodách a o prešporských miestach). Vrcholným dielom J. J. Torkoša je však bezpochyby jeho *Prešporský liekový sadzovník – Taxa Posoniensis*, ktorý detailne dokumentuje lieky a liečivá používané v danom období v Uhorsku.⁷

Autorstvo rukopisu *Conceptus statutorum collegii medici* datovaného do roku 1764 určil na základe porovnávacej analýzy rukopisných dokumentov uložených v archíve mesta Bratislavy Norbert Duka v roku 1966.⁸ Napriek skutočnosti, že dokument je anonymný, môžeme s istotou tvrdiť, že jeho autorom je J. J. Torkoš. Rukopis je dielom jedného autora, ale sú zrejmé revízie a korektúry s časovým odstupom a identickým rukopisom. Je celkom isté, že rukopis a aj jeho korektúry vznikli ešte pred 11. májom 1764. Ide o dátum úmrtia lekára Andrea Hermanna, ktorého Torkoš v uvedenom dokumente spomína ako žijúceho.

Duka vo svojej štúdií uvádza zoznam mestských lekárov pôsobiach v Prešporku v období vzniku rukopisu, ktorí by mohli byť kandidátmi na členov plánovaného spolku lekárov. Boli to Ján Justus Torkoš, Ján Michal Schwarz, Ján Michal Segner, Gašpar Korman, Michal Klement, Honorius Viliam Kastenholz, František Jozef Skollanits, Karol Ján Wieland, Mikuláš Conhard, Jozef Balbus, Samuel Pauper a, samozrejme, aj priamo v dokumente spomínaní lekári Andrej Hermann a Jozef Karol Perbegg.

⁷ AMBRUS, T., PAPP, N. a SZ. CZIGLE. Oriental medicinal plants in *Taxa pharmaceutica Posoniensis 1745*, s. 576.

⁸ DUKA, N. Prvý pokus o založenie lekárskeho spolku v Bratislave, s. 235.

Obr. 1 Ukážka rukopisu *Conceptus statutorum collegii medici*

Zoznam lekárov reflektuje kozmopolitný a multinacionálny charakter mesta – sú to lekári rôznej sociálnej i národnej proveniencie a dobovo charakteristická je religiózna diverzita (aj exklúzia židovských lekárov). Národnostné zloženie potenciálnych členov je rôznorodé, preto na základe samotných mien je ťažké posúdiť, či je zastúpené aj slovenské etnikum ako súčasť kolektívnej identity v habsburskom uhorskom kráľovstve. Je však možné, že slovenskí lekári sú nositeľmi polatinčených či ponemčených mien.

V rukopise spomína Torkoš menovite len troch lekárov: Andreja Hermanna (1693 – 1764), Jozefa Karola Perbeggia (1702 – 1786) a seba samého. Andrej Hermann, rovnako ako Torkoš, bol jedným z lekárov pôsobiacich na území horného Uhorska,

ktorí okrem lekárskej praxe vykonávali aj povolanie lekárnik. Táto profesionálna duplicita predstavovala fenomén charakteristický pre Uhorsko 18. storočia.⁹ Hermann bol blízkym priateľom a švagrom Mateja Bela.¹⁰ Karol Perbegg bol od roku 1742 dvorným radcom a členom sanitnej komisie, mal poverenie vydávať olejkárom a iným potulným obchodníkom potvrdenie oprávňujúce predaj ich výrobkov. Od roku 1727 zastával funkciu primára v nemocnici Milosrdných bratov. Bol osobným lekárom mnohých aristokratov. V rokoch 1735 až 1738 bol mestským lekárom a v roku 1738 bol mestskou radou zbavený funkcie z dôvodu odmietnutia účasti na prácach zdravotnej komisie v období morovej epidémie.

Fyzická stránka dokumentu

Samotný dokument je v dobrom a zachovalom stave a je napísaný na štyroch zopnutých hárkoch s formátom papiera 34,5 x 21,5 cm. Papier je žltkastej farby a nachádzajú sa na ňom škvrny, ktoré sú pravdepodobne výsledkom reakcie plesne so stopovými prvkami na papieri, v odbornej literatúre označované ako *foxing*, resp. *fioritura*.¹¹ Každý z hárkov bol zrejme ešte pred popísaním prehnutý v horizontálnej i vertikálnej osi, pričom horizontálna stredová čiara deliaca list na dve rovnaké polovice slúžila autorovi ako okraj: svoj text písal len na vnútornú časť strany (orientovanú bližšie k zopnutiu jednotlivých hárkov) a vonkajšiu stranu si ponechal na neskoršie adície: doplnenia textu, korekcie a vysvetlivky. Vertikálny zhyb hárkov bol urobený zrejme výhradne za účelom jednoduchšieho uskladnenia dokumentu. Každý z hárkov je označený pečiatkou Archívu mesta Bratislavy a na záverečnom hárku je v hornej časti nečitateľná signatúra vpísaná rukou. Torkoš použil na písanie svojho konceptu čierny atrament, jeho rukopis je čitateľný, miestami však problematický.

Jazyková stránka dokumentu

Jazykom dokumentu je latinčina, čo vyplýva zo skutočnosti, že v mnohonárodnostnom Uhorsku mal tento jazyk široké uplatnenie: okrem toho, že bol jazykom diplomacie až do roku 1848, bola latinčina vehikulárnym, referenčným a najmä odborným jazykom.¹²

J. J. Torkoš ovládal latinčinu výborne a vyjadroval sa v nej bez ťažkostí. Jeho erudícia zachytená veľkolepým rétorickým štýlom je príznačná pre prvú časť textu. Druhá časť textu je napísaná v administratívnom štýle, pre dnešného čitateľa je oveľa menej zrozumiteľná z terminologického ako aj syntaktického hľadiska.

⁹ BARTUNEK, A. Dejiny slovenského lekárnictva I. 10. stor. – 1918, s. 200.

¹⁰ LACZA, T. Még ibolyalével kísérletezett, s. 10.

¹¹ ADCOCK, E. P. Zásady starostlivosti a zaobchádzania s knižničným materiálom, s. 26.

¹² ŠKOVIEROVÁ, A. Latinčina a gréčtina ako formanty jazykového vedomia na území Horného Uhorska: vzájomné vzťahy a súvislosti, s. 8.

Nazdávame sa, že v niektorých slovách zamenil omylom písmená, a opomenul opravy pri revízii, sústrediac sa viac na obsah ako na formálnu dokonalosť, čo vyplýva aj zo samotného konceptuálneho charakteru dokumentu.

Obsahová stránka dokumentu

Rukopis je jednoznačne koncipovaný tak, že pozostáva z dvoch, rozsahovo približne identických častí: prvá časť má charakter úvodu a druhá je nositeľkou inštrukcií organizačného charakteru.

V úvodnej časti píše o zdraví a múdrosti ako najvyšších hodnotách ľudskej existencie. Napriek objektívne vysokej dôležitosti daných hodnôt treba podotknúť pozoruhodnú skutočnosť, že autor bol práve doktorom filozofie a medicíny. Odvôľava sa na authority antiky, predovšetkým na Hippokrata a Celsa a seba i svojich kolegov zaraďuje za ich priamych nasledovníkov. Parafrazuje štandardný latinský preklad prvého Hippokratovho aforizmu: *ὁ βίος βραχύς, / ἡ δὲ τέχνη μακρῆ, / ὁ δὲ καιρὸς ὀξύς, / ἡ δὲ πείρα σφαλερῆ, / ἡ δὲ κρίσις χαλεπή.* (Život je krátky, umenie dlhé, príležitost prchavá, skúšanie nebezpečné, uvažovanie ťažké). Štandardne je opomenutá druhá časť aforizmu o potrebe kooperácie pacientov a ich príbuzných: *δεῖ δὲ οὐ μόνον ἑωυτὸν παρέχειν τὰ δεόντα ποιῶντα, ἀλλὰ καὶ τὸν νοσέοντα, καὶ τοὺς παρεόντας, καὶ τὰ ἔξωθεν.* (Treba ale nielen robiť sám to, čo treba, ale aj spolupracovať s chorým, s tými okolo neho, ako aj s vonkajšími vecami). Odkazmi na antiku demonštruje autor svoju všestrannú vzdelanosť potrebnú na dosiahnutie lekárskej kvalifikácie a štylizuje seba a svojich súčasníkov do roly hlavných nositeľov pradávnej tradície liečenia. Nasleduje konkrétne zdôraznenie potreby organizácie i regulácie lekárskeho povolania v Prešporoku a odhodlanie čeliť nežičlivému osudu a ustanoviť spolok lekárov združujúci odborníkov oboch vierovyznaní.

Organizačná časť dokumentu pozostáva z dvanástich bodov označených rímskymi číslicami. Torkoš vypracoval a spísal stanovky spolku lekárov v Bratislave Collegium medicum. Členovia sa mali na schôdzach vzájomne oboznamovať so skúsenosťami z lekárskej praxe, ale aj o výskume v iných príbuzných odvetviach. Stanovky nábádali členov k odbornej činnosti a mali na zreteli odborný rast bratislavských lekárov.

V súlade s duchom svojej doby sa osvietenský učenci snažili nielen nadobúdať nové vedomosti, ale ich aj šíriť. Veľmi populárnou platformou bádateľskej aj osvetovej činnosti boli v 18. storočí práve spolky. Dôvodom absentujúcej realizácie bol zrejme inertný postoj Torkošových súčasníkov proti jeho dynamizujúcim návrhom reorganizácie vyvíjajúceho sa systému zdravotníctva. Realizácia daného návrhu by bol čin skutočne priekopnícky a predbiehajúci svoju dobu o niekoľko desaťročí: založiť spolok lekárov na území dnešného Slovenska sa podarilo až v roku 1856¹³ a spolok lekárníkov dokonca až po prvej svetovej vojne v roku 1919.¹⁴ Torkoš

¹³ DUKA, odk. 8, s. 233.

¹⁴ AMBRUS, T. Néhány adat a Szlovenszkói Gyógyszerészek Egyesületének történetéhez, s. 59.

zrejme po konzultácii so svojimi potenciálnymi spolupracovníkmi uznal, že daný pokus by bol prejavom veľikášstva a prekračoval by limity realizovateľnosti a od svojich plánov odstúpil.

Záver

Rukopis J. J. Torkoša *Conceptus statutorum collegii medici* je veľmi dôležitým dokumentom v dejinách lekárstva v Uhorsku. Dokumentuje prvý zaznamenaný pokus o založenie lekárskeho spolku v Bratislave. Autor v ňom zdôrazňuje potrebu organizácie a kontroly práce lekárov pôsobiacich v Prešporku. Spis je nielen prínosom pre výskum dejín farmácie a lekárstva ako doklad tendencie združovania sa jednotlivcov do učeních spoločností v období osvietenského veku, ale aj významnou dokumentárnou pamiatkou z oblasti vývinu organizácie zdravotníctva. Cieľom výskumu tohto typu je vytvorenie spoločnej historicky nadnárodnej Európskej identity aj prostredníctvom dokumentácie historických spisov z oblasti špecializovaných vied, akou je zdravotníctvo. Charakter dokumentu je v aspekte dejín zdravotníctva ambivalentný: na jednej strane je efemérny z dôvodu absentujúcej realizácie založenia spolku, na druhej strane sa stáva vďaka svojej odozve v nasledujúcich organizačných snahách pevnou súčasťou dejín zdravotníctva Uhorska, a obzvlášť dejín zdravotníctva na území dnešného Slovenska.

PRÍLOHA

PREPIS A PREKLAD RUKOPISNÉHO DOKUMENTU¹⁵

Sapientia et sanitate homo ad vitam in hoc mundo vivendam collocatus majoris nihil habet. Perpolit primam Philosophia, tuetur et conservat secundam medicina. Inchoatur haec prioris vestigiis, sed propriis suis legibus perficitur.

Človek nemá nič cennejšie než múdrosť a zdravie, aby prežil svoj život na tomto svete. To prvé zdokonaľuje filozofia a to druhé starostlivo ochraňuje medicína. Táto sa začína už v stopách prvej, završuje sa však svojimi vlastnými zákonmi.

Vetustissimorum temporum memoria, praestantissimae hae Scientiae conjunctae, quantum laboris et honoris sapientibus Graeciae adtulere, tantum et nunc

¹⁵ Písmeno *u* v rukopise prepisujeme podľa slovenskej tradície ako *v*, *qv*- ako *qu*-. V prípade, že sa v originálnom texte nachádza pravopisne nesprávny tvar, v zátvorke doplníme chýbajúce grafémy.

¹⁶ Týmto vyjadrujeme vďaka V. Martzloffovi za cenné usmernenia pri čítaní niektorých slov (napr. *indivisibiles*, kde autor nenapísal prvé *i* a nespojil prvú polovicu slova s druhou v ďalšom riadku pomlčkou).

ind(i)visibiles¹⁶, fa(s)tigii et aestimationis modernis doctoribus illas callentibus procurant.

Od najstarších čias kolko práce a cti priniesli gréckym učencom tieto výnimočné vedy spolu, tolko aj dnes vo svojej neoddeliteľnosti prinášajú slávy a uznania moderným vedcom, ktorí sa v nich výborne vyznajú.

Cognita sunt quae Hypocrates quem unum omnes sequimur ducem; licet Medicinam peculiarem effecerit, et Celsus in proemio, de perpetuo his conjungendis vastissimis et praeclarissimis doctrinis, posteritati, permiserint.

Je známe, že Hippokrates, ktorého všetci nasledujeme ako jediného vodcu, vytvoril výnimočnú lekársku vedu a Celsus ešte v jej počiatkoch ju nesmierne rozšíril o preslávané náuky a takto ich odovzdali budúcim pokoleniam.

Modestia vetat hic adferre ad quantum fastigium medicus per illas devenire possit ad quod Hypocrates consignavit. Amplissimum ergo et nunquam exhauriendum, verum nobilissimum studium scientia medica: quanta tamen sunt, quae illius doctorem discere, scire, et dijudicare oportet?

Skromnosť bráni povedať, akú slávu môže dosiahnuť lekár vďaka týmto dvom veciam (sc. filozofii a medicíne), ako to ustanovil Hippokrates. Teda veľmi rozsiahle a nikdy nevyčerpatelné a vskutku najvznešenejšie je štúdium lekárskej vedy. Kolko predsa je tých vecí, ktoré treba, aby sa ich znalec naučil, vedel a rozlišoval?

Quam ardua haec provincia, sanitati et vitae mortalium bene aut male consulere. Optima ergo, Sapientissimus Coeus vitam brevem, artem longam, occasionem celerem, experimentum periculosum, et iudicium difficile esse, primo aphorismorum monuit.

Áká náročná je táto úloha dobre či zle radiť v otázkach života a smrti ľudí. Výborne vo svojom prvom aforizme nás napomína velikán múdrosti z ostrova Kos, že život je krátky, umenie dlhé, príležitosť nestála, experimentovanie nebezpečné a rozhodovanie ťažké.

Quid? sufficeretne unius hominis aetas etsi in ea provectissimi, ad tam longam labilissimam vitam conservandi artem perdiscendam? dubitandum. In curandis enim aegris occasio est celer, iudicium difficile, et experimenta periculosa.

Čože? Či by nestačil život jedného človeka, hoc i nesmierne dlhovekého na dôkladné naučenie sa umenia uchovať a predĺžiť taký krehký ľudský život? O tom treba pochybovať. Totiž pri liečení chorých je potrebné konať rýchlo, je ťažké rozhodovať sa a neradno voslep skúšať.

Saecula ad hanc quam habemus, nobis reddendam requirebantur, et plura adhuc ad magis perfectionem efficiendam requiruntur. Primis ergo et antiquissimis, doctrinae nostrae conditoribus, quanta debemus! quid laudis et gratiarum, tot et tantis praestantissimis media, et nostra aetate viris resolvenda habemus, quod ea quae illi propria experientia, et iudicio, circa morbos, mala et bona observaverint, consignata posteritate, ad eam erudiendam, reliquerint.

Celé stáročia boli potrebné na získanie vedomostí, ktoré máme a ďalšie sú potrebné na ich zdokonalenie. Za čo všetko vďačíme starobylým zakladateľom našej náuky! Kolko chvály a vďaky, toľkým popredným mužom stredoveku i našej doby musíme preukázať, pretože to, čo

dobré aj zlé, týkajúce sa chorôb, pozorovali vlastnou skúsenosťou a úsudkom, zanechali budúcnosti, aby ju vzdelávali.

Omnibus ergo et hoc nostrum saeculum viventibus, tantae, tam salutaris et inaeestimabilis scientiae viris, Doctoribus medicis, id ipsum adhuc incumbit; observandum, judicandum, consultandum.

Všetci muži, ktorí zasvätili svoj život takej užitočnej a neoceniteľnej vede, aj tí žijúci v našom storočí, majú doposiaľ to isté za povinnosť: pozorovať, posudzovať, zvažovať.

Felix illa respublica, ubi concordia animorum, et verum studium proximo et posteritati serviendi, ea quae privatim, ad Doctrinae hujus praestantiam iam magis excolendam cuique legitime hanc artem exercenti, notatu dignissima obvenerint, Collegis, amicis, viris pariter in illa peritis panduntur demonstrantur, et consignantur.

Šťastný je ten štát, kde sa snúbi duševný súzvuk a opravdivá snaha slúžiť blížnemu a nasledujúcim pokoleniam. Tie veci, ktoré jednotlivo prispievajú k ďalšiemu pokroku tejto náuky a podporujú toho, ktorý toto umenie právoplatne vykonáva, práve tie sú kolegom, priateľom a mužom skúseným v tejto oblasti jasné, zjavné a nastolené.

Quantum igitur lucri in inde publicum redundat, quae illa singularis viro- rum sagacissimorum praestantia, qui unitis et collatis viribus, maculis artis et moribus proximi ob viam eundo, et corrigendo conscientiae et obligationis satis faciunt.

Kolko teda výhod z toho¹⁷ vyplýva verejnosti a aký je to veru neotrasiteľný prejav šlachetnosti našich najmúdrejších mužov lekárov, keď sa nebojácne spoja a čelia nekompetentným liečiteľom(?) aj chorobám blížnych, čím si svedomito plnia svoju povinnosť.

Habuerunt hoc longo jam ab tempore plurimi in libera hac Regia Civitate Posoniensi, praxim medicam feliciter exercentes Domini Doctores utriusque Religionis in vobis, et saepius ad tam Salutarem finem consequendum, de instaurando, et stabiliendo collegio Medico, varia ad invicem proposuere.

Mali sme už dávno v tomto slobodnom kráľovskom meste Prešporku mnohých učencov oboch vyznaní, vykonávajúcich úspešne medicínsku prax. Títo sa veľmi často snažili nadviazať úspešnú spoluprácu s cieľom založiť a zabezpečiť chod lekárskeho spolku.

Fata, hoc hucusque prohibuere. Coaluerunt tamen tandem animi, et quod Deus teroptimus maximus felix faustumque esse jubeat dies Februarii Anni 1764.

Osud tomu dosiaľ bránil. Predsa však sa zjednotili sily ducha, a tak nech náš trojnajlepší a najväčší Boh dá, aby náš lekársky spolok bol plodný a prosperujúci už vo februári roku 1764.

Illa fuit, ubi in consessu et conventu singulorum, utriusque religionis spectabil(ium) Praenobilissimorum, et experientissimorum Dominorum Doctorum Medicinae et hic loci practi- corum, Dominorum Seniorum et aliorum Collegium Medicum, consequenter sub annotatis conditionibus, et statutis propria voluntate, amice, et collegialiter conveniendo, condiderunt, et stabiliverunt.

¹⁷ Slovo *inde* je medzi dvomi riadkami vložené sekundárne pred tvar *publicum*.

Toto bolo, keď za súhlasu a spokojnosti jednotlivých úctyhodných popredných mužov oboch vyznaní a najskúsenejších pánov doktorov medicíny a vykonávajúcich svoje povolanie na tomto mieste, poslancov a iných založili náležite podľa spísaných podmienok a stanovami upevnili lekárske spolky zúdu sa z vlastnej vôle priateľsky a kolegiálne.

COLLEGII MEDICI POSONIENSIS STATUTA.

STANOVY PREŠPORSKÉHO LEKÁRSKEHO SPOLKU

I. Cum hoc collegium medicum non nisi ad promovendam salutem publicam, in quantum rem medicam concernat, honorem et aestimationem, tam nobilissimae Scientiae, et Doctorum eadem profitentium, simulque ad concordiam amicitiam, et collegialem integritatem firmandam, in initum, stabilitum et conclusum sit, singuli ergo I: plen.(is) tit.(ulis) tit(ulati) :I Domini Doctores medici utriusque Religionis, et in libera hac Regia Civitate Posoniensi, praxim Clinicam exercentes, legitime promoti, nunc et in futurum, toties quoties consessus hujus collegii indicabitur aut celebrabitur, loco et tempore consueto convenire non intermittant.

I. Týmto nech lekárske spolky nielen s cieľom pozdvihnutia úrovne verejného zdravia (vzhľadom na lekárstvo, časť a uznanie tejto veľmi vznešenej vedy a učencov túto vedu vykonávajúcich), ale aj upevnenia svornosti, priateľstva a kolegiálnej jednoty v činnosti začne a ďalej nech sa upevní a završí. Jednotliví teda oslovení plným znením svojich hodností páni doktori obidvoch vierovyznaní a v tomto slobodnom kráľovskom meste Prešporku vykonávajúci klinickú prax podľa práva uvedení do lekárskeho stavu teraz a do budúcnosti kolkokrát len zasadnutie tohto spolku bude zvolané a uskutoční sa, nech sa neprestanú schádzať na obvyklom mieste a v obvyklom čase.

II. Consessus hic, siquidem viri et amici conventuri, seniores suos utriusque Religionis indistinctim agnoscit directores, et hac quidem methodo, ut ille, qui ordine et tempore legitimae suae promotionis in Doctorem, reliquos omnes annis superat Senior dirigens proximus autem, et ipsum, Senior secundo Sequens Con-Senior audiat, et haec quidem indiscriminatim respectu solum ad tempus graduationis habito. Quod etiam de ordine et voto omnium reliquorum I: plen: titulo :I Dominorum Medicorum utriusque Religionis intelligendum.

II. Toto zasadanie, keď sa muži a priatelia stretnú, si volí svojich riadiacich členov oboch vierovyznaní bez rozdielu a týmto spôsobom, aby predseda spolku všetkých ostatných prevyšoval vekom, svojou hodnosťou a výškou vzdelania a časom, kedy ho získal. A nech jeho samého počúva podpredseda počas obdobia vykonávania funkcie. A to tiež treba chápať vzhľadom na poriadok a hlasy všetkých ostatných (plným titulom) pánov lekárov oboch vierovyznaní.

III. Cum autem, Perillustris et Experientissimus Dominus Andreas Hermann Philosophiae et Medicinae doctor, et ordinis medicorum hujatum senior gravissimus emeritus, et ob aetatem, valetudinariamque constitutionem muneri huic praeesse, et hos labores subire non possit, vir Spectabilis, ac Experientissimus Dominus Carolus Josephus Perbegg de Thalfeld Philosophiae et Medicinae Doctor, Sacrae Caesareae Regiae et Apostolicae Majestatis Consiliarius Sanitatis emeritus,

officium senioris dirigentis, in se suscipiet, Perillustris autem; et Experientissimus Dominus Iustus Ioannes Torkos I: titl. plen:I in Con-Seniorum constituitur.

III. Keďže však nesmierne slávny a najskúsenejší pán Andreas Hermann, doktor filozofie a medicíny a najváženejší zaslúžilý predseda rádu tamojších lekárov pre svoj vek a zdravotný stav nemôže predsedáť tomuto úradu a podstupovať takéto námahy, úctyhodný muž, najskúsenejší pán Karol Jozef Perbegg de Thalfeld, doktor filozofie a medicíny, radca svätej cisárskej, kráľovskej a apoštolskej výsosti, bývalý poradca v oblasti verejného zdravotníctva, sa podujme na prebratie funkcie vedúceho predsedu. Ako aj nesmierne slávny a najskúsenejší pán Justus Johannes Torkoš (plným titulom) sa ustanovuje za podpredsedu.

IV. Senior dirigens cum Con-Seniore vel primo absente secundus; et sic suo ordine sine huic vacaret tertius Collegium medicum conventurum, apud primum, vel Secundum indicabunt.

IV. Predseda s podpredsedom, alebo v prípade neprítomnosti prvého druhý, ... označia lekársky spolok pri prvom alebo druhom.¹⁸

V. Tempus constitutum consessus ultima nisi sexta sit dies, cujuslibet mensis, et hora quinta pomeridiana eligitur.

V. Určený čas stretnutia nech je iba posledná sobota(?) akéhokoľvek mesiaca a zvolená je piata hodina popoludní.

VI. Convenientes modo et ordine supra proposito, quid praecipuae, circa praxim clinicam quivis singularis; quid rationem morborum Epidemicorum aut Sporadicorum, aut quae circa Anatomiam, Chirurgiam, botanicam et pharmaceuticam notabilis, aut quae physica naturalia, Meteorologica observaverit, discur(r)endo enar(r)abit, et sermones de eo faciet.

VI. Účastníci sa horeuvedeným spôsobom budú združovať a budú predovšetkým hovoriť, diskutovať a prednášať najmä o klinickej praxi, o skutočnostiach, ktoré pozorovali pri styku s chorobami epidemického a epizodického charakteru, ako aj z oblasti anatómie, chirurgie, botaniky alebo farmácie, prírodných vied či meteorológie.

VII. Abstinendum in quantum possibile ab omni, Theoreticis fusioni disputatione, haec enim Academiis et salutaribus relinquuntur, nec tamen in integrum, in quantum, ad explicationem bonae praxeos necessaria omittenda.

VII. Účastníci majú, nakoľko je to len možné, zdržať sa od akejkoľvek teoretickej dišputy, táto sa totiž prenecháva akademikom v oblasti liečenia a nech vôbec nie sú zanedbané veci nevyhnutné pre vysvetlenie úspešnej praxe.

VIII. Nullus et nemo, minimis, nec laedatur, sed etiam nec laedat, sed ordine, et in seria, quivis sua proponat, et sententiam suam dicat.

VIII. Vôbec nik, ani najmenej nech nie je dotknutý, ale ani nech on sám neuráža, avšak poriadne a rad radom svoje myšlienky predloží a povie svoj názor.

IX. Omnia concludenda pluralitate votorum concludantur.

IX. Všetky veci, ktoré majú byť rozhodnuté, nech sú rozhodnuté väčšinou hlasov.

¹⁸ Text a jeho interpretácia sú tu nejasné.

X. Nihil nomine Collegii medici, in publicum aut privatum prodeat, quod et non omnes reliqui ap(p)robaverint.

X. Nech žiaden člen v mene lekárskeho spolku nič nevyhlasuje ani verejne, ani súkromne, ak sa na tom všetci členovia vopred nedohodli.

XI. Omnia facta, acta, et statuta Collegii medici, vel per extensum vel per extractum, in protocolum conscribantur.

XI. Všetky priebehy schôdzí, výkazy o činnosti a ustanovenia lekárskeho spolku nech sú zapísané do zápisnice či už v plnom znení, alebo v skrátenej podobe.

XII. Omnes in futurum, huc advenientes Domini Medici, praxim hic loci exercere volentes et suo loco ap(p)robati, Collegium hoc adeunt, diploma et disputationem ipsorum, Dominis Senioribus et reliquis collegis suis exhibeant, ideo, ut Collegialis Taxonomia, per hoc institutum quaesita, et restaurata, nullo tempore dirimi possit.

XII. V budúcnosti všetci páni lekári, ktorí prídu a budú chcieť vykonávať svoju prax na tomto mieste, pristúpia k spolku a svoj diplom a záverečnú prácu nech preukážu predsedníctvu a ostatným kolegom tak, aby pracovná organizácia v spolku vyžadovaná touto ustanovizňou a obnovená nikdy nemohla byť zrušená.

Poznámka k bodu II

Dignitas ha(e)c Senioris et Con-Senioris ad dies vitae stabiliatur, nisi spon-te alteruter se abdicaret, quo casu, vel etiam casu mortis, subsequens respectu su-ae Promotionis Senior priori substituendus esset. Aut si ad certum tempus tantum restringere luberet has dignitates, Alternatio respectu Religionis utriusque respi-cienda foret.

Hodnosť predsedu a podpredsedu nech je ustanovená doživotne, iba ak by sa jeden alebo druhý vzdal funkcie z vlastnej vôle, v tomto prípade či v prípade úmrtia nech nahradí nasledujúci predchádzajúceho, a to v poradí s ohľadom na získanie lekárskeho vzdelania. Nech sa pri tomto berie do úvahy striedanie vzhľadom na obidve vierovyznania, aj v prípade, že by bolo rozhodnuté na istý čas tieto funkcie obmedziť.

Poznámka k bodu III.

Actuarius Collegii, et is quidem, donec cum Seniore, vel Con-Seniore mu-tatis contingat, perpetuus constituatur.

Nech je ustanovený stály sekretár spolku, a on nech ...¹⁹

Poznámka k bodu V.

Si quid maioris momenti per Collegium hoc examinandum vel deciden-dum, extra tempus consuetum consessus evenerit, singula membra ad extraordi-narium consessum convocentur.

¹⁹ Nejasná formulácia.

Ak sa udeje niečo veľkého významu mimo času zvyčajného zasadania, čo sa musí preskúmať, alebo rozhodnúť týmto spolkom, nech sú zvolaní jednotliví jeho členovia k výnimočnému zasadaniu.

Poznámka k bodu VI.

Nec omittenda videntur qu(a)e Medicinam forensem, seu legalem concernunt.

Nech nie sú opomenuté ani tie veci, ktoré sa týkajú súdneho či právneho lekárstva.

Poznámka k bodu VIII.

Ne condordia et unio membrorum huius Collegii, tanquam scopus primarius, ulla ratione turbetur, vel infringatur.

Nech svornosť a jednota členov tohto spolku ako aj jej prvotný cieľ nie sú žiadnym spôsobom narušované alebo rozbíjané.

Poznámka k bodu IX.

Hinc, si gravioris momenti negotium securat, legitime absentium membrorum suffragia, vel scripto, vel per alium Collegam, ore tenus colligantur.

Preto, ak sa rozhoduje vo veľmi závažnej záležitosti, hlasy neprítomných členov nech sú právoplatne pripojené do hlasovania buď v písomnej forme, alebo v ústnej podobe prostredníctvom prítomného člena.

P r a m e n e

AMB, Magistrát mesta Bratislavy. Spisy g/5. (zdravotné) Thrd 12686, md 670. – Justus Joannes Torkos: Conceptus statuorum collegii medici (1764) Locus: Ponium. Materia: Pap. Mensura 34,5 X 21,5 cm. Descriptio: Folia 4. Folia sunt completa et integra. Summa: Štatúty bratislavského medickeho kolégia.

Z o z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z o v

ADCOCK, E. P. *Zásady starostlivosti a zaobchádzania s knižničným materiálom* [online]. Medzinárodná federácia knižničných asociácií IFLA, Program na ochranu a konzerváciu dokumentov (PAC) a Rada pre knižničné a informačné zdroje (CLIR). IFLA, 1988 [cit. 2018-04-22]. Dostupné na: <http://www.in4.sk/zkgz/programy/zasady.pdf>

- AMBRUS, T., PAPP, N., a SZ. CZIGLE. Oriental medicinal plants in *Taxa pharmaceutica Posoniensis* 1745. In: *The Exchange of Pharmaceutical Knowledge between East and West*. Istambul: Eczacilik Tarihi, 2015, s. 575 – 577.
- AMBRUS, T. Néhány adat a Szlovenszkói Gyógyszerészek Egyesületének történetéhez. *Kalidoscope: Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat*. 2011, 2(3), 59 – 62.
- BARTUNEK, A. *Dejiny slovenského lekárnictva I. 10. stor. – 1918*. Prešov: Polygraf Print, 2012. ISBN 978-80-971174-8-1.
- BARTUNEK, A. *Osobnosti slovenského lekárnictva*. Martin: Osveta, 2001. ISBN 80-8063-085-2.
- DUKA, N. Prvý pokus o založenie lekárskeho spolku v Bratislave In: *Z dejín vied a techniky na Slovensku IV*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1966, s. 233 – 246.
- HAMAR, T., CZIGLE, SZ. Usmernenia pre lekárnikov v diele Jána Justusa Torkoša – *Taxa Pharmaceutica Posoniensis*. In: M. PORIEZOVÁ, ed. *Studia Bibliographica Posoniensia 2017*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2017, s. 128 – 139. ISBN 978-80-89303-56-4.
- LACZA, T. Még ibolyalével kísérletezett. Háromszáz éve született Torkos Justus János ásványvízelemző orvos, aki gyógyszerjegyéket állított össze. In: *ÚJ SZÓ*, December 16, 1999, 52(290), s. 10.
- SZÁLA, A. E. A Torkos testvérek tudományos munkássága. In: *Soprony tudomány- és technikatörténetéből* [online]. [cit. 2018-03-07]. Dostupné na: <http://mek.oszk.hu/02000/02058/02058.html>.
- ŠKOVIEROVÁ, A. Latinčina a gréčtina ako formanty jazykového vedomia na území Horného Uhorska: vzájomné vzťahy a súvislosti. In: *Rebus Linguae*. Vol 1. Bratislava: Comenius University, 2017, s. 1 – 16.
- ŠKOVIEROVÁ, A. Ludové receptúry v kazateľskej zbierke Dominika Mokoša OFM (1718 – 1776). *Farmaceutický obzor*. 2017, 86(6-8), s. 161 – 166.
- ŠPIESZ, A. *Bratislava v 18. storočí*. Bratislava: Tatran, 1987.

WINDISCH, K. G. *Geographie des Königreichs Ungarn: Erster Theil*, Pressburg: Anthon von Löwe, 1780.

Ján Justus Torkoš's manuscript *Conceptus statutorum collegii medici* in the context of history of organization of medical occupations in Hungary

Tomáš Hamar – Barbora Machajdíkoviá

The archival collection of Bratislava City Archive includes a manuscript draft providing documentary evidence of the first attempt to found a medical society in Bratislava. The manuscript dated in 1764 was written by Bratislava's municipal physician and well-known author of pharmacopoeial literature Ján Justus Torkoš (1699 – 1770). One of his main professional aims was to improve quality of provided health care in that time capital of Hungary as well as in the whole country. This manuscript represents an important record documenting the first known attempt to constitute a body directly regulating activities of physicians working in Hungary. The study also contains the first complete transcript and translation of the document. The authors put it into the context of Torkoš's work and emphasize its importance in the field of development of medical care in the second half of the 18th century in Hungary.

Key words: Ján Justus Torkoš (1699 – 1770), Latin manuscript, regulation of medical profession, Hungary, Bratislava, 18th century

Ephemeral Print Publications of the Great Emigration

Katarzyna Seroka

Key words: Great emigration, ephemera, history, publishing, Polish emigration

In 1830, an insurrection against Russia broke out in the Congress Kingdom, later called the November Uprising, taking its name after the month in which it started. It spread over the territories of the Kingdom of Poland, Lithuania, Samogitia (or Žemaitija) and Volhynia. Its origins should be traced back to a surge of struggle for independence which took place in Europe at that time (mostly in France and Belgium), to the violation of the 1815 Constitution of the Kingdom of Poland, which was followed by the introduction of censorship. Despite a truly heroic attitude of the insurgents and their initial infrequent successes, the uprising leaders – who did not see any sense in further defense of the capital – surrendered on 8 September 1831.

After the defeat of the November Rising (1830 – 1831), the tsarist government escalated repression against the Polish people. First of all, the autonomy of the Kingdom was limited. The Polish Sejm (parliament) and army were disbanded, which put an end to Poland as a state-and-institution. At the same time, the insurgents were exiled to Siberia and their estate confiscated. Despite the amnesty, men were drafted while orphans and children of the émigrés were deported to Russia. The consequences of the November Uprising could also be felt at the prominent institutions promoting the Polish culture, including library collections located on the territory of the Kingdom of Poland.

To avoid persecution, many of those who fought in the uprising made a difficult decision to leave the country. A mass *exodus* – later called the Great Emigration¹ – began.

Several thousands of civilians, insurgents, political activists and later army officers, writers and artists left their native land and travelled west. They found shelter in

¹ ZUBRZYCKI, J. Emigration from Poland in the Nineteenth and Twentieth Centuries, p. 248 – 249. The name „Great Emigration”, from the point of view of the number of the refugees involved, is misleading, for it encompassed 5,000 – 6,000 persons. Nevertheless, the majority of the émigrés were highly educated politicians, scholars, writers, and artists (e. g. Frédéric Chopin), and with their move, for the next three decades, the focal point of the Polish culture and national life moved to the West too.

² KALEMBKA, S. Wielka Emigracja. Polskie wychodźstwo polityczne w latach 1831 – 1862, p. 57. CYBKOWSKI, M.K. First and last refuge: France and Britain as centers of the Polish Great Emigration, p. 62 – 66.

various countries; some of them went to Saxony, others to England or as far as Northern America, but the largest group of about 6 thousand émigrés settled in France².

With the elite emigrating to the West, Polish intellectual and cultural life flourished there. Members of the aristocratic families established numerous institutions promoting the Polish heritage. In order to maintain their national identity, exiles started to found political, scientific and cultural institutions. Many Polish associations were then established as well as Polish schools and libraries. Émigrés were also actively involved in publishing activity.

Exiles organizing their life abroad, soon started to publish their own texts since printed material was for them a natural way of political expression and campaign. Printed texts reflected opinions of different political groups and parties. The exiles also presented cultural manifestos or informed Poles about the activity of their organizations³.

To provide a brief explanation, it is worth mentioning that Polish emigrants were mainly concentrated within two political camps: leftist and right-wing. The left side was represented by the thriving Polish Democratic Society. Its socio-political program focused on organization of population in the state in order to trigger battles for national liberation. On the other hand, the right wing of emigration was focused around the person of Adam Jerzy Czartoryski⁴ and Hôtel Lambert⁵, who adopted a different tactic – he advocated not to conduct armed struggle but was in fact seeking to free the Polish-Lithuanian Commonwealth or grant it national freedoms for the Polish population through diplomatic channels.

The activity of political camps has greatly enlivened the literature and publishing movement of emigration. Both propaganda and literary or scientific activities were financed from their money. And so, in the years 1831 – 1862, in total, there appeared 2,742 emigrate printed forms (of which 2/3 appeared in France)⁶. The main core of émigré writing was social and political literature. These publications concerned various topics, with works devoted to the history of Poland, although those on the subject of military were also popular. Other popular areas were: philosophy, geography or the science of literature and language⁷.

Emigration was extremely fertile, however, the possibility of publishing development was limited by the high deposit obligatory for publishers in France or stamp duty for sending periodicals via post. The issue of lack of Polish fonts among

³ KARPÍŃSKA, M. „Emigracja ogromnie piśmienna”. *Książki w życiu Wielkiej Emigracji 1832 – 1848*, p. 20.

⁴ Adam Jerzy Czartoryski (1770 – 1861) – Polish aristocrat, politician and diplomat; after the defeat of the November Uprising, he moved to France, where he organized the political faction named after his Parisian residence – Hôtel Lambert.

⁵ Hôtel Lambert – a conservative-liberal camp which primarily gathers representatives of the Polish aristocracy.

⁶ KUBÓW, S. *Książka Wielkiej Emigracji w Wielkopolsce (1831 – 1862)*, p. 39 – 42.

⁷ KUBÓW, ref. 6, p. 48 – 49, 53.

⁸ KARPÍŃSKA, ref. 3, p. 30.

French publishers was also significant and led to higher prices⁸. All these factors meant that the Great Emigration published, to a large extent, ephemeral writings.

Documents of social life prepared by the Great Emigration are an extremely valuable source. To a large extent, they have the character of intra-emigration magazines (these are circulars, appeals, polemics)⁹, therefore, one can find there information about everyday life, customs, religion or political life of this group. Constantly present in social life, they also commemorate school and social events, testify to the social bond of the given environment¹⁰. It is also interesting to look at ephemeral prints from the point of view of causative institutions, as they can answer the question of who was the most active in issuing this type of publication.

The vast majority are publications on political activities. It is impossible to discuss everyone, but it is worth mentioning, for example, propaganda literature addressed to the French, which was intended to stimulate the already disappearing interest in the Polish cause¹¹. Therefore, at the beginning of emigration, representatives of the Great Emigration relatively often issued appeals to the parliaments of both France and England informing about the fate of the Republic. A party specializing in this was J. A. Czartoryski, who believed that through Western parliaments, he would influence the invaders. As a consequence, it was to lead not as much to regaining independence, but rather relative freedom and decisiveness¹².

There also appeared political manifestos of groups forming on emigration. It is worth mentioning, for example the *The Manifesto of the Polish Democratic Society*¹³, the most numerous group of democratic Polish émigrés. In the publication, often referred to as the "Great Manifesto", members of the Society blamed failure of the November Uprising on the aristocracy, which did not make use of the peasants to fight in the irredent and was conservatively oriented towards change. The Society has therefore postulated introduction of social reform in the spirit of democratic principles¹⁴.

It was a common practice to issue laws and resolutions of individual groups. For example, in 1837, the said Polish Democratic Society prepared a 52-page print with resolutions and provisions¹⁵.

The November Uprising itself aroused passion in emigrants for many years. Already in 1832, the Society of Lithuania and Russian Lands¹⁶ (Towarzystwo Litew-

⁹ KUBÓW, ref. 6, p. 41.

¹⁰ KORCZYŃSKA-DERKACZ, M. Jednodniówki jako typ dokumentów życia społecznego. Zarys problematyki badawczej, p. 147.

¹¹ STRASZEWSKA, M. Życie literackie Wielkiej Emigracji we Francji 1831-1840, p. 131.

¹² KUBÓW, ref. 6, s. 54.

¹³ Manifest Towarzystwa Demokratycznego Polskiego.

¹⁴ Manifest Towarzystwa Demokratycznego Polskiego, ref. 13, p. 7-8.

¹⁵ Zbiór ustaw i postanowień Towarzystwa Demokratycznego Polskiego.

¹⁶ The Society of Lithuania and Russian Lands (Towarzystwo Litewskie i Ziemi Ruskich) established in December 1831 in Paris, an association whose purpose was to collect materials to describe the uprising in Lithuania, but also Lithuania itself and the Russian lands in historical and statistical terms.

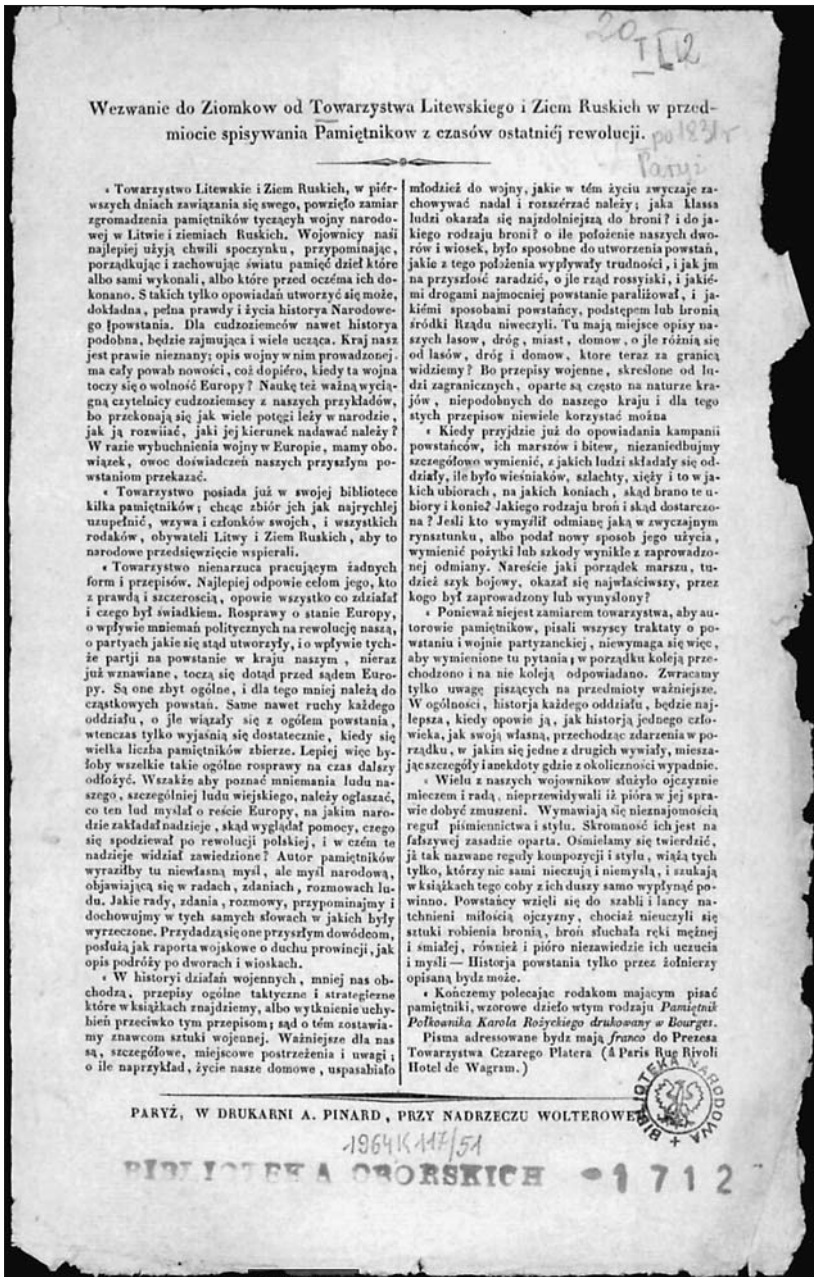

Image 1 Call to prepare memoirs from the November Uprising (Source: *Wezwanie do Ziomków od Towarzystwa Litewskiego i Ziem Ruskich w przedmiocie spisywania Pamiętników z czasów ostatniej rewolucji*, [Paris, 1832])

skie i Ziemi Ruskich) invoked in a one-sided circular for the diaries of irredentists. Quoting the call: "our warriors will best use a moment of rest, reminding us, ordering and preserving the world of the memory of work they have done or which has been made before their eyes. Only such stories can create a thorough, full of truth and life history of the national uprising"¹⁷.

The uprising was also often the subject of various types of other prints, especially those directed against people who were in charge of the irredentism – criticism concerned, among others, chosen tactics or nepotism prevailing among the commanders. Commanders fended off attacks by publishing explanations. An example of this kind of polemics can be a letter by Władysław Zamoyski¹⁸ printed in the form of ephemeral regarding the publisher of the "Trzeci Maj" (*May Third*) emigration magazine, in which Zamoyski defends the commander of the II Corps, gen. Antonio Girolamo Ramorino¹⁹, accused of failing to comply with the orders issued to him by the commander-in-chief after the fall of Warsaw in 1831²⁰. It was an answer to the booklet of Walenty Zwierkowski published in 1843 (and therefore, 12 years after the November events) called *Działania wodza, rad wojennych, parlamentarzy, prezesa rządu i sejmu* (*Activities of the headman, war councilors, parliamentarians, president of the government and the Sejm*)²¹.

An important element of maintaining Polishness was celebration of anniversaries of national uprisings. The events had a nature of a "brotherly feast". There were meetings organized, including masses, wherever there were insurgents and Poles. In this way, they wanted to show Europe that Poland, which "[...] oppressors declare as the deceased, lives"²². To this end, every year there were prints encouraging to take part in the celebrations on the occasion of the November 29 anniversary or a report on these celebrations. Often, they were also printed in French.

¹⁷ „Wojownicy nasi najlepiej użyją chwili spoczynku, przypominając, porządkując i zachowując światu pamięć dzieła, które albo sami wykonali, albo które przed oczyma ich dokonano. Z takich tylko opowiadań utworzyć się może, dokładna, pełna prawdy i życia historia narodowego powstania”. Wezwanie do Ziomków od Towarzystwa Litewskiego i Ziemi Ruskich w przedmiocie spisania Pamiętników z czasów ostatniej rewolucji. [Paryż, 1832].

¹⁸ Władysław Zamoyski (1803 – 1868) – general, participant of the November Uprising, where he served as the adjutant of General Jan Skrzynecki. A colleague and relative of A. J. Czartoryski.

¹⁹ Antonio Girolamo Ramorino (1790 or 1792 – 1849) – commander of Italian and Polish troops. He was recruited in March 1831 to serve in the insurgent army (commander of the Cavalry Brigade). Initially, he was successful (e.g., the battle of Międzyrzec Podlaski), nevertheless in September 1831, despite orders, he did not hurry to help Warsaw, laid down his weapon and deserted to Galicia. ZACHAREWICZ, Z. Ramorino Antonio Girolamo.

²⁰ ZAMOYSKI, W. List pułkownika... do wydawcy „Trzeciego Maja” o zarzuconym dowódcy Korpusu II-go Jenerałowi Ramporino niedopełnienia rozkazów danych mu przez naczelnego dowódcę po upadku Warszawy w 1831 r. Paryż, 1844.

²¹ ZAWIERKOWSKI, W. Działania wodza, rad wojennych, parlamentarzy, prezesa rządu i sejmu. Paryż, 1843.

²² 29 Listopada. Obchód Narodowy Polski w Paryżu r. 1842. Wersal, 1842.

The group of Prince Czartoryski also published materials on the occasion of the anniversary of adoption of the Constitution of May 3²³. These were usually speeches of Prince Adam Czartoryski, and later his son Władysław. In the years 1855 – 1870, a total of 12 brochures were printed both in Polish and French, with speeches delivered during the meetings of the Literary and Historical Society on the occasion of May 3 or November 29²⁴.

Adam Jerzy Czartoryski was an extremely prolific author. His printed speeches appeared on the occasion of circumstances not necessarily related to the Republic of Poland. For example, in 1858 the prince's speech was issued on behalf of Polish emigration, in which he congratulated Napoleon on walking alive the second time in regards with an attack on the life of the imperial couple, made by Felice Orsini in January 1858. Czartoryski writes therein: "Dieu protège la France"²⁵.

The political will of Adam Jerzy Czartoryski also appeared in the form of an ephemera²⁶. It was created in the last years of the prince's life and is a summary of Czartoryski's activities undertaken on emigration for the benefit of the Polish cause. Adam Jerzy designated his follower, that is his younger son – Władysław. Czartoryski included therein the motto of future generations: "strength is born of unity" and "the lonely are pursued by unhappiness". The manuscript of the will which is currently in the collection of the Princes Czartoryski Museum in Krakow was entered into the second edition of the Polish National List of the UNESCO Program.

With the use of ephemera, information was provided about the creation of assistance, scientific and cultural associations. The Czartoryski family, mentioned many times, founded and supported charity organizations. It informed of its activities by publishing information on achievements or requests for financial collections. For example, in 1860 a four-page brochure was published informing Poles about the charity run by Czartoryski²⁷. It included information regarding: Towarzystwo Dobroczynności Dam Polskich (*Society of Philanthropy of the Polish ladies*), Instytut Pann Polek w Hotelu Lambert (*Institute of Polish Women at the Lambert Hotel*), Szkoła Dziewcząt św. Kazimierza (*St. Casimir Girls' School*) and Szkoła Wyższa Polska dla Młodzieży Płci Męskiej na Montparnasse w Paryżu (*University of Poland for Male Youth in Montparnasse in Paris*).

²³ The Constitution of May 3 – adopted in 1791, the basic law regulating the legislative system of the Polish-Lithuanian Commonwealth. It introduced the constitutional monarchy system. The first of the modern European constitutions.

²⁴ SEROKA, K. Biblioteka Polska w Paryżu (1838 1871), p. 145 – 146.

²⁵ CZARTORYSKI, A. J. [Adresse du prince Adam Czartoryski à Napoléon III, au nom de l'émigration polonaise pour le féliciter d'avoir échappé à l'attentat d'Orsini]. [Paris, 1858].

²⁶ CZARTORYSKI, A. J. Testament polityczny... pisany w Montfermeil, dnia 14 lipca 1861. Paryż, [1861].

²⁷ Instytucje naukowe i dobroczynne założone i wspierane przez XX. Czartoryskich w Paryżu w czasie emigracji. Paryż, 1860.

In addition, the Statute of the Œuvre de Saint Casimir in Paris appeared in printed form. This print was issued in French²⁸. The plant was an important émigré institution providing shelter for Polish veterans, orphans and the poor; it was a kind of a shelter in which there often lived and died outstanding representatives of Polish culture.

The emigrants tried to establish schools for the Poles, thus fighting against the denationalization of future generations. Plans to educate Polish children in exile appeared in print. It is worth mentioning even the first initiative of this type, namely activity of the Polish School founded in Paris in 1841 under the leadership of Józef Dwernicki, a Polish general, participant in the November Uprising. The Commission of National Education founded by him decided to "create in the Parisian constituency a democratic educational institution open to the entire Polish Diaspora"²⁹.

The founders prepared two extremely important documents – a proclamation of the Association for the National Raising of the Children of Polish Emigrants³⁰ and *Program of the Association for the National Raising of the Children of Polish Emigrants*. The appeal was particularly important because in Poland, the issue of upbringing and, above all, national education was neglected. The invaders victimized the Polish language, perverted the character of the youth. In the appeal, the authors emphasized that the creation of a national school is the responsibility of those who believe in the future of Poland. Its authors were aware of the danger of "depolonization" of children and youth remaining in exile. Therefore, the aim of the Society was to fight the depolonization of young immigrants by providing them with appropriate education and upbringing³¹.

On the other hand, the *Program of the Association for the National Raising of the Children of Polish Emigrants*³² included an educational and upbringing plan. It was the first widely formulated project of emigration education. The document referred to here has been prepared in two languages. The brochure describes all issues regarding the school's operation. The following items are interesting: list of subjects (including religion and moral teachings, Polish language, calligraphy, foreign languages, geography, Polish history and world history), description of clothing (uniforms in national colors and four-cornered caps – dress of the National Guard of Warsaw from the time of the uprising; collars with amaranth linings, and the borders of hats and buttons decorated the coat of arms of Poland – "Orzeł i Pogoń" *Eagle and Pursuit*) or nutrition for young people.

²⁸ Oeuvre de Saint-Casimir. [Paris, 1869?].

²⁹ PUGACEWICZ, I. H. Batignolles 1842 – 1874. Edukacja Wielkiej Emigracji, p. 79.

³⁰ Towarzystwo Wychowania Narodowego Dzieci Wychodźców Polskich do Ziomek w Kraju i na Wychodźstwie. Paryż, 1841.

³¹ ŻEBROWSKI, J. Szkoła polska na Batignolles w Paryżu w służbie polskości i wychowania narodowego (geneza, rozwój, struktura), p. 342.

³² Program Szkoły Narodowej dla dzieci wychodźców polskich. Paryż, 1841.

In 1845, another print appeared a document regulating all aspects of school life. The brochure contained one hundred pages in two languages (Polish and French). It consisted of three basic parts: 1. Status, 2. Organization, 3. Regulations and appendixes, including Regulations for parents³³. There have been a few more documents devoted to education created over the years.

An important element of the activity of the Great Emigration was cultural activity. The print called to establish associations, but also settlements with donors were made. The manifestation of institutions' emigration reporting was the publication of summaries in printed form. The Polish Library in Paris may be a good example of such activities.

The Polish Library in Paris was established in 1838 to document national identity and durability. The library collected texts of native culture, gave them shelter, but also constituted a scientific workshop of Polish emigrants in Paris. The institution published ephemera and leaflets related to its functioning. These were forms of administrative nature, i.e., legal acts and regulations. For example, in 1853 published was *Urządzenie służby bibliotecznej (Settlement of librarian service)*³⁴, being the library's code of use. Furthermore, in 1866 two documents were issued: The Act of Historical and Literary Society in Paris and its equivalent in French. To reach a wider audience, printed was *Odezwa Towarzystwa Historycznego Polskiego do współziomków o Bibliotece Narodowej w Paryżu (Appeal of the Polish Historical Society to fellow countrymen regarding the National Library in Paris)*³⁵, which was a guide through the library. It described the history of the institution, included the *Act on the Polish Public Library*, presented the composition of the Library Council, names of donors were given and the status of the book collection was discussed. Its content has been enriched with information about revenues and expenses, an explanation of the need to buy a seat for the Library and a plan of contributions for the implementation of this project. This disseminated information about the institution and was also a kind of "thank you note" for all donors. The prints were also sent to French ministries, among others, and served as an informer promoting knowledge, in this case about the Library.

The Great Emigration as a group included: journalists, printers, publicists, scholars, but also poets who did not abandon their passions in exile. In the country, their work was forbidden, but in their longing for the state, they wanted to share their experiences. So, they published works abroad, today considered as masterpieces of the Polish literature. In connection with this, among ephemera of the Great Emigration, prospectuses of these publications occupy a lot of space. In this way, subscribers were sought for, and when examining these documents today, one can

³³ Organizacja Szkoły Narodowej Polskiej założonej w Paryżu (Organisation de l'École Polonaise établie à Paris). Paris, 1845.

³⁴ Biblioteka Narodowa Polska w Paryżu. Urządzenie służby bibliotecznej. Paryż, 1853.

³⁵ Odezwa Towarzystwa Historycznego Polskiego do współziomków o Bibliotece Narodowej w Paryżu. Paryż, 1851.

also follow the attitude of the society towards the publishing initiatives of those times. Especially since it sometimes happened that the author made writing and publishing dependent on gaining public support³⁶. The brochures concerned various works, such as literary texts, but also lithographs (e. g., a prospectus for the preparation of lithographs on battles fought during the November Uprising by Ksawery Franciszek Ostrowski³⁷).

Life in exile was not easy. The exiles became a community of people often doomed only to themselves. The emerging feeling of emptiness, but also of inaction made social life an important element of emigre existence. Both the less and the more formal meetings were accompanied by prints. Ball invitations, visiting cards, concert programs of Polish artists living in exile were printed³⁸.

It is worth mentioning, for example, about the print of the *Act of the Polish Society*³⁹. It was the founding document of the Polish Society, better known by the everyday name of the Polish Club, established in 1837. This club was to be a substitute for family. Gentlemen – as only men were members – spent time on various pastimes and discussions (but not political!), often at a joint dinner, with a glass of wine and in the surrounding smoke of cigars⁴⁰. As one can read in the document: “The intention of the Polish Society is: to chase away time, in an enjoyable, useful and economical manner. The Society's games include: reading magazines and newspapers, playing cards, excluding all gambling and other social games; Membership is economical and convenient, it is also part of the Society's goals”⁴¹.

To this day, many ephemeral prints have been preserved related to the departure of eminent Poles from this world. These are, first of all, obituaries (often very complex), but also information about memorial services. For example, in March 1859, information about the death of the Polish writer Zygmunt Krasiński was printed⁴². A print of 1851 informs about the funeral annual service for Julian Ursyn Niemcewicz and Karol Kniaziewicz and all Poles who died in exile⁴³. In addition, in ephemeral form, there were also appeals issued that called for contributions for the construction of tombstones for deceased Poles. For the aforementioned J. U. Niemcewicz, a special monument commission was established, which raised funds for a monument of gratitude, commemorating the outstanding and well-deserved fi-

³⁶ GAWROŃCZYK, T. O księgozawceży zawartości czasopism polskich na ziemiach litewsko-ruskich w latach 1832 – 1863, p. 26.

³⁷ Prospekt. Paryż, 1833.

³⁸ E. g. Concert donné par m. Albert Sowinski (Lundi 23 mars 1868). Paris, 1868.

³⁹ Ustawa Towarzystwa Polskiego. Paryż, 1844.

⁴⁰ SEROKA, K. Przy kartach, książce i obiedzie. Działalność Klubu Polskiego w Paryżu (1837 – 1848), p. 83 – 91.

⁴¹ Artykuł 1. In: Ustawa Towarzystwa Polskiego. Paryż, 1844.

⁴² Nekrolog Zygmunta Krasińskiego. Paryż, 1859.

⁴³ Żałobne doroczne nabożeństwo, wieczyste ufundowane w Montmorency, za dusze ś. p. Niemcewicza, Kniaziewicza i wszystkich Polaków zmarłych na wygnaniu. Paryż, 1851.

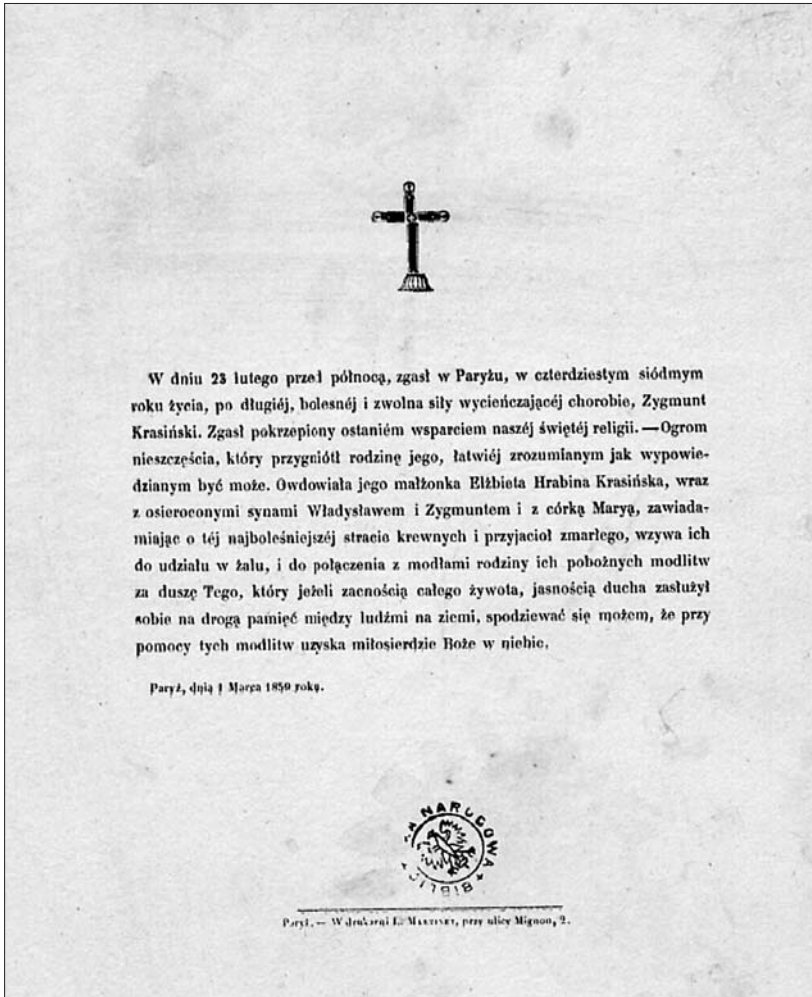

Image 2 Obituary of Zygmunt Krasieński, Paris 1859 (Source: <https://polona.pl/item/nekrolog-zygmunta-krasinskiego-inc-w-dniu-23-lutego-przed-polnoca-zgasl-w,ODE1Mjgw/0/#info:metadata>)

gure for the Republic of Poland⁴⁴, with the list of contributions and information about who had donated for this purpose and in what amount.

Undoubtedly, ephemeras of the Great Emigration are an important source of research in many areas of social, cultural, and political life and present the achievements of Polish immigrants to France. It would seem that the researchers face ex-

⁴⁴ Odezwa do ziomków. Paryż, [1842].

traordinary possibilities. Meanwhile, on the one hand, we are dealing with the massiveness of these sources, and on the other – with difficulty in accessing them. These materials have largely not been cataloged, they stand in very generally described boxes or packages and it is impossible to get hold of them.

In the case under discussion, the largest collection of ephemeras of the Great Emigration is kept in the Polish Library in Paris. It is the richest source of knowledge about the life and activity of Polish emigration after 1831. The library houses in its collection about 15,000 ephemeras. They were cataloged by employees of the Polish National Library in 1993 – 1996, but the number of documents is overwhelming, and the need to conduct research outside Poland is also problematic. There are not many such documents in Polish libraries. The exception in this respect is the Princes Czartoryski Library in Krakow.

Undisputed, however, these collections are very valuable and it is worth taking the trouble to obtain them. These specific documents are a record of past times and allow to study and reconstruct important dimensions of social, cultural and social life.

List of references

Biblioteka Narodowa Polska w Paryżu. Urządzenie służby bibliotecznej. Paryż, 1853.

CYBKOWSKI, M. K. First and last refuge: France and Britain as centres of the Polish Great Emigration. In: J. LIPSKI and W. JASIAKIEWICZ, eds. *John Bull and the Continent*. Frankfurt am Main: Peter Lang Publishing, 2015, p. 62 – 66. ISBN 978-3-653-98358-6.

CZARTORYSKI, A. J. [*Adresse du prince Adam Czartoryski à Napoléon III, au nom de l'émigration polonaise pour le féliciter d'avoir échappé à l'attentat d'Orsini*]. [Paris, 1858].

CZARTORYSKI, A. J. *Testament polityczny... pisany w Montfermeil, dnia 14 lipca 1861.* Paryż, [1861].

GAWROŃCZYK, T. O księgoznawczej zawartości czasopism polskich na ziemiach litewsko-ruskich w latach 1832 – 1863. *Biuletyn Biblioteki UMCS*. 1980, **28**, p. 26.

Institucje naukowe i dobroczynne założone i wspierane przez XX. Czartoryskich w Paryżu w czasie emigracji. Paryż, 1860.

KALEMBKA, S. *Wielka Emigracja. Polskie wychodźstwo polityczne w latach 1831 – 1862*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1971.

KARPIŃSKA, M. „Emigracja ogromnie piśmienna”. Książki w życiu Wielkiej Emigracji 1832–1848. In: D. JAROSZ and A. CHAMERA-NOWAK, eds. *Na co dzień i od święta. Książka w życiu Polaków w XIX – XXI wieku*. Warszawa: Aspra, 2015, p. 17 – 36. ISBN 978-83-7545-626-4.

KORCZYŃSKA-DERKACZ, M. Jednodniówki jako typ dokumentów życia społecznego. Zarys problematyki badawczej. *Bibliotekoznawstwo*, 27, p. 135 – 148. ISSN 2300-7729.

KUBÓW, S. *Książka Wielkiej Emigracji w Wielkopolsce (1831 – 1862)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980. ISBN 83-04-00552-2.

Manifest Towarzystwa Demokratycznego Polskiego. Poitiers, 1836.

Nekrolog Zygmunta Krasińskiego. Paryż, 1859.

Oeuvre de Saint-Casimir. [Paris, 1869?].

Odezwa do ziomków. Paryż, [1842].

Odezwa Towarzystwa Historycznego Polskiego do współziomków o Bibliotece Narodowej w Paryżu. Paryż, 1851.

Organizacja Szkoły Narodowej Polskiej założonej w Paryżu (Organisation de l'École Polonaise établie à Paris). Paryż, 1845.

Program Szkoły Narodowej dla dzieci wychodźców polskich. Paryż, 1841.

Prospekt. Paryż, 1833.

PUGACEWICZ, I.H. *Batignolles 1842 – 1874. Edukacja Wielkiej Emigracji*. Warszawa: Aspra, 2017. ISBN 978-83-7545-739-1.

SEROKA, K. *Biblioteka Polska w Paryżu (1838 – 1871). Studium bibliologiczne*. Warszawa: Grupa Cogito, 2017, p. 145 – 146. ISBN 978-83-85534-92-1.

- SEROKA, K. Przy kartach, książce i obiedzie. Działalność Klubu Polskiego w Paryżu (1837-1848). In: A. KAMLER, D. PIETRZKIEWICZ, K. SEROKA, eds. *Polska i świat przez kuchnię. Studia o dziedzictwie kulinarnym*. Warszawa: Grupa Cogito, 2018, p. 83 – 91. ISBN 978-83-85534-94-5.
- Towarzystwo Wychowania Narodowego Dzieci Wychodźców Polskich do Ziomków w Kraju i na Wychodźstwie*. Paryż, 1841.
- STRASZEWSKA, M. *Życie literackie Wielkiej Emigracji we Francji 1831 – 1840*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1970.
- Ustawa Towarzystwa Polskiego*. Paryż 1844.
- Wezwanie do Ziomków od Towarzystwa Litewskiego i Ziem Ruskich w przedmiocie spisywania Pamiętników z czasów ostatniej rewolucji*. [Paryż, 1832].
- ZACHAREWICZ, Z. Ramorino Antonio Girolamo, *Internetowy Polski Słownik Biograficzny* [online]. [cit. 2018-04-19]. Accessible via: <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/antonio-girolamo-ramorino>
- ZAMOYSKI, W. *List pułkownika... do wydawcy „Trzeciego Maja” o zarzuconym dowódcy Korpusu II-go Jenerałowi Ramporino niedopełnienia [sic!] rozkazów danych mu przez naczelnego dowódcę po upadku Warszawy w 1831 r.* Paryż, 1844.
- ZAWIERKOWSKI, W. *Działania wodza, rad wojennych, parlamentarzy, prezesa rządu i sejmu*. Paryż, 1843.
- Zbiór ustaw i postanowień Towarzystwa Demokratycznego Polskiego*. Poitiers, 1837.
- ZUBRZYCKI, J. Emigration from Poland in the Nineteenth and Twentieth Centuries. *Population Studies*. 1953, 6(3), p. 248 – 249. ISSN 00324728.
- Żałobne doroczne nabożeństwo, wieczyście ufundowane w Montmorency, za dusze ś.p. Niemcewicza, Kniaziewiczza i wszystkich Polaków zmarłych na wygnaniu*. Paryż, 1851.
- ŻEBROWSKI, J. Szkoła polska na Batignolles w Paryżu w służbie polskości i wychowania narodowego (geneza, rozwój, struktura). *Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*. 2013, 10, p. 331 – 350. ISSN 1731-8440.
- 29 Listopada. Obchód Narodowy Polski w Paryżu r. 1842*. Wersal, 1842.

Efemérne tlače z obdobia Veľkej emigrácie

Katarzyna Seroka

V Poľskom kráľovstve (ako neoficiálny názov sa používalo aj pomenovanie Kongresové kráľovstvo), ktoré bolo z Varšavského vojvodstva vytvorené na základe rozhodnutia Viedenského kongresu po porážke Napoleona v roku 1815 a na jeho čele stál ruský cár, vypukla v roku 1830 vzbura proti Rusku. Vzbura bola neskôr nazvaná podľa mesiaca, v ktorom sa začala – Novembrové povstanie – a rozšírila sa na území Poľského kráľovstva, Litovského regiónu Samogitia (alebo Žemaitija) a dnešného ukrajinského regiónu Volyň (Volhynia). Dôvodom povstania mohol byť revolučný pohyb v tomto období, charakteristický pre celú Európu (najmä však pre Francúzsko a Belgicko), ale aj porušovanie Ústavy Poľského kráľovstva z roku 1815, ktorého následkom bolo zavedenie cenzúry. Napriek skutočne hrdinskému postoju povstalcov a ich počiatocným zriedkavým úspechom sa vodcovia povstania 8. septembra 1831 napokon vzdali, pretože v ďalšej obrane hlavného mesta nevideli žiadny zmysel. Po porážke Novembrového povstania (1830 – 1831) cárska vláda eskalovala represie proti poľskému ľudu a autonómia Poľského kráľovstva bola obmedzená. Poľský parlament (Sejm) a armáda boli rozpustené, čo znamenalo definitívny zánik Poľska ako samostatného štátu. Povstalci boli vyhnaní na Sibír a ich majetok bol skonfiškovaný. Aby zabránili prenasledovaniu, mnohí z tých, ktorí bojovali v povstaní, urobili ťažké rozhodnutie a opustili krajinu. Tento hromadný exodus sa do poľskej histórie zapísal ako Veľká emigrácia. Napriek amnestii, ktorá bola povstalcom formálne udelená, muži boli odvedení k vojsku, zatiaľ čo sirotky a deti emigrantov boli deportované do Ruska. Niekoľko tisíc civilistov, povstalcov, politických aktivistov a neskôr armádnych dôstojníkov, spisovateľov a umelcov opustilo rodnú krajinu a cestovalo na západ. Útočisko našli v rôznych krajinách; niektorí odišli do Saska, iní do Anglicka alebo do Severnej Ameriky, ale najväčšia skupina okolo 6 tisíc emigrantov sa usadila vo Francúzsku.

Stopy Novembrového povstania, ktoré sa špecifickým spôsobom prejavili aj v knižnej kultúre, môžeme sledovať v popredných inštitúciách zameraných na propagáciu poľskej kultúry, vrátane zbierok knižníc nachádzajúcich sa na historickom území Poľského kráľovstva. Spolu s odchodom poľských elít do zahraničia na západ, vzrástol aj ich duchovný a kultúrny život predtým obmedzovaný cenzúrou. Zástupcovia poľských aristokratických rodín sa zapojili do vytvárania mnohých inštitúcií zameraných na starostlivosť o poľské duchovné dedičstvo. S cieľom udržať si národnú identitu emigranti začali vytvárať inštitúcie politického, vedeckého a kultúrneho charakteru, a tak vďaka elitnej emigrácii na západ možno sledovať nárast poľského intelektuálneho a kultúrneho života. Boli zriadené mnohé poľské záujmové a kultúrne združenia, ako aj poľské školy a knižnice. Emigranti sa aktívne podieľali aj na publikačnej činnosti a keďže boli zvyknutí na tlač ako prostriedok politickej

výpovede a agitácie, čoskoro po príchode do zahraničia začali uverejňovať vlastné texty. Tlačené texty exulantov boli prirodzeným prostriedkom ich politického prejavu a kampane. Odzrkadľovali názory rôznych politických skupín, frakcií a strán. Exulanti prezentovali aj rôzne kultúrne manifesty alebo informovali Poliakov vo vlasti o činnosti svojich organizácií. Čoskoro sa však ukázalo, že ich vydavateľská činnosť musela byť obmedzená kvôli vysokým vkladom, ktoré museli zaplatiť vydavateľom vo Francúzsku, alebo kolkovou daňou za periodiká posielané poštou. Náklady zvyšovala aj skutočnosť, že francúzski vydavatelia nemali špecifické typy poľského písma.

Preto tzv. Veľká emigrácia uverejňovala väčšinou pominuteľné výťažky v malom náklade; aj prezentovaná štúdia sa venuje tejto skupine tlačených publikácií, pretože sa stali svedectvom doby, v ktorej vznikli, a odrazom názorov jednotlivých strán a politických skupín zastupujúcich Poliakov v exile.

Kľúčové slová: Veľká emigrácia, efeméra, poľské dejiny, vydavateľstvo, poľská emigrácia

P. Ballus: Dejiny vzniku a založenia sirotinca v kráľovskom slobodnom korunovačnom meste Preßburg (K dejinám sociálnej starostlivosti v Bratislave)

Beata Ricziová – Olga Vaneková

Kľúčové slová: 19. storočie, Bratislava, sirotinec, príležitostná tlač, Paul Ballus (1783 – 1848)*

Sociálna a zdravotná starostlivosť začiatkom 19. storočia v Bratislave¹ nadväzovala na staršie formy starostlivosti o obyvateľstvo mesta trpiace núdzou. Začiatky sociálnej starostlivosti boli vždy späté so zdravotnou starostlivosťou v zariadeniach, ktoré zakladali a udržiavali cirkevné rády (špitály, lazarety a xenodochiá). V týchto zariadeniach sa umiestňovali chorí a starí ľudia, ktorí sa nedokázali o seba postarať, a nezriedka aj siroty. Rozvojom meštianskej a šľachtickej vrstvy v uhorských mestách sa situácia, keď sociálna a zdravotná starostlivosť bola hlavne v rukách cirkvi, postupne menila. V Bratislave, ako v hlavnom a korunovačnom meste, pribúdali uhorské inštitúcie, ktoré sa museli po porážke pri Moháči v roku 1526 v dôsledku tureckej expanzie odsťahovať z Budína. V priebehu storočí tieto historické udalosti výrazne ovplyvnili aj rozvoj Bratislavy z demografického, politického, hospodárskeho i sociálneho hľadiska. Zmeny nastali nástupom osvietenstva, keď panovníčka Mária Terézia zavádzala v Uhorsku reformy, ktoré boli zamerané nielen na hospodársky, ale aj na sociálny rozvoj krajiny. Nové myšlienkové prúdy začali ovplyvňovať vnímanie postavenia obyvateľstva ako zdroj bohatstva štátu. Z tohto dôvodu chcela panovníčka svojimi reformami zabezpečiť predovšetkým zdravie (reforma zdravotníckej starostlivosti *Generale in re sanitatis normativum*, 1770) a výchovu i vzdelanie (*Ratio educationis*, 1777) obyvateľstva. Zaopatrenie a sociálna starostlivosť, ktoré dovtedy zabezpečovala najmä cirkev, sa zásahmi panovníčky začali meniť a zosvetšňovať. K tomu pribúdala angažovanosť meštianskeho a šľachtického obyvateľstva v uhorských mestách, nevynímajúc Bratislavu. Jozef II., syn Márie Terézie, pokračoval v osvietenských reformách, pričom sa usiloval dosiaľ primárnu funkciu cirkvi v sociálnej starostlivosti spojiť s kontrolou štátu a mestských orgánov.

* V texte používame formu mien tak, ako je uvedená v analyzovanom prameni. Pri citovaní zo sekundárnej literatúry zachováujeme uvedenú podobu mien.

¹ V štúdiu používame pomenovanie Bratislava, hoci vzniklo až v roku 1919. Predtým sa používali názvy: lat. Posonium, nem. Pressburg, maď. Pozsony a slov. Prešporok/Prešpurk.

Úsilie o centralizáciu cirkevnej dobročinnosti je vidieť v dvorskom dekréte z roku 1782, keď Jozef II. odporúčal založiť v každej farnosti organizáciu sociálnej starostlivosti, tzv. *Spoločnosť lásky k blížnemu*. Takáto spoločnosť ako združenie zástupcov cirkvi a mestskej samosprávy sa mala stať riadiacim orgánom pre centrálné získavanie a pridelenie milodarov na území celej farnosti.² Tieto základy rozšírenia sociálnej a zdravotnej starostlivosti našli živnú pôdu v Bratislave, ktorá v 18. storočí a začiatkom 19. storočia disponovala väčšou sieťou charitatívnych spolkov a inštitúcií. V Bratislave vznikol na podobnom princípe na rozkaz cisára Jozefa II. v roku 1787 *chudobinec (Armeninstitut)*.³ Postavenie Bratislavy v rámci Uhorska sa však menilo. Pozícia Bratislavy ako hlavného mesta Uhorska stratila odchodom centrálnych úradov späť do Budína svoje významné postavenie a po odchode šľachtických rodín preberalo dôležitú funkciu v organizovaní miestnej kultúry a charitatívnej činnosti meštianstvo. V roku 1830 vznikol v Bratislave *Spolok na podporu dobrého a užitočného (Verein zur Beförderung des Guten und Nützlichen)*, ktorý sa venoval charitatívnej činnosti zameranej na mládež.⁴ Cirkev často participovala v týchto meštianskych a mestských charitatívnych spolkoch. Svetská a cirkevná sféra boli spolu prepojené a vďaka svojmu postaveniu i finančným možnostiam podporovali vzdelávacie i charitatívne organizácie.⁵ V Bratislave (aj v iných uhorských mestách) sa sirotám dovtedy poskytovala starostlivosť v rôznych útulkoch, kde sa primárne umiestňovali dospelí ľudia, napr. chudobní, chorí a bezdomovci, ale aj ľudia odkázaní na starostlivosť mesta, príp. dobročinnosť a pomoc obyvateľstva. Už v priebehu 17. a 18. storočia vznikali menšie cirkevné a mestské základiny, ktoré mali za úlohu starať sa o siroty a o chudobných ľudí. Spolkové, mestské a cirkevné sirotince, ako špeciálne zariadenia len pre osirelé deti, vznikali najmä v prvej polovici 19. storočia.

V článku analyzujeme dielo Paula Ballusa z roku 1833 *Geschichte der Entstehung und Gründung des Waisenhauses in der k. freien Krönungsstadt Preßburg*⁶ (Dejiny

² V origináli sa nazývala Vereinigung aus Liebe des Nächsten, skrátené Armeninstitut/Phararmeninstitut, por. DUDEKOVÁ, G. Systém sociálnej starostlivosti v Bratislave v 19. storočí a jeho modernizácia na prelome 19. a 20. storočia, s. 228.

³ Das Armeninstitut. Es wurde auf Befehl Kaiser Josephs II. im Jahre 1787 errichtet. BALLUS, P. Pressburg und seine Umgebungen, s. 141.

⁴ „Die Mitglieder des, im Jahr 1830, durch den Impuls des Hochgeb. Frau Gräfin Brunsvick v. Körömpa gebildeten Vereins zur Beförderung des Guten und Nützlichen, und zunächst zur Errichtung und Erhaltung des hiesigen Kleinkinder-Bewahranstalten.“ BALLUS, P. Geschichte der Entstehung und Gründung des Waisenhauses in der k. freien Krönungsstadt Preßburg, s. 17.

⁵ Por. KUŠNIRÁKOVÁ, I. Mecenáši, dobrodinci a patróni. Komemoratívna kultúra uhorských spoločenských elít v Prešporku raného stredoveku, s. 73.

⁶ Úplný bibliografický záznam spisu – BALLUS, Paul. Geschichte der Entstehung und Gründung des Waisenhauses in der k. freien Krönungsstadt Preßburg. Preßburg: Gedruckt bei S. Ludwig Weber, 1833. Tlač v osmorkovom formáte má rozsah 52 strán. Pri analýze textu pracujeme s exemplárom so signatúrou Lyc B VIII 356, uloženým v Lyceálnej knižnici v Bratislave. Text a prílohy sú písané v nemeckom a v latinskom jazyku. V štúdiu používame vlastný pracovný preklad vybraných pasáží diela do slovenčiny a v poznámkach pod čiarou odkazujeme na príslušné miesto v originálnom texte.

vzniku a založenia sirotinca v kráľovskom slobodnom korunovačnom meste Preßburg). Spis zachytáva dejiny vzniku prvého sirotinca na území Bratislavy, prvej inštitúcie, ktorá bola určená len pre siroty. Autor prináša informácie o personálnom a finančnom zabezpečení ústavu a súčasťou spisu sú štatúty, opis budov, zoznam chovancov atď. Tento kratší spis má za úlohu propagovať inštitúciu a prispievateľov na jej založenie. Publikáciu charakterizujeme ako propagačný a pamätný spis, ktorý prispieval k verejnej prezentácii šľachty a meštianstva a informoval verejnosť o poskytovanej dobročinnosti. Prílohy zabezpečovali aj verejnú kontrolu príjmov i výdavkov a ponúkali možnosť uchádzať sa o priazeň budúcich prispievateľov.

Spis je dedikovaný F. Zichymu⁷, protektorovi *Spolku na zaopatrenie sirôt (Waisen-Versorgung-Verein)*. Nasleduje opis vzniku sirotinca na desiatich stranách a 14 príloh. Prílohy obsahujú mená členov spolku, listy magistrátu, články v periodiku *Preßburger Zeitung*, menoslov prispievateľov do sirotského fondu, štatút Ústavu starostlivosti o siroty, schválenie štatútov Uhorskou kráľovskou miestodržiteľskou radou v Budíne, zoznam sirôt v tabuľkovej podobe s uvedením mena, veku a vierovyznania, opis budovy sirotinca a jeho zariadenia, protokol zo zasadnutia magistrátu o financovaní sirotinca. Záver publikácie tvorí báseň venovaná F. Zichymu, ktorú predniesla chovankyňa sirotinca.

Paul Ballus

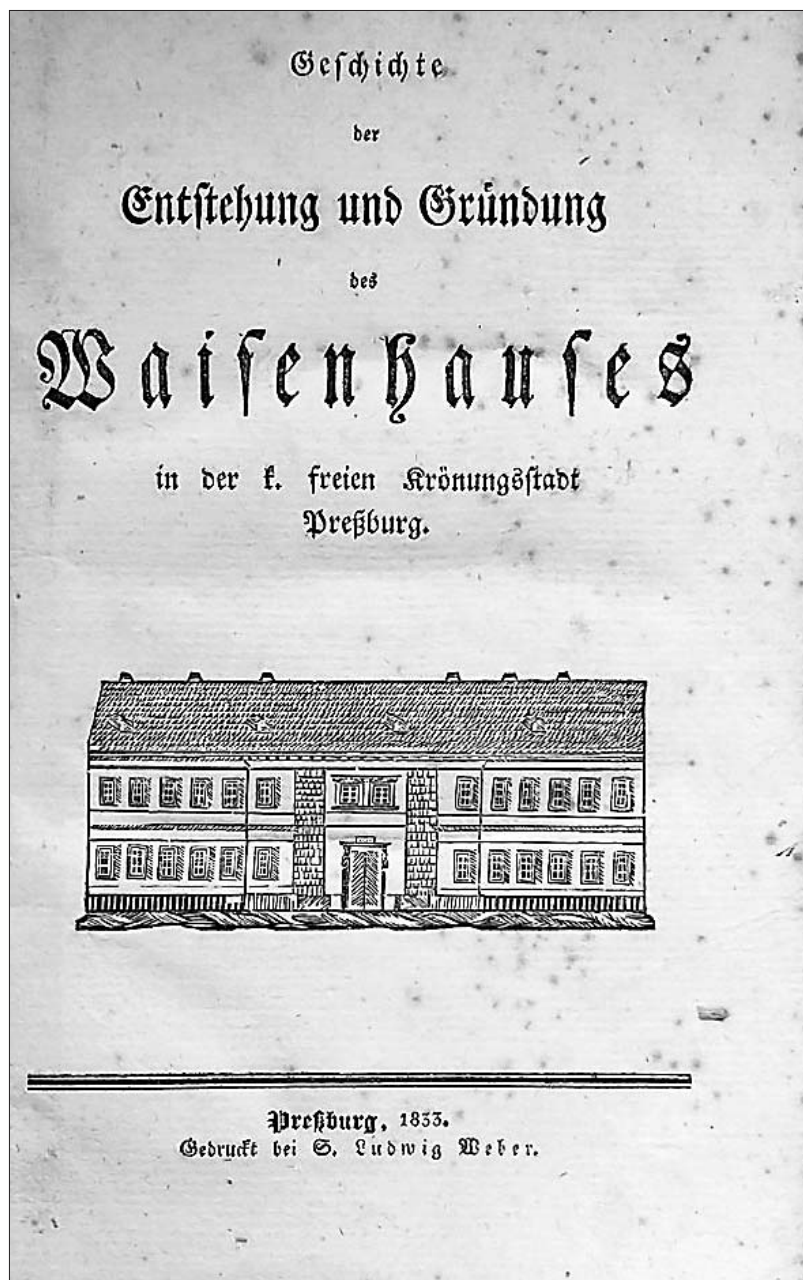
Autor spisu Paul Ballus⁸, bratislavský mestský radca, sa narodil 18. decembra 1783 v Modre a zomrel 30. apríla 1848 v Bratislave, kde pôsobil celý život. Školy navštevoval tiež v Bratislave a tu ukončil aj štúdium teológie. Prírodné vedy študoval na zahraničných univerzitách (v Nemecku). Po návrate sa usadil v Bratislave a pôsobil v mestskej rade. Uzavretím manželstva sa dostal k rozsiahlym majetkom, ktoré zveľaďoval pestovaním hrozna a rozsiahlym obchodom s vínom.⁹ Bol aktívnym členom evanjelickej cirkvi (predseda výboru evanjelického zboru¹⁰) a významne sa

⁷ František Zičí (Zichy) – diplomat, stoličný hodnostár, právnik (24. 1. 1811 Bratislava – 17. 7. 1900 Káloz, Maďarsko). Príslušník voderadskej vetvy rusovskej línie uhorského šľachtického rodu Zichyovcov. Stredoškolské štúdiá absolvoval v Bratislave, právo v Pešti, od r. 1833 tajomník uhorskej dvorskej kancelárie vo Viedni, 1847 predseda uhorskej miestodržiteľskej rady, vnútorný tajný radca, tajomník na uhorskom ministerstve dopravy, ríšsky radca, hlavný župan Novohradskej stolice, c. k. taverník atď. Zakladateľ prvej bratislavskej sporiteľne, spoluniciátor výstavby konskej železnice z Bratislavy do Trnavy, iniciátor založenia sirotinca na Valónskej (dnes Slovanskej) ulici. V rokoch 1848/49 hlavný komisár pre Bratislavskú stolicu, člen hornej snemovne uhorského parlamentu, venoval sa i ovocinárstvu a vinohradníctvu. Porov. Slovenský biografický slovník. VI. zväzok T – Ž, s. 444. Heslo Zičí, František.

⁸ Základné informácie o živote a diele Paula Ballusa uvádzame podľa: Slovenský biografický slovník. I. zväzok A – D, s. 126.

⁹ SZINNYEI, J. Magyar írok élete és munkái.

¹⁰ SCHRÖDL, J. Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. B. zu Poszony – Preßburg, s. 393.

Obr. 1 Titulný list diela P. Ballusa *Dejiny vzniku a zalozenia sirotinca v kráľovskom slobodnom korunovačnom meste Preßburg*, 1833

podieľal na charitatívnom spolkovom živote v Bratislave. P. Ballus bol činný v spolku s názvom *Spolok dobrého a užitočného*, neskôr inicioval založenie *Spolku na zaopatrenie sirôt (Waisen-Versorgung-Verein)*, kde pôsobil ako sekretár a založil aj spomínaný sirotinec v Bratislave. Paul Ballus je však známy najmä svojím dielom o Bratislave *Pressburg und seine Umgebungen*¹¹. V roku 1830 vydal kratšie dielo, ktoré vyplynulo z jeho pestovateľských a prírodovedných záujmov, o škodlivých húseniciach na ovocných stromoch *Beschreibung der den Obstbäumen in hiesiger Gegend schädlichsten Raupenarten*.¹² Po ňom v roku 1833 nasledoval kratší spis o vzniku sirotinca v Bratislave *Geschichte der Entstehung und Gründung des Waisenhauses in der k. freien Krönungsstadt Preßburg*. Popri svojich povinnostiach v mestskej rade, prírodovedných a pestovateľských záujmoch, aktivitách v spolkovom živote a v evanjelickej spoločnosti P. Ballus prispieval článkami do novín a časopisov, napríklad do *Pressburger Zeitung*, *Pannonia* a *Századunk* (Naše storočie). Sekundárna literatúra taktiež uvádza, že v roku 1823 vypracoval dodatky k dielu Štefana Lumnitzera *Flora Posoniensis*.¹³

Idea založenia sirotinca

Podľa vzoru bratislavskej rodáčky, grófký T. Brunsvickovej (1775 – 1861),¹⁴ ktorá založila v Budíne prvé detské opatrovateľské zariadenie v monarchii (1828), vznikol v roku 1830 v Bratislave *Spolok na podporu dobrého a užitočného (Verein zur Beförderung des Guten und Nützlichen)*. Podľa záznamu zo spisu P. Ballusa¹⁵ tento spolok založil prvú tunajšiu Opatrovateľskú školu pre malé deti (*Kleinkinder-Bewahrschule*) a združoval sa potom pod názvom *Spolok pre zariadenia na opatrovanie detí (Kleinkinderbewahrverein)*. Členovia spolku predstavovali pestrú spoločnosť mestského života, boli v ňom zástupcovia cirkvi (katolíckej i evanjelickej), členovia mestskej rady, šľachtici, lekári, podnikatelia a pod. Predsedom spolku bol opát a kanonik Joseph von Prybila, mesto zastupovali mestský radca S. P. Weber a mestský radca a zároveň podnikateľ spolku A. Edl, evanjelický kazateľ Samuel Stromtzky, 1. mestský lekár Ignatz

¹¹ BALLUS, P. *Pressburg und seine Umgebungen*. Preßburg: Judenbuchhandlungen des Andreas Schwaiger und J. Landes, 1823.

¹² BALLUS, P. *Beschreibung der den Obstbäumen in hiesiger Gegend schädlichsten Raupenarten nebst Hindeutungen zu deren allmählichen Vertilgung und Unschädlichmachung*. Preßburg, bei Joseph Landes, Buchhändler, 1830.

¹³ Slovenský biografický slovník. I. zväzok A – D, s. 126.

¹⁴ T. Brunšviková (Brunsvick) v mladom veku ovdovela a potom žila s matkou v Budíne a vo Viedni. Istý čas žila so sestrou v Rusku, neskôr v Bielom Kostole pri Trnave a na rodových majetkoch v Dolnej Krupej. Vo Švajčiarsku sa oboznámila s pokrokovými názormi pedagóga J. H. Pestalozziho a pod vplyvom jeho názorov na výchovu detí predškolského veku sa začala angažovať v zakladaní detských opatrovateľských zariadení. Založila aj prvú dievčenskú priemyselnú školu v Uhorsku. Porov. Slovenský biografický slovník. I. zväzok A – D, s. 331 – 332. Heslo Brunšviková, Terézia.

¹⁵ BALLUS, odk. 4, s. 7.

Endlicher, 2. mestský lekár Gottlieb Würzler, pedagogický inšpektor Johann von Blaskovits, kontrolór spolku Samuel Royko, sekretár spolku Paul von Ballus a ďalší.¹⁶

V roku 1831 prepukla v krajine cholerová nákaza¹⁷, hoci v Bratislave nebola taká silná¹⁸, pribúdali siroty, o ktoré sa bolo treba postarať. Práve členovia *Spolku pre zariadenia na opatrovanie detí* sa rozhodli pomôcť sirotám. V spise sa zdôrazňuje, že mimoriadne úsilie v tomto smere vyvíjal člen spolku J. Blaskovits,¹⁹ ktorý sa počas štúdia v Jene oboznámil aj so zariadením Franckeho²⁰ sirotinca v Halle. Vo svojej bohatej pedagogickej činnosti pokračoval aj po presídlení do Bratislavy (1826), kam z Rakúska preniesol vzdelávací inštitút gymnaziálneho typu pre šľachtické deti.²¹ Jeho pedagogická a verejná činnosť sa prejavovala v aktívnej účasti v spolkoch a vo vzdelávacích zariadeniach²². Popri členstve v *Spolku pre zariadenia na opatrovanie detí* a založení sirotinca stál aj pri založení inštitútu pre hluchonemých. Členovia spolku sa s úmyslom založiť sirotinec obrátili na mestský magistrát a obyvateľstvo Bratislavy. Myšlienku založenia sirotinca propagovali najmä v periodiku *Pressburger Zeitung*²³. V októbri 1831 práve J. Blaskovits spolu s radou spolku adresoval list mestskému magistrátu²⁴, kde opísal situáciu sirôt, ktorým nezostal po úmrtí rodičov nijaký majetok. Spolok navrhoval magistrátu, aby mesto zabezpečovalo starostlivosť o všetky siroty, a to nielen stravou, ale aj výchovou.²⁵ Jestvujúci sirotský úrad (Waisenamt) spravo-

¹⁶ Podrobný súpis mien porov. BALLUS, odk. 4, príloha I, s. 17 – 18.

¹⁷ O nákaze a boji proti nej informoval aj *Pressburger Zeitung* 1831, č. 72.

¹⁸ „uvedená choroba, vďaka vhodným mestským a lekárskeým zariadeniam alebo vďaka našej zdravej klíme, vo vzťahu k tunajšiemu obyvateľstvu nebola taká plienivá ako inde“ BALLUS, odk. 4, s. 7.

¹⁹ J. Blaškovič (Johann von Blaskovics/Blaskovits 1777 – 1855), syn protestantských šľachtických rodičov, základné školy navštevoval v Pezinku, gymnázium v Modre, filozofiu a teológiu študoval na evanjelickom lýceu v Bratislave, prírodné vedy na univerzite v Jene. Údaje o J. Blaskovitovi uvádzame podľa *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. I. Band, s. 429 – 431 a *Slovenský biografický slovník*. I. zväzok A – D, s. 264. Heslo Blaškovič, Ján.

²⁰ August Hermann Francke (1663 – 1727), nemecký evanjelický teológ a pedagóg, významný predstaviteľ pietizmu v Halle, založil v r. 1698 nový sirotinec, ktorý sa stal základom (od r. 1749) pre významnú dodnes existujúcu Franckeho nadáciu. *Allgemeine Deutsche Biographie*. Band 7, s. 219 – 231.

²¹ Tento inštitút bol pokračovaním inštitútu, ktorý J. Blaskovits založil s finančnou podporou grófa M. Friesa v Plankenbergu (dnešné Dolné Rakúsko). Porov. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. I. Band, s. 429 – 431 a *Slovenský biografický slovník*. I. zväzok A – D, s. 264.

²² „An den Angelegenheiten der Preßburger evangelischen Gemeinde nahm er, besonders was die Lehranstalten betraf, regen Antheil und führte mehrere Jahre hindurch das Inspektorat über die Elementar- und Bürgerschulen. Die Kleinkinderbewahranstalt, das städt. Waisenhaus, das Preßburger Taubstummen-Institut verdanken ihm ihr Entstehen und ihre zweckmäßige Einrichtung, auch leitete er diese Anstalten als Director bis zu seinem Tode“ *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. I. Band, s. 431.

²³ Napr. v *Pressburger Zeitung* N. 78/1831.

²⁴ BALLUS, odk. 4, príloha II, s. 18 – 22.

²⁵ „daß die einzelnen Individuen nicht blos ernährt und aufgezogen werden, sondern auch erzogen werden“, BALLUS, odk. 4, s. 18.

val financie tých sirôt, ktoré po rodičoch mali nejaký majetok. Tento úrad sa však nezaoberal vzdelávaním ani zaopatrením sirôt, ktoré nemali po rodičoch žiaden majetok. Spolok preto navrhoval mestu, že do svojho zariadenia prijme všetky siroty bez rozdielu majetku, celkom malé osirelé deti, ktoré vyžadujú ženskú opateru, a deti vo veku 5 – 6 rokov. V záujme poskytovať starostlivosť sirotám a deťom z Opatrovateľskej školy spolok žiadal mestský magistrát spočiatku o bezplatné (alebo len s nízkym nájomným) používanie časti budovy tzv. Jozefského ústavu (Josephi-Stift) a následne o poskytnutie týchto priestorov; okrem toho žiadal aj o schválenie vybudovať vlastné zariadenie pre potreby sirotinca.²⁶ Spolok sa usiloval i o priazeň obyvateľov mesta. Napríklad v príspevku v *Pressburger Zeitung* N. 78/1831, v ktorom predseda spolku Joseph von Prybila a sekretár spolku Paul von Ballus vysvetľovali pohnutky na založenie sirotinca, pričom verili v dobročinnosť občanov mesta, keďže na jej základe fungovali už dve Opatrovateľské školy pre malé deti, kde prijali spolu 300 detí a vzdelávali ich.²⁷ Vzhľadom na to, že spolok disponoval finančne len príspevkami kráľovnej Karolíny Augusty a kráľa Ferdinanda a (klesajúcimi) dobročinnými príspevkami, z ktorých udržiavali už dve opatrovateľské školy, musel zabezpečiť financovanie zamýšľaného nového inštitútu pre siroty. V prvom rade hľadali protektora pre zamýšľaný sirotinec. Žiadosti o protektorstvo vyhovel gróf F. Zichy,²⁸ ktorý sa už 24. septembra 1831 obrátil na magistrát listom so žiadosťou o informácie o sirotách²⁹, o ich počte a vyplácaní určeného zaopatrenia zo sirotského fondu. Funkcia napokon úzko súvisela s poslaním F. Zichyho ako kráľovského komisára pre starostlivosť o chorých a rozšírila sa tak aj o starostlivosť o siroty. F. Zichy zároveň odporučil spolku, aby sa zriadil trvalý fond pre siroty, ktorého úroky by pokryli neustálu starostlivosť o nich. Popri tom spolok začal so zbierkou na zriadenie sirotinca a takisto gróf Zichy spolu s opátom, kanonikom a mestským farárom J. von Pribylom sprostredkovali príspevky od vysokej šľachty. F. Zichy takisto prispel subskripciou 1 000 florénov a zaobstaral nepeňažné veci pre budúci sirotinec, časti zariadenia, oblečenie pre prvých chovancov a zásobu potravín na niekoľko mesiacov vopred.³⁰ Po kladnej odozve obyvateľstva na založenie sirotinca a úspechoch v zbierkach, spolok pripravil v spolupráci s F. Zichym štatúty sirotinca³¹, ktoré odovzdali magistrátu mesta, aby ich predložil uhorskému miestodržiteľstvu. Kráľovská uhorská miestodržiteľská rada schválila štatúty 7. februára 1832 výnosom č. 2 480.³² Podľa záznamu a opisu sláv-

²⁶ BALLUS, odk. 4, s. 13 a 20. Spolok mal záujem o časť pracovného domu, ktorý mesto kúpilo a prebudovalo v r. 1807. Zariadenie bolo známe pod menom Josephi-Stift.

²⁷ BALLUS, odk. 4, príloha III, s. 22.

²⁸ Protokol spolku z 11. decembra 1831.

²⁹ Ballus, odk. 4, príloha V, s. 27. Príloha V je napísaná v latinskom jazyku.

³⁰ BALLUS, odk. 4, s. 9.

³¹ BALLUS, odk. 4, príloha VII, s. 34 – 41.

³² Datum e Consilio R. L. H. Budae, die 7. Februarii 1832 celebrato. Comes Fidelis Pálffy, m. p. Petrus Komáromy, m. p. Samuel Ilosvay, m. p. BALLUS, odk. 4, príloha IX, s. 42. Príloha IX je napísaná v latinskom jazyku.

nostného otvorenia³³ však už 31. decembra 1831, teda niekoľko týždňov po vzniku myšlienky zriadiť sirotinec, spolok prijal 12 chovancov³⁴ v budove na Jozefskej ulici, ktorú si spolok zatiaľ prenajal. V kaplnke Primaciálneho paláca sa konalo slávnostné otvorenie za účasti šľachty, členov magistrátu a mestskej rady a mnohých obyvateľov Bratislavy. Slávnostný príhovor i svätú omšu viedol opát a mestský farár, predseda spolku, Joseph von Pribyla, ktorý bol jedným z hlavných iniciátorov tohto zariadenia. Potom sa spoločenstvo, pod vedením protektora F. Zichyho, presunulo na otvorenie na Jozefskú ulicu. Prítomné boli aj patrónky ústavu (Schutzfrauen) grófka Francisca Zichy, rod. Colloredo, a pani Marie von Majláth a inšpekčné ženy (Inspektionsfrauen). V ďakovnom príhovore protektorovi bol ústav označený ako prvý stály (konsolidovaný) ústav tohto druhu v Uhorsku.³⁵ Popri zbierkach, zabezpečovaní sirotského fondu a očakávaní schválenia štatútov sa spolok usiloval nájsť trvalú budovu pre sirotinec.

Stanovy sirotinca

Podľa záznamov spisu P. Ballusa sa stanovy³⁶ vznikajúceho sirotinca skladali zo štyroch častí: 1. Založenie spolku, 2. O fonde ústavu, 3. O prijímaní sirôt, 4. Dohľad a správa. V prvej časti stanov³⁷ sa menovite uvádzajú členovia sirotského spolku a ich funkcie; tvorili ich známe osobnosti spolkového života i prispievatelia. Ako sme už uviedli, protektorom spolku bol gróf F. Zichy. Predsedom spolku musel byť podľa stanov vždy mestský farár, bol ním opát a mestský farár Joseph von Pribyla. Patrónkami ústavu³⁸ boli grófka F. Zichy, rod. Johanne Cavriani; ovdovelá pani grófka Johann Zichy, rod. Colloredo, a pani Marie von Majláth, rod. von Szlavy, vdova po personálovi.³⁹ Inšpekčné dámy boli Emilie Böckh, Nina Costeyn, Theresia Edl, Catharina Jarius, Catharina Mülpöck, Susanna Kochmeister, Josephine Lang, Caroline Lenck, Christina von Nagy, Rosine Schöninger, Therese Schröer a Susanna Zechmeister. Členmi spolku museli byť jeden alebo viacerí príslušníci tunajšej vysokej šľachty, ktorí sa pričínili o tento ústav, štyria mestskí radcovia, jeden kazateľ evanjelickej obce, aktuálne ním bol S. Stromtzky. V spolku boli aj dvaja mestskí lekári, dr. Ignatz Endlicher a Gottlieb Würtzler, ktorí mali mať na starosti zdravie chovancov. Ďalšími

³³ BALLUS, odk. 4, s. 15 – 16.

³⁴ Chovanci boli prijímaní bez rozdielu vierovyznania a pohlavia. BALLUS, odk. 4, s. 10

³⁵ Diese Anstalt vielleicht die erste consolidirte der Art in Ungarn. BALLUS, odk. 4, s. 11.

³⁶ BALLUS, odk. 4, s. 34 – 41.

³⁷ BALLUS, odk. 4, s. 34 – 36.

³⁸ Patrónky sirotinca boli zvolené 19. decembra 1831 (protokol spolku), BALLUS, odk. 4, s. 35.

³⁹ Personál (lat. personalis) patrila k významným krajiným hodnostárom Uhorska. Mal za úlohu zastupovať osobnú prítomnosť kráľa na súde, bol trvalým členom miestodržiteľskej rady a neskôr predsedom dolnej tabule uhorského krajiného snemu. Porov. PÁLFFY, G. Baróni a magnáti v Uhorskom kráľovstve v 16. storočí.

členmi uvádzanými v tom čase boli gróf Carl Keglevich von Buzin; mestskí radcovia S. P. Weber, Christoph Pauer, Aloys Edl a Johann Bartl; páni M. V. Habermeier, Philipp von Scherz, Franz von Kölbl, Johann von Blaskovits, A. S. Royko, Franz Schreiner, Lorenz Eisner a Paul von Ballus. Riaditeľmi sirotinca sa stali Johann von Blaskovits a Franz von Kölbl. Pokladníkmi a kontrolórmí boli mestský radca A. Edl a pán A. S. Royko a napokon sekretárom sa stal emeritný mestský poručník P. Ballus. V tejto časti stanov sa pamätalo aj na výmeny funkcií. Volba nového protektora sa mala predložiť Kráľovskej uhorskej miestodržiteľskej rade a pri novom obsadení funkcie predsedu Spolku na zaopatrienie sirôt sa mal tento úrad ponúknuť výhradne mestskému farárovi. Uvoľnené miesta v správe sirotinca sa mali obsadzovať na schôdzi pod vedením protektora, v tom čase F. Zichyho. Bežné veci chodu sirotinca mal na starosti predseda spolku (J. von Pribyla) a mimoriadne veci sa mali riešiť v prítomnosti platného protektora, ktorého názor mal byť rozhodujúci. Personálne zloženie spolku naznačuje, že do organizačných príprav založenia sirotinca v Bratislave boli zapojení zástupcovia rôznych vrstiev mestského obyvateľstva: šľachta, mešťania, zástupcovia katolíckej i evanjelickej cirkvi, mestskí radcovia, lekári a i. Vytvorili spoločenstvo, ktoré v spolupráci s mestskými i štátnymi úradmi zorganizovalo vznik sociálneho zariadenia určeného pre siroty. Záznam vzniku spolku a jeho činnosti je tak dokladom aktivít mestského bratislavského obyvateľstva v 30. rokoch 19. storočia, zameraných na sociálnu oblasť.

V tretej časti stanov⁴⁰ sa prehľadne určuje postup prijímania sirôt. Prví chovanci, odporučené magistrátom, boli siroty, ktoré prišli o rodičov počas panujúcej cholery a nachádzali sa už v starostlivosti mesta. Vek chovancov bol vymedzený vekom od 3 do 12 rokov. Do sirotinca mohli byť prijaté siroty bez majetku, a to bez rozdielu vierovyznania. V prípade väčšieho náporu nových chovancov stanovky určovali pomer na prijatie, keď 2/3 mali tvoriť katolíci a 1/3 evanjelici. Ak to dovolili príjmy ústavu, mohli byť prijatí najdúchovia, ktorí sa nachádzali v mestskom lazarete⁴¹. Stravné by v tom prípade určil magistrát a hradila by ho mestská pokladňa. P. Ballus sa zaoberal postavením sirôt už vo svojom predchádzajúcom diele *Pressburg und seine Umgebungen*, kde uvádza aj niektoré (zrejme podľa dostupných mestských záznamov) počty prijatých sirôt v tomto zariadení.⁴² Stanovky ďalej určovali postup pri-

⁴⁰ BALLUS, odk. 4, s. 38 – 40.

⁴¹ Lazaret s kaplnkou Nanebovzatia Panny Márie, ktorého parcela bola darom od ostrihomského arcibiskupa J. Széchenyiho, sa nachádzal na ploche veľkej záhrady ohraničenej dnešnými ulicami Dunajskou, Rajskou, Špitálskou a Lazaretskou. V súčasnosti už komplex neexistuje, po asanácii časti komplexu ho nahradilo detské ihrisko na Dunajskej ulici. Pozri Evidenčný list pamätihodnosti mesta Bratislavy. BA-I. – A.3.

⁴² „V roku 1788 bol počet sem prijatých sirôt a adoptívnych detí 83 a v roku 1820, v mesiaci júni tu dostávalo stravu a opateru 27 chlapcov a 95 dievčat.“ Zároveň sa autor v poznámke pod čiarou pozastavuje nad tým, prečo sa sem už siroty neprijímajú. BALLUS, odk. 3, s. 137.

jímania detí, ktoré mali nejaký majetok. Mohli platiť mierny poplatok za stravu, pričom jeho výšku určil spolok. Takisto mali byť prijaté deti, ktorých výdavky na stravovanie by plne hradil filantrop, ako aj všetky tie deti, pre ktoré bol založený nadačný kapitál k sirotskému fondu.⁴³ Podľa stanov ústavu sa hlásenie na prijatie sirôt do ústavu podávalo mestskému farárovi a evanjelickému kazateľovi, ktorý bol členom spolku.⁴⁴ Stanovy pamätali aj na všeobecné pravidlá výchovy chovancov, ktoré sa týkali stravovania, výchovy k čistote, poriadku, poslušnosti a k pracovitosti. Výchova k týmto vlastnostiam mala byť zverená meštianskej vdove. Ústav mal mať svojho učiteľa, ktorý vzdelával deti v potrebných znalostiach. Morálna výchova sa zverovala učiteľovi a meštianskej vdove. V stanovách sa určilo, dokedy mohli chovanci zostať v zariadení. Určujúci bol vek a zručnosti, keď si už mohli sami zarábať na živobytie.⁴⁵ Spolok sa zároveň zaručoval, že na svojich chovancov bude v potrebnej miere dohliadať aj po odchode zo zariadenia, pokiaľ nenadobudne presvedčenie, že sú na správnej ceste stať sa osožnými členmi občianskej spoločnosti. V záverečných a zároveň v prechodných ustanoveniach štatútov sirotinca sa určili viaceré varianty a možnosti, ktoré mali zabezpečiť výchovu a vzdelávanie chovancov:

„§ 1. Bezprostredný dohľad nad fyzickou starostlivosťou sirôt budú mať, [...] mestskí lekári, páni doktori: Ignatz Endlicher a Gottlieb Würtzler, patrónky ústavu a spolkom vybrané inšpekčné ženy. Správu ekonomických záležitostí a dohľad nad náboženským, morálnym a intelektuálnym vzdelávaním vykonávajú spolkom určení dvaja riaditelia a každoročne vystavia spolku tabuľkovú správu.

§ 2. Ak by sa mal sirotinec, prostredníctvom prichádzajúcich príspevkov a príjmov, dostať do stavu, že môže svoje pôsobenie rozšíriť, tak má byť určený vlastný riaditeľ sirotinca, z dvoch súčasných riaditeľov spolku, a pridelený pomocný učiteľ.

§ 3. Ak ohraničené ekonomické pomery zariadenia takéto opatrenie nedovoľia, zoberie v budove sirotinca sa nachádzajúci učiteľ opatrovateľskej školy tých chovancov, ktorí ešte nie sú spôsobilí ísť do verejných škôl, do svojej opatery, pokiaľ väčšie budú navštevovať katolícke alebo evanjelické školy.

§ 4 Učiteľ opatrovateľskej školy sa postará rovnako o deti zo školy, ako aj o siroty; zamestnáva a vzdeláva ich, usiluje sa ochrániť ich pred zlými vplyvmi a je v každom ohlade ich vodca a učiteľ pri zlepšovaní. Venuje sa im aj počas dlhších zimných večerov, za čo mu Spolok vyplatí primeranú odmenu.“⁴⁶

Príloha XI prináša v tabuľkovej podobe prehľadné spracovanie informácií (počet, meno, vek, vierovyznanie, dátum prijatia) o sirotách prijatých v období od decembra 1831 do januára 1833. Zo záznamov vyplýva, že v uvedenom období bolo prijatých do sirotinca 24 detí vo veku 2 až 11 rokov. V štatútoch stanovená pod-

⁴³ Tým bolo určené vymenovacie právo chovanca do ústavu. BALLUS, odk. 4, s. 39.

⁴⁴ BALLUS, odk. 4, s. 39.

⁴⁵ „Dievčatá v solídnych domácnostiach ako slúžky, chlapci ako nádenníci, remeselníci alebo obchodní pomocníci, alebo k čomu budú mať sklony a talent.“ BALLUS, odk. 4, s. 39.

⁴⁶ BALLUS, odk. 4, s. 40 – 41.

mienka o prijímaní detí bez rozdielu náboženského vyznania bola naplnená prijatím 19 detí katolíckeho a 5 detí evanjelického vierovyznania. Tabuľka neuvádza národnostnú príslušnosť detí, ale z podoby mien by sa dalo usudzovať, že išlo o deti rôznych národností: Strasser, Baumeister, Figura, Lapnitzka, Szeltzan, Salviani a i.⁴⁷

Financovanie sirotinca

Podľa formulácií stanov o fonde ústavu majú byť všetky príspevky, kapitálové fondy založené u mesta na 6 % úrok (§ 1). V depozitári u mesta sa majú ukladať nielen teraz vystavené obligácie kapitálových účastín, ale aj všetky od dobrodincov vystavené a v budúcnosti vystavované dlžobné úpisy a dokumenty. Spolok dostane o tom depozitné potvrdenie (§ 2). Zisky z obligácií a kapitálových účastín uložených u mesta vyberá a potvrdzuje pokladník Spolku, vydáva ich na platby povolené dvoma riaditeľmi a na konci roka odovzdáva Spolku celkové vyúčtovanie. Predložené vyúčtovanie preskúma aj magistrát a verejnosť sa s ním oboznámi prostredníctvom správy v novinách (§ 3). Peniaze určené na založenie a financovanie sirotinca nebudú použité na iné účely (§ 4).⁴⁸

Aktuálny stav financií vo fonde na sirotinec dokumentuje P. Ballus v prílohe VI, kde uvádza zoznam prispievateľov a príspevky vyzbierané do konca roku 1832.⁴⁹

Príspevky v hotovosti predstavovali spolu 10 226 florénov,⁵⁰ cisárovná kráľovná Caroline Auguste, kráľ Ferdinand V., kráľovná Maria Anna Carolina venovali každý po 1 000 florénov. Viac ako 1 000 florénov venovali napríklad knieža A. Grassalkovich, Marie von Majláth, grófka J. Pálffy, barón Dietrich, barónka Leopoldína von Kresz, rod. grófka Zichy, barón Sina, gróf F. Zichy (1 000 fl. + 4 500 florénov ako základný fond na podporu štyroch chovancov, ktorých výber bol vyhradený grófovi Zichymu). Príspevok šľachty v čase cholery predstavoval 920 florénov, príspevok mešťanov v čase cholery 1 480 florénov. Do fondu prispeli ďalej: rod Eszterházyovcov, rod Pálffyovcov, J. Jeszenák, gróf Erdödy a i. Zoznam uvádza i drobných prispievateľov (príspevky vo výške 2, 4, 5 fl. a pod.). Príspevky v obligáciách predstavovali 4 000 florénov, najvýznamnejší prispievatelia boli gróf. C. Keglevich, gróf F. Vitzay a i.

Z príspevkov v naturáliách uvádzame predovšetkým hlavného protektora ústavu grófa F. Zichyho, ktorý poskytol zariadenie do izieb sirotinca a kuchynské vybavenie, oblečenie a potraviny pre chovancov. J. G. Reidner dal 22 000 tehál a napríklad cech obuvníkov venoval 42 párov topánok. Precízne zostavená a vypracovaná príloha o príspevkoch vybraných na zriadenie sirotinca je svedectvom o záujme členov spolku podávať úradom i verejnosti jasné a podrobne zdokumentované in-

⁴⁷ BALLUS, odk. 4, s. 46 – 47.

⁴⁸ BALLUS, odk. 4, s. 37, 38.

⁴⁹ BALLUS, odk. 4, s. 28 – 34.

⁵⁰ Florén – zlatá minca, používaná v Uhorsku, s hmotnosťou 3,558 g a vysokým obsahom čistého zlata – 3,520 g. Porov. Encyclopaedia Beliana. Zväzok IV. Eh – Gala, s. 469.

formácie o svojej činnosti. Zároveň je dokladom, aké široké spektrum obyvateľov sa zapojilo do aktivít spojených so založením zariadenia pre siroty v Bratislave.

Umiestnenie stáleho sirotinca a budova sirotinca

Dočasné umiestnenie sirôt v budove na Jozefskej ulici (prvé prijatie chovancov a slávnostné otvorenie 31. decembra 1831) spolok ďalej riešil úsilím o trvalú a vlastnú budovu pre siroty. Podľa údajov zo spisu P. Ballusa sa stavba budovy sirotinca začala realizovať v máji 1832 pod vedením murárskeho majstra a člena rady Ignáca Feiglera.⁵¹ Stavba veľmi rýchlo napredovala a už 4. októbra toho istého roku sa chovanci mohli do nového sirotinca nastahovať.⁵² Príloha XII⁵³ podáva informácie o lokalizácii a podobe sirotinca:

Budova sa nachádzala na začiatku Valónskej ulice⁵⁴ pred Schöndorfer Thor (Krásnoveská brána).⁵⁵

Priečelie sirotinca meralo 27 siah (cca 51 m). Pred budovou sa nachádzala prístupová cesta a dvor ohraničený múrom, ktorého časť mala slúžiť ako záhrada na oddych detí.

I. Prízemie

a) vpravo:

1. Predizba, ktorá vedie do priestrannej sály s lavicami na modlenie a s pekne zdobeným oltárom na konanie bohoslužieb. Je tu aj obraz jeho Exceľencie pána grófa F. Zichyho, prvého protektora ústavu, vystavený v deň posvätenia domu ako znak úcty členov spolku.
2. Izba pre chorých s kuchyňou.

b) vľavo:

1. veľká jedáleň, ktorá môže slúžiť aj ako trieda na vyučovanie;
2. izba pre služobníctvo;

⁵¹ Ignác Feigler st. (1791 – 1847), staviteľ a architekt, člen významnej bratislavskej rodiny architektov, staviteľov a stavebných podnikateľov. Pozri POHANIČOVÁ, J. – BUDAY, P. Storočie Feiglerovcov. Príbeh bratislavských architektov, staviteľov a stavebných podnikateľov.

⁵² BALLUS, odk. 4, s. 13 – 14.

⁵³ BALLUS, odk. 4, s. 48, 49.

⁵⁴ Valónska ulica siahala od konca dnešnej Obchodnej ulice (dolná časť Kollárovoho námestia) po dnešnú Vazovovu ulicu, prechádzala priečne cez dnešný areál Slovenskej technickej univerzity. Z pôvodnej Valónskej ulice dnes zostala len veľmi malá časť pod názvom Slovanská ulica. Tvorí bočnú ulicu pri budove Slovenskej národnej banky, paralelnú s dnešnou Mýtnou ulicou, v súčasnosti sa na nej nenachádza prakticky nijaký objekt len parkovisko. Porov. HORVÁTH, V. Bratislavský topografický lexikon, s. 262 – 263.

⁵⁵ Schöndorfer Thor (Krásnoveská brána) stála na konci dnešnej Obchodnej ulice, ale v čase budovania sirotinca už neexistovala (bola odstránená v r. 1814). HORVÁTH, odk. 54, s. 157.

3. veľká kuchyňa;
4. špajza, komora na uskladnenie zásob.

Do väčšiny miestností sa vchádza z dlhej klenutej chodby, ktorá sa tiahne pozdĺž celej budovy a v ktorej sa nachádza aj studňa s pumpou a vchod do pivnice.

II. Horné poschodie

a) vpravo:

1. spálňa pre chlapcov s posteľami, označenými číslom a so zásuvkou na osobné potreby chovancov;
2. dve izby s kuchyňou a komorou, ktoré slúžia ako byt pre katechéta alebo učiteľa.

b) vľavo:

1. veľká spálňa pre dievčatá;
2. dve obývacie izby a kuchyňa pre matku sirôt.⁵⁶

Slávnostné otvorenie vlastnej budovy sirotinca na Valónskej ulici sa konalo dňa 4. októbra 1832, v deň oslavy menín cisára a kráľa Františka I. V tento deň sa v novej budove zišli o 11. hodine všetci členovia spolku, mestský magistrát, mnohé významné osobnosti a veľký počet občanov. Velebný opát a mestský farár Joseph von Prybila v pripravenej sále najprv slúžil omšu a potom slovami, ktoré prenikli do srdc všetkých prítomných, predniesol reč, v ktorej oslávil grófa F. Zichyho. Po ňom rečnil mestský radca Š. P. Weber a v mene magistrátu a občanov rovnako poďakoval zakladateľovi a protektorovi sirotinca grófovi F. Zichymu a napomenul chovancov, aby si na svojho dobrodinca vždy vďačne spomínali.⁵⁷

Pomenovanie sirotinca

Sirotinec nemal spočiatku špeciálne meno, napríklad dobrodinca, patróna a pod.; v celom spise sa uvádza len ako *Waisenhaus*. Charakter sirotinca, ktorý bol otvorený sirotám katolíckeho i evanjelického vierovyznania, sa vplyvom revolučných rokov (1848) a politických udalostí (1867 rakúsko-uhorské vyrovnanie) postupne menil.⁵⁸ Z maďarsko-nemeckej tlače z roku 1886 zaznamenávajúcej 55. vyúčtovanie príjmov a výdavkov sirotinca vyplýva, že od 20. mája 1885 sa tento sirotinec volal Štefánia (*Stefánia-árvaház, Stefanie-Waisenhaus*)⁵⁹ podľa patrónky sirotinca

⁵⁶ BALLUS, odk. 4, príloha XII, s. 48, 49.

⁵⁷ BALLUS, odk. 4, s. 15, 16.

⁵⁸ O ďalších osudoch sirotinca pozri DUDEKOVÁ, G. Systém sociálnej starostlivosti v Bratislave v 19. storočí a jeho modernizácia na prelome 19. a 20. storočia, s. 243 – 245.

⁵⁹ Fünfundfünfzigster Rechnungs-Ausweis über die Empfänge und Ausgaben des im Jahre 1831 gegründeten, seit 20. Mai 1885 unter dem obersten Schutze Ihrer kais. und kön. Hoheit, der durchlauchtigsten Frau Erzherzogin und Kronprinzessin Stefanie stehenden Stefanie-Waisenhauses in Pressburg für das Verwaltungsjahr 1885. Citát z nemeckej časti titulnej strany tlače.

arcivojvodkyne a korunnej princeznej Štefánie. Takisto Pávay Vajna vo svojom diele *Pozsony vármegye*⁶⁰ poskytuje údaje o ďalších osudoch sirotinca, ktorý v 90. rokoch 19. storočia zverili mníškam rádu sv. Vincenta de Paul. Chovanci sa napokon v roku 1900 z tejto budovy presťahovali, a to do novej budovy na Hlbokej ulici (Mély út); sirotinec sa stal katolíckym ústavom a meno dostal po patrónke Márii.

Záver

Príležitostný spis Paula Ballusa *Dejiny vzniku a založenia sirotinca v kráľovskom slobodnom korunovačnom meste Preßburg* je pozoruhodným prejavom záznamu historickej udalosti vzniku sociálneho zariadenia pre siroty v 30. rokoch 19. storočia v Bratislave. Spája sa v ňom osobný záznam priameho účastníka udalostí súvisiacich so vznikom spolku na zriadenie sirotinca i organizačných príprav, ako aj vlastnej výstavby tohto zariadenia a jeho uvedenia do činnosti (s. 5 – 16) s dokumentárnym záznamom týchto udalostí v prílohách spisu (prílohy I – XIV). Prílohy reprodukovujú dobové dokumenty súvisiace so založením sirotinca. Ide o listy adresované bratislavskému mestskému magistrátu, záznamy protokolov zo zasadnutia mestského magistrátu, správy z periodika *Pressburger Zeitung*, stanovы spolku na založenie sirotinca, schválenie stanov Kráľovskou uhorskou miestodržiteľskou radou v Budíne, zoznamy členov spolku a prispievateľov do fondu na sirotinec, zoznam prvých 24 prijatých sirôt a pod. Osobná správa Paula Ballusa, sekretára spolku na zriadenie sirotinca, je pripojením záznamov uvedených v prílohách spisu akoby objektivizovaná, potvrdená overenými dokumentmi. Osobná pamäťová správa spolu s dobovými dokumentmi tak vytvárajú pozoruhodný záznam historickej udalosti založenia sociálneho zariadenia pre siroty v Bratislave v 30. rokoch 19. storočia a rozširujú naše poznanie histórie Slovenska.

⁶⁰ PÁVAY – VAJNA, G. Egészségügy, s. 390 – 391.

P r a m e n e

BALLUS, P. *Geschichte der Entstehung und Gründung des Waisenhauses in der k. freien Krönungsstadt Preßburg*. Preßburg: Gedrückt bei S. Ludwig Weber, 1833.

BALLUS, P. *Pressburg und seine Umgebungen*. Preßburg: Judenbuchhandlungen des Andreas Schwaiger und J. Landes, 1823.

Ötvenötödik számadó kimutatás az 1831. évben alapított és 1885. évi május hó 20-ik óta Stefánia főherczeg és trónörökösné Ő csász. és kir. Fenséégének legfőbb védnöksége alatt álló Pozsonyi Stefánia árvaház 1885. évi bevételei és kiadásairól. Fünfundfünzigster Rechnungs-Ausweis über die Empfänge und Ausgaben des im Jahre 1831 gegründeten, seit 20. Mai 1885 unter dem obersten Schutze Ihrer kais. und kön. Hoheit, der durchlauchtigsten Frau Erzherzogin und Kronprinzessin Stefanie stehenden Stefanie-Waisenhauses in Pressburg für das Verwaltungsjahr 1885. Pozsony: Angermayer Károly Nyomda-intézetéből, 1886.

Z o z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z o v

Allgemeine Deutsche Biographie. VII. Band. Leipzig: Duncker and Humbolt, 1877.

Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. I. Band. Wien, 1856.

DUDEKOVÁ, G. Systém sociálnej starostlivosti v Bratislave v 19. storočí a jeho modernizácia na prelome 19. a 20. storočia. *Historický časopis*. 2014, 62(2), 225 – 252.

Encyclopaedia Beliana. Zväzok IV. Eh – Gala. Bratislava: Veda, 2005. ISBN 80-224-0847-6.

Evidenčný list pamätihodnosti mesta Bratislavy. BAI. -A.3. Spracovala: PhDr. Viera Obuchová, CSc. MÚOP, august 2008, 10/2011. [cit. 2018-06-19]. Dostupné na: http://muop.bratislava.sk/vismo/dokumenty2.asp?id_org=600176&id=2319

HORVÁTH, V. *Bratislavský topografický lexikon*. Bratislava: Tatran, 1990.

KUŠNIRÁKOVÁ, I. Mecenáši, dobrodinci a patróni. Komemoratívna kultúra uhorských spoločenských elít v Prešporku raného stredoveku. In: *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2012, s. 67 – 82.

- PÁLFFY, G. Baróni a magnáti v Uhorskom kráľovstve [online]. *Forum Historiae*. 2010, 4(2). [cit. 2018-06-19] Dostupné na: http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2010/texty_2_2010/palffy.pdf
- PÁVAY-VAJNA, G. Egészségügy. In: *Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye* [online]. Budapest: Apollo, 1904, s. 390-391. [cit. 2018-06-19]. Dostupné na: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/20.html>
- POHANIČOVÁ, J. – BUDAY, P. *Storočie Feiglerovcov. Príbeh bratislavských architektov, staviteľov a stavebných podnikateľov*. Bratislava: Trio Publishing, 2015. ISBN 978-80-8170-024-8.
- SCHRÖDL, J. *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. B. zu Pozsony – Preßburg*. Pozsony: Herausgegeben von evangelischen Kirchengemeinde A. B., 1906.
- Slovenský biografický slovník. I. zväzok A – D*. Martin: Matica slovenská, 1986.
- Slovenský biografický slovník. VI. zväzok T – Ž*. Martin: Matica slovenská, 1994.
- SZINNYEI, J. *Magyar írok élete és munkái*. Budapest: Hornyánszky, 1891 – 1914.

P. Ballus: History and foundation of an orphanage in the free royal coronation city of Pressburg

(On the history of social welfare in Bratislava)

Beata Ricziová – Olga Vaneková

Paul Ballus (1783 Modra – 1848 Bratislava), well-known thanks to his topographical publication *Preßburg und seine Umgebungen* (1823), published as a former town councillor and secretary of the Orphans' Union an occasional German print *Geschichte der Entstehung und Gründung des Waisenhauses in der k. freien Krönungsstadt Preßburg* (in 1833). In this work, Ballus describes circumstances of founding of the social institution for orphans in Bratislava in the 1830s. The publication includes an appendix with documents providing information on financing the orphanage, the organization and running of its activities, its personnel department, but also e.g. about the location of the orphanage and description of the building.

The authors of the paper outline basic features of Ballus's occasional prints, analyze the individual parts of the publication and study the foundation of the orphanage in the context of the period development of social welfare in the first half of the 19th century in Hungary.

Key words: 19th century, Bratislava, orphanage, occasional print,
Paul Ballus (1783 – 1848)

Prchavé šťastie žrebov

Martina Feniková Čarnogurská

Kľúčové slová: žreby, lotérie, Rakúsko, Uhorsko, akcidenčné tlačce, dejiny knižnej kultúry

Neoddeliteľnou súčasťou života človeka je i oddych a zábava, rovnako aj túžba vyhrať. Šťastie pokúšame už niekoľko storočí a svedčia o tom i žreby, ktorých sa však nezachovalo veľa. V nasledujúcich riadkoch sa nebudeme zaoberať hrou ako hazardom, otázkami etiky, ani hráčskou vášňou, ani jej pozitívami a negatívami. Svoju pozornosť upriamime na dejiny lotérie a žrebov v Rakúsku a Uhorsku v časovom období do roku 1918 a na formálnu stránku žrebov.

Žreb (lós) je lístok, poukážka alebo iný predmet slúžiaci ako prostriedok na náhodné rozhodnutie o zisku peňažnej alebo vecnej výhry v lotérii. Spolu s účasťami, podielovými listami, obligáciami, vkladnými knižkami, zmenkami, dlhopismi a ďalšími patrí medzi cenné papiere. Tie môžu slúžiť ako historický prameň a zdroj informácií o hospodárskom živote a o ekonomickej aktivite jednotlivcov a inštitúcií.¹ Rovnako zaujímavý je ich výskum z hľadiska grafickej výzdoby, spôsobu vyhotovenia a šírenia medzi ľuďmi.

Typy lotérií

Lotérie boli určené pre široký okruh ľudí, nemali zložité pravidlá, boli založené na náhode a ponúkali istú dávku napätia a vzrušenia. Pri lotérii nebola potrebná predchádzajúca hráčska skúsenosť alebo talent. Existovalo viacero typov lotérií, z nich vyberáme najznámejšie:

- Číselná tzv. janovská² lotéria – pri stávke je žreb s určitými číslami, v hre sa vytiahne obyčajne 5 čísel z 90 s hracími plánmi: extrato, nominato, ambo solo, terno solo a ambo terno.³

¹ LIPTÁK, L. Cenné papiere v zbierkach múzeí, s. 21.

² Pôvod siaha do Janova – „Lotto di Genova“. V meste vládol dóža pomocou piatich radcov, ktorých si vyberal každoročne z Veľkej rady v počte deväťdesiat miestnych šľachticov. O ich výbere rozhodoval žreb. Aj obyvateľstvo stávkovalo na mená, ktorí radní budú vyžrebovaní. Mestu však z týchto stávok unikali peniaze, a preto začiatkom 17. storočia dóžov poradca, bankár Benedetto Gentile, navrhol mená radných nahradiť číslami, a tak sa stávky mohli konať aj častejšie bez ohľadu na pôvodný účel. Pozri KASAL, I. Losy v srdci Evropy, s. 20.

³ Hrací plán a spôsob hry bližšie pozri Slovník naučný, díl čtvrtý, heslo Loterie, s. 1401; Ottův slovník naučný, šestnáctý díl, heslo Loterie, s. 359 – 360; Zákon č. 160/13. november 1751; Zákon č. 1926/30. december 1777; Zákon č. 27/13. marec 1813. Plné znenia zákonov pozri v zdigitalizovanej podobe na stránke Österreichische Nationalbibliothek Wien – ALEX Historische Rechts- und Gesetzestexte Online <http://alex.onb.ac.at/zeitlichegliederung.htm>

- Triedna lotéria – netipujú sa čísla, ale kupuje sa už očíslovaný žreb. Je v nej vždy veľký počet, obyčajne mnoho tisíc čísel (žrebov), ktoré sa kvôli lacnosti a ľahkej dostupnosti ešte delia na polovice, štvrtiny až osminy, a zaradené sú do niekoľkých tried (sérií). Lotériový plán vždy určuje, koľko ťahov a kedy budú, koľko sérií a žrebov sa bude ťahať a koľko je výhier.⁴
- Vecná lotéria – usporiadateľ hry ponúka lákavé a hodnotné predmety, ktorých cena je príliš vysoká, aby si ich bežný človek mohol dovoliť, preto volí formu žrebovania, kde si za malý obnos peňazí človek kúpi žreb a pri troche šťastia môže túto vec vyhrať. Princíp „hrncov šťastia“ je v tom, že v jednom je určitý počet prázdnych nevýherných lístkov a určitý počet výherných lístkov s označením príslušnej výhry. V druhom sú lístky s menami tých, ktorí zaplatili vklad. Takýmto spôsobom sa napríklad žrebovali aj umelecké diela.⁵
- Dobročinná lotéria – bola zavedená v roku 1853. Jej výnos bol určený na dobročinné, občianske a vojenské účely.⁶ Bola buď štátna, alebo sa konali menšie miestne lotérie s povolením štátu, samozrejme, za poplatok.

Zákonné nariadenia

Lotéria bola v legalizovanej podobe zavedená Máriou Teréziou patentom z 13. novembra 1751. V počiatkoch bolo právo prevádzkovať lotériu udeľované súkromným prevádzkovateľom. Privilégium janovskej lotérie na 10 rokov s platnosťou od 1. apríla 1752 bolo udelené grófovi Ottaviovi de Cataldimu; zakazovalo prevádzkovať alebo zúčastňovať sa na zahraničných lotériách pod hrozbou pokuty, zaoberalo sa tiež priebehom a náležitosťami korektného žrebovania.⁷ V roku 1762 bola potvrdená platnosť patentu č. 160 z roku 1751 v plnom rozsahu a opätovne sa prevádzkovateľom stal Cataldi.⁸ Zakazovalo sa v novinách uvádzať zahraničné lotérie a prevádzkovať ich.⁹ V roku 1770 bolo prevádzkovanie lotérie udelené na 8 rokov znovu prenajímateľovi, ktorým sa tentokrát stal Andre Baratta a spol.¹⁰ Patentom č. 1926 z 30. decembra 1777 a č. 1953 z 5. marca 1778 s platnosťou od 1. apríla 1778 na 8 rokov bol prenájom obnovený Andre Barattovi a jeho spoločnosti pre tzv. janovskú lotériu. Patent upresňuje detaily žrebovania a všetkých záležitostí týkajúcich sa danej

⁴ Slovník naučný, odk. 3, s. 1402.

⁵ Princíp fungovania na príklade obrazovej lotérie pozri KOMÁREK, F. *Obrazové loterie v Brně v první polovině 18. století*, s. 39 – 62. Pozri tiež Ottův slovník naučný, odk. 3, s. 360; KASAL, I. a B. PIATKO, P. PISOŇ, M. TKÁČ. *Hry a loterie vo svete a na Slovensku*, s. 24 – 25.

⁶ Ottův slovník naučný, odk. 3, s. 361.

⁷ Zákon č. 160/13. november 1751.

⁸ Zákon č. 624/16. január 1762.

⁹ Zákon č. 1081/21. január 1769; Zákon č. 1158/26. január 1770; Zákon č. 2046/8. február 1779.

¹⁰ Zákon č. 1179/17. marec 1770.

témy.¹¹ Štát si časom začal obhajovať svoje (najmä finančné) záujmy starostlivejšie a v roku 1787 privilégium prevádzkovať lotériu neobnovil. Lotéria prešla do štátnej správy pod vedením zvláštneho lotériového riaditeľstva, pričom bol zachovaný doterajší systém organizácie lotérie. Rovnako pretrvával zákaz prevádzkovania zahraničných lotérií. Taktiež sa trestalo falšovanie a pozmeňovanie originálnych žrebov rovnako ako ich krádež.¹² Zaujímavé a úsmevné je nariadenie zakazujúce tlačiť, predávať a dovážať snáre. Mnohokrát až absurdné magické predpovede sľubovali nespiteľné, preto musel štát zasiahnuť.¹³ Veľkú zákonnú úpravu lotérií priniesol patent z roku 1813. Zrušil všetky dovtedy platné predpisy a nanovo detailne upravoval organizáciu lotériových hier, pretože často z dôvodu nejasností pri prevádzkovaní lotérií vznikali kolízne situácie.¹⁴ Výnos ministerstva financií z júla 1853, vychádzajúci zo znenia patentu z roku 1813, riešil prevádzkovanie lotérií na tých územiach štátu, kde dovtedy neboli právne zavedené, teda v Uhorsku, Sedmohradsku, Chorvátsku, Slavónsku, srbskej Vojvodine a v Temešvárskom Banáte.¹⁵ V roku 1897 bola v Uhorsku zrušená triedna lotéria, pretože umožňovala aj veľmi malé stávkové vklady a mohli sa do nej zapájať aj chudobní, ktorí tak prichádzali o peniaze.¹⁶ Štátu však klesali príjmy, preto v roku 1913 zrušil číselnú lotériu a opätovne zaviedol triednu.¹⁷

Uviedli sme najdôležitejšie medzníky v zákonných úpravách týkajúcich sa lotérií. Okrem toho zákony presne upravovali hracie plány, spôsob žrebovania a vyplácania výhier, spôsob organizácie predaja po celej monarchii prostredníctvom kolektantov („zberačov“), ktorí prijímali stávky a vyplácali výhry do určitej výšky. Zaoberali sa otázkami zdaňovania, účtovania a vedenia pokladní pri predaji žrebov. Opakovane sa vyskytovali zákazy prevádzkovania, príp. inzerovania zahraničných lotérií v periodikách, čo bolo samozrejmé, pretože štát takto prichádzal o príjmy. Zákony sa tiež zaoberali zriaďovaním lotériových úradov a ich fungovaním.

Predaj žrebov sa realizoval prostredníctvom kolektantov – boli nimi trafi-kanti, ale žreby sa predávali aj v kníhkupectvách ako doplnkový sortiment. Dôraz sa kládol na to, aby kolektanti boli dôveryhodní ľudia, aby administratívne starostlivo a načas spracovávali doklady a viedli evidenciu predaja.¹⁸ Stávkujúcich lákalo do hry množstvo inzerátov v novinách,¹⁹ boli tlačené oznamy o konaní lotérií (*obr. 1, 2*),

¹¹ Zákon č. 1926/30. december 1777; Zákon č. 1953/5. marec 1778.

¹² Zákon č. 58/21. október 1787 (v Haliči 8. november 1787).

¹³ Zákon č. 386/1. marec 1755; Zákon č. 10/10. február 1801.

¹⁴ Zákon č. 27/13. marec 1813.

¹⁵ Zákon č. 159/20. júl 1853.

¹⁶ Zákon č. 186/5. august 1897.

¹⁷ Zákon č. 94/3. január 1913.

¹⁸ Zákon č. 27/13. marec 1813.

¹⁹ Pozri napr. Donnerstag am 30. October d. J. erfolgt unwiederruflich die Haupt=Ziehung der großen Realitäten-, Gold- und Silber-Loterie..., s. 1. V predvianočnom čase 14. decembra 1872 v novinách Kaschauer Zeitung, č. 100, bolo na dvoch stranách šesť inzerátov/reklám na lotériu.

Erste
bestimmt und unwiderrüchlich zur Ziehung kommende Lotterie
des schönsten, allgemein
bekanntes TIVOLI bei Wien.

Am 19. März 1836, Ziehung in Wien, gewinnt
der erste Ruf
d. h.
TIVOLI

oder bare
fl. 200,000 W. W.

Der zweite Ruf, 6000 Loth Silber, Werth fl. 30,000
Der dritte Ruf, 5000 " " " " " " 25,000
Der vierte Ruf, 4000 " " " " " " 20,000
Der fünfte Ruf, 3000 " " " " " " 15,000

Ganz neu
und besonders anständig ist die Einrichtung dieses Spiels in Serien

nur mit 90 Zahlen
aus welchen die ersten 5 Rufe aus dem gelohnten Sorten

26,100 Treffer mit einer Gewinnsumme von fl. 525,000;

1 Haupttreffer, das TIVOLI od. bare 200,000	1 Prämie in Barem 10,000
1 " 6000 Loth Silb., Werth 30,000	1 " " " " " " " " " " " 5,000
1 " 5000 " " " " " " " " " " " 4,000	1 " " " " " " " " " " " 3,000
1 " 4000 " " " " " " " " " " " 3,000	1 " " " " " " " " " " " 2,000
1 " 3000 " " " " " " " " " " " 2,000	

26,090 Nebenlotter auf fl. 1000, 600, 400, 250, 200 etc. etc. fl. 211,000 bestimmt.

Auf 5 Lose wird ein Fünftel angegeben, welches in der Hauptziehung als auf lösendere Treffer von fl. 10,000, 5,000, 4,000, 3,000, 2,000, 600, 200, 100 etc. spielt, und jedesfalls gewonnen muss.

Das Nähere enthält der Spielplan.
Wien, am 26. November 1836.

D. Zinner & Comp.
Kilichergasse Nr. 723.

Lose dieser Ausspielung sind zu haben in der Czernetzky'schen
Buchhandlung auf der Hauptgasse in Kaschau.

Obr. 1 Oznam o číselnej lotérii – hlavná výhra: budova a pozemky zábavného parku Tivoli pri Viedni alebo hotovosť, 1835 (Zo zbierok VSM, Fond Historickéj tlač, R 2534)

Kundmachung
betreffend die
frühere Ziehung
der großen
Geld- und Gemälde-Lotterie,
deren halber Meinertrag den
Waisen- und Jellacic-Invaliden-Stiftungen
gestiftet ist.

Die überaus gütliche Aufnahme, deren sich diese durch das gefertigte k. k. priv. Großhandlungsbüro garantierte Geld- und Gemälde-Lotterie gleich nach ihrem Erscheinen zu erfreuen hatte, und der in Folge dessen ganz ungenügend rasche Abzug der Lose, legt baldwie in der angezeigten Pforte, die erste Ziehung um volle 3 Monate früher als ursprünglich angeordnet wurde, und zwar statt am 3. Jänner 1854

schon Samstag am nächstkommenden

3. SEPTEMBER

unwiderrüchlich erfolgen zu lassen, welche günstigen Umstand das gefertigte Großhandlungsbüro dem gebieten Publikum hiemit zur Kenntniß bringt.

Diese besonders reich ausgestattete Verlosung enthält die große Anzahl von **40,350** Geldgewinnen,

mit einer Gesamt-Gewinn-Summe von **242,000** Gulden Ganz-Währ., bei 10 fl. ein halbes

MILLION
oder **105,000** Gulden,
durchaus bloß in barem Gelde.

Ein Los der I. oder II. Classe kostet 3 fl., ein Los der III. Classe 6 fl. und jedes Los der IV. Classe 10 fl. Ein. Währ.
Wien, im Juni 1853.

f. l. priv. Großhändler, Stadt Nr. 1043.

In Kaschau sind bereit Lose zu haben bei **Josef Wastig**,
in der nächsten linken Querstraße.

Obr. 2 Oznam o skoršom ťahu peňažnej a obrazovej lotérie s výťažkom určeným na dobročinné účely, 1853 (Zo zbierok VSM, Fond Historickéj tlač, R 3344)

v kalendároch sa nachádzali zoznamy aktuálnych žrebovaní.²⁰ Vychádzali rozličné periodiká, išlo buď o tituly, ktoré sa venovali výlučne téme lotérií, alebo to boli periodiká, v rámci ktorých bolo možné nájsť prílohy s výsledkami žrebovaní.²¹

²⁰ Pozri napr. Az összes osztrák-magyar sorsjegy-értékpapirok sorsolási jegyzéke 1892. évre, s. 22 – 23; Sorsjegyek huzása 1898-ban, s. 58 – 59; Ťahy uhorských, rakúskych a iných žrebov r. 1910, s. 184.

Tlač žrebov

Žreby zaraďujeme medzi akcidenčné tlače (z latinského *accidentia* = vedľajší, príležitostný príjem). Ide o jednolistové príležitostné a drobné tlače neknižnej povahy, ktoré tvorili dôležitú komerčnú náplň tlačiarňí. Predstavovali samostatné odvetvie tlačiarstva, ktoré slúžilo každodenným potrebám obchodného a spoločenského života. Pre tlačiarov to bola vítaná práca, pretože nebola časovo náročná a bola zdrojom príjmov. Akcidenčnými tlačami sú okrem žrebov aj ďalšie cenné papiere, vydavateľské a kníhkupecké ponuky, promočné, zásunbné a svadobné oznámenia, pozvánky, divadelné a koncertné cedule, plagáty, stanovy organizácií, ale aj vizitky, pozvánky, obchodné oznamy, účty, obežníky, cenníky, poukážky, šeky a pod.²²

Vo Viedni v rokoch 1752 – 1842 pôsobila Tlačiareň cisársko-kráľovského Lotériového úradu – Druckerei des k. k. priv. Lottoamtes (K. K. Lotterie-Kammer). Povolenie prevádzkovať tlačiareň bolo zakotvené v bode 6 patentu č. 160 z 13. novembra 1751. Tlačiareň bola určená len na účely týkajúce sa lotérií – tlač žrebov, žrebovacích a výherných listín alebo iných nevyhnutných tlačí. Pracovala však len pre oblasť Viedne a Dolného Rakúska.²³ V iných mestách tlačivá pre potreby lotérií tlačili miestni tlačiarne.²⁴ Po zoštatnení lotérie v roku 1787 sa zmenil názov tlačiarne na *Amtsdruckerei der k. k. Lottogefälls-Direction für Niederösterreich*. V roku 1842 došlo k jej zlúčeniu s k. k. Hof- und Staatsdruckerei.²⁵

Tlač a celkové vyhotovenie žrebov mali znemožniť ich napodobenie a zamedziť ich zneužitiu. Spočiatku bola tendencia zabrániť falšovaniu tým, že sa používalo veľa ozdobných prvkov. To však viedlo k opačnému efektu, pretože v množstve ozdôb nikto nebol schopný rozoznať, či ide o falzifikát, alebo ozdobám nevenoval pozornosť. Trend sa otočil a tlač sa stala jednoduchšou, ale výroba prebiehala na vý-

²¹ Na ilustráciu uvádzame tituly z roku 1890 vychádzajúce v Budapešti: *Budapesti Bankegyesület Sorsolási Tudósítója*; *Budapesti Lloyd: Hiteles sorsolási tudósító*; *Budapesti „Mercur“*; *Első Főnyeremény*; *Fortuna: Sorsolási tudósító*; *Főnyeremény: Sorsolási tudósító*; *Fővárosi Merkur*; *Kincsem: Sorsolási értésítő*; *Központi Mercur*; *Magyar fővárosi Mercur*; *Pénzügyi Mercur*; *Pesti Merkur*; *Sorsolási Merkur*; *Tőzsdei Merkur*; *Uj Merkur*; *Magyar Mercur: Hiteles sorsolási tudósító*; *Magyar Pénzügy*; *Merkur: Hiteles sorsolási tudósító*; *Nemzeti Merkur: Redlich Dávid előlegezési bank- és váltóházának sorsolási tudósítója*; *Nyeremény: Sorsolási tudósító*; *Osztrák-Magyar Sorsolási Ujság*; *Pannónia: A fővárosi váltóüzlet-társaság, Adler és társa, sorsolási tudósítója*; *Pénzügyi Utmutató*; *Phönix: May, Elfer és Adler bank- és váltóüzlet sorsolási tudósítója*; *Uj Magyar Merkur*; *Sorsolási Közlöny*; *50 krajczáros Sorsolási Közlöny*; *Sorsolási Lap „Hungaria“*; *Sorsolási Tudósító*; *Szerencse-Hírnök*; *Unio: Hiteles sorsolási hírlap*. Pozri *Magyar könyvkereskedők évkönyve, Első évfolyam*, s. 124 – 126.

²² VOIT, P. *Encyklopedie knihy, heslo Akcidenční tisky*, s. 43; PUSZTAI, F. *Nyomdászati enciklopédia, heslo Mesterszedés*, s. 186 – 194.

²³ Zákon č. 160/13. november 1751. Pozri tiež MAYER, A. *Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482 – 1882, II. Band 1682 – 1882*, s. 55.

²⁴ Zákon č. 1926/30. december 1777.

²⁵ MAYER, odk. 23, s. 55 – 56.

Obr. 3, 4 Štvrtinový žreb uhorskej kráľovskej privilegovanej triednej lotérie, 5. trieda, 1899 – averz, reverz (Zo zbierok SNM – Historického múzea, S 78806)

borných strojoch s použitím kvalitných písmen a precíznych, ťažko napodobiteľných rytín.²⁶ Tlačiar mal na starosti zostavenie textu – pri mene emitenta, označení žrebu mohol použiť ornamentálne písmo, pri ďalšom texte, najmä čísla a sérii žrebu písmo muselo byť jasne čitateľné a nezameniteľné. Rytec žreb dopĺňal vhodnými ilustráciami.

Žreby zvyčajne obsahovali údaje – emitenta žrebu, vytláčené podpisy zodpovedných osôb emitenta, cenu, číslo a sériu žrebu, jeho názov, hodnotu výhry, pečiatku predajcu a dátum žrebovania. Na žreboch býval uvedený aj tlačiar, prípadne litograf, nebolo to však pravidlom. Žreby triednej lotérie mali štandardnú úpravu, ktorá sa zriedka menila; zväčša išlo o rámcovú ornamentálnu linku a jednoduché grafické stvárnenie (*obr. 3, 4*). Dobročinné a vecné lotérie sa snažili výrazným a atraktívnym stvárnením zaujať, a tým jasne vyjadriť svoj cieľ. Z tlačiarenských techník sa najviac využívala litografia. Častými boli dobročinné lotérie, ktoré s povolením štátu usporadúvali mestá, spolky na podporu výstavby nemocníc, sirotincov a kostolov, okrem toho lotérie podporujúce rôzne charitatívne akcie, financovanie výstav, odstránenie následkov živelných pohrôm, výstavbu pomníkov a pod.²⁷ Tému lotérie bolo prispôbené grafické vyjadrenie – boli nimi napr. postihnutí živelnou katastrofou, podporované budovy či nemajetní umelci (*obr. 5*). Aj medzi žrebmí dobročinnnej lotérie možno nájsť graficky striedamejšie návrhy (*obr. 6*).

Záver

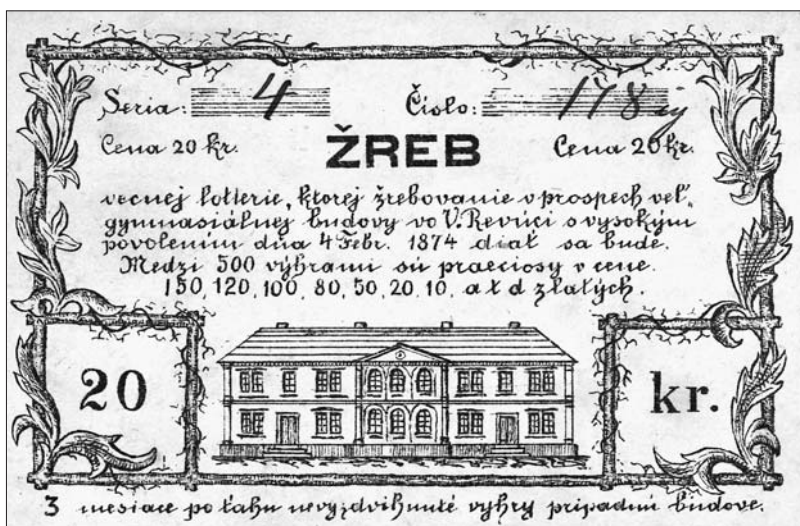
Inšpiráciu zamyslieť sa nad touto témou bol zatiaľ ojedinelý nález žrebu v knihe, ktorý zrejme po strate svojho pôvodného účelu slúžil ako záložka. Ide o štvrtinový žreb frankfurtskej triednej lotérie „1/4 Original=Los 6ter Klasse.

²⁶ PUSZTAI, odk. 22, heslo Értékpapirosok nyomtatása, s. 85 – 88.

²⁷ LIPTÁK, odk.1, s. 28.

Obr. 5 Žreb uhorského spolku „Dobré srdce“ na podporu postihnutých živelnými pohromami, 1888 – averz, ilustrácia signovaná „C. Angerer & Göschl“, „rajc. Cserna Károly“ (Zo zbierok SNM – Historického múzea, S 72153)

Obr. 6 Žreb vecnej lotérie v prospech budovy gymnázia v Revúcej, 1874 – averz (Zo zbierok SNM – Historického múzea, M 09470)

Zu der von der Reichstadt Frankfurt am Main privilegirten Neunzehnten Stiftungs=Lotterie“ z roku 1800 so žrebovaním 23. februára 1801.²⁸ Výskum tlačí s časovo obmedzeným, prípadne jednorazovým použitím je náročný najmä s ohľadom na to, že sa ich vo verejných inštitúciách zachovalo málo. V súkromných rukách ich je určite omnoho viac, ale prístup k nim je problematický. Rozsiahlejší výskum žrebov i iných cenných papierov by bol prínosný najmä z hľadiska grafickej výzdoby a dejín tlačiarň, ktorých akcidenčné tlače najmä v 19. a 20. storočí tvorili dôležitú súčasť.

P r a m e n e

Slovenské národné múzeum v Bratislave – Historické múzeum (SNM – Historické múzeum).

Východoslovenské múzeum v Košiciach (VSM), Fond Historickej tlače.

Z o z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z o v

ALEX Historische Rechts- und Gesetzestexte Online [online]. [cit. 2018-06-13].

Dostupné na: <http://alex.onb.ac.at/zeitlichegliederung.htm>

Donnerstag am 30. October d. J. erfolgt unwiederruflich die Haupt=Ziehung der großen Realitäten-, Gold- und Silber-Loterie... *Kassa-Eperjesi Értésítő/Kaschau=Eperieser Kundschaftsblatt*. 4. október 1845, roč. 7, č. 36, s. 1.

KASAL, I. *Losy v srdci Evropy: od klasických ke stíracím*. Praha: Olympia, 2001. ISBN 80-7033-717-6.

KASAL, I. a B. PIATKO, P. PISOŇ, M. TKÁČ. *Hry a lotérie vo svete a na Slovensku*. [Bratislava]: Tipos, 2004. ISBN 80-968051-9-3.

KOMÁREK, F. *Obrazové loterie v Brně v první polovině 18. století. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada uměnovědná (F)*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2007, 56(51), 39 – 62.

LIPTÁK, L. *Cenné papiere v zbierkach múzeí. Múzeum*. 1986, 31(3), 21 – 28.

Magyar könyvkereskedők évkönyve, Első évfolyam. Budapest: Kiadja A „Magyar Könyvkereskedők Egylete“, 1891.

²⁸ Žreb sa nachádza na Oddelení historických fondov Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach.

MAYER, A. *Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482 – 1882, II. Band 1682 – 1882.*

Wien: Verlag des Comités zur Feier der vierhundertj. Einführung der Buchdruckerkunst in Wien, 1887.

Az összes osztrák-magyar sorsjegy-értékpapírok sorsolási jegyzéke 1892. évre.

In: *Werfer-féle Zseb-Naptár 1892. szökő évre.* Kassán: Nyomatja és kiadja Werfer Károly, 1892, s. 22 – 23.

Ottův slovník naučný, šestnáctý díl, Lih – Media: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Praha: J. Otto, 1900.

PUSZTAI, F. *Nyomdászati enciklopédia: az összes grafikai tudományok ismerettára.*

Budapest: Pallas, 1902.

Slovník naučný, díl čtvrtý, I – Lžidimitrij. Frant. Lad. RIEGER (red.).

Praha: I. L. Kober, 1865.

Sorsjegyek huzása 1898-ban. In: *Kassai Lakók Naptára 1898. évre.*

Kassán: Koczányi Béla, [1898], s. 58 – 59.

Ťahy uhorských, rakúskych a iných žrebov r. 1910. In: *Slovenský Peňažník.*

1910, 2(9), 184.

VOIT, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem*

19. století. Praha: Nakladatelství Libri, 2006. ISBN 80-7277-312-7.

Fugacious happiness of lottery tickets

Martina Feniková Čarnogurská

The study describes the history of lottery and lottery tickets in Austria and Hungary in the period until 1918. It presents the most important legal rules and orders which regulated running of lotteries, and names the best known types. It informs about the way of printing the tickets as securities, and also deals with their formal side what data they contain and what graphic design they have.

Key words: lottery tickets, lotteries, Austria, Hungary, job-printing, history of book culture

Polné noviny *Kilences Honvédek* 1917 – 1918

Viktor Szabó

Kľúčové slová: nepravidelné periodiká, frontové noviny, prvá svetová vojna, Rakúsko-Uhorsko, Slovensko, Košice, Spiš, vojenstvo, osobnosti, vojaci, armáda, dobročinnosť

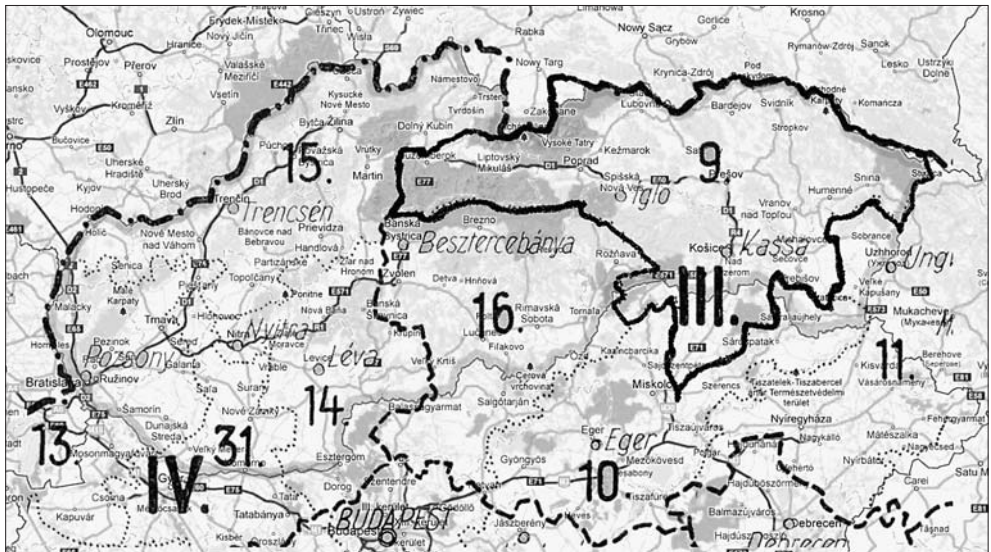
K*ilences Honvédek* bolo nepravidelné periodikum (ako to v preklade z maďarčiny hovorí samotný podnázov novín), teda akési polné noviny, ktoré sa mali objavovať „z času na čas“, pričom mali mať zmiešaný obsah a charitatívny účel (*vegyes tartalmu, jótékonycélu tábori ujság*). Už pod úvodným záhlavím titulného listu boli proklamované myšlienky o charite, preto uvádzali cenník pre uverejnené inzeráty. Cena inzerátov závisela od ich veľkosti, ale aj od výšky predplatného, ktoré bolo 40 halierov (fillérov). Redaktormi boli vojaci uhorského kráľovského 9. pešieho pluku vlastibrany (*Magyar királyi 9. honvéd gyalogezred*), ktorí boli v tom čase na bojisku. Vydavateľom novín bolo Správcovtvo základiny sirôt a vdov uhorského kráľovského 9. pešieho pluku vlastibrany. Noviny tlačili v tlačiarenskom podniku novín *Szepesi Lapok* v Spišskej Novej Vsi.

Prvé číslo novín sa objavilo v auguste 1917 a po ňom nasledovali s pravidelnými odstupmi čísla 2 až 5 v mesiacoch september až december 1917. Prvým číslom roku 1918 bol síce január, ale druhé číslo sa objavilo až v novembri 1918, teda na konci prvej svetovej vojny. Po týchto siedmych číslach novín sa už ďalšie, pre všeobecne známe vojensko-politické príčiny a zmeny na politickej mape Európy, neobjavili.

Na pochopenie samého názvu novín, ale aj ich ďalšieho obsahu je potrebné stručne si priblížiť systém fungovania rakúsko-uhorskej armády, ktorý bol pomerne zložitý. Armádu tvorili tri základné druhy vojska, kde prvostupňovou zložkou bola spoločná rakúsko-uhorská cisársko-kráľovská armáda, druhostupňovou tzv. uhorská kráľovská vlastibrana (*Magyar királyi honvédség* alebo *Landwehr*) a treťou zložkou bola domobrana (*Népfelkelés* alebo *Landsturm*).

Názov novín sa opieral o číselné označenie 9. pluku vlastibrany z Košíc. Košický „honvédskeý“ peší pluk č. 9 patril pred začiatkom vojny v auguste roku 1914 spolu s mukačevským peším plukom č. 11 do 77. honvédskej pešej brigády. Prvý a druhý prápor pluku sídlili pred vypuknutím vojny v Košiciach, tretí prápor v Spišskej Novej Vsi. Z toho vyplýva aj voľba miesta tlače tohto periodika. Hlavné sídlo štábu pluku bolo v Košiciach, kde sídlili aj jeho nadriadené zložky, čiže 77. pešia brigáda, 39. pešia divízia i VI. armádny zbor.

Pluk dopĺňali vojaci z Abovsko-Turnianskej župy, Liptova, Šariša, Spiša a zo Zemplína z okresov Humenné, Medzilaborce, Michalovce, Sečovce, Snina, Stropkov

Obr. 1 Mapa vojenských doplňovacích obvodov plukov uhorskej kráľovskej vlastibrany na podklade Slovenska, v rámci III. doplňovacieho obvodu sú vyznačené hranice 9. honvédskeho pešieho pluku z Košíc

a Vranov.¹ V praxi to znamenalo, že v ňom slúžili muži prakticky z celého východného Slovenska a severnej časti stredného Slovenska.

Mobilizačné plány určovali tento pluk do zostavy 77. honvédskej pešej brigády, ktorá bola súčasťou 39. honvédskej pešej divízie z Košíc; túto divíziu určili na front v Haliči. Takmer celú vojnu bola 39. honvédska divízia podriadená VI. zboru z Košíc, v rámci ktorého absolvovala mnohé ťažké boje na východnom fronte. V marci 1918 bola divízia stiahnutá do zázemia, ale už v júli velenie poslalo 39. honvédsku pešiu divíziu na taliansky front, kde pôsobila až do konca vojny.

V období vydania prvých šiestich čísiel novín v roku 1917 bojoval pluk na ruskom fronte na území dnešného Rumunska a v novembri 1918 zakončil svoju bojovú púť na talianskom fronte v severovýchodnom Taliansku, pretože z 2. na 3. novembra uzavrelo rakúsko-uhorské vrchné vojenské velenie s Talianmi prímerie. Divízia 3. novembra 1918 pochodovala do Pergine, kde však už boli Taliani, ktorí cez údolie Adige prišli na sever po Trento, a tak sa celá 39. divízia 3. novembra dostala do zajatia.²

Obsah jednotlivých čísiel týchto novín na jednej strane reflektoval na momentálnu situáciu pluku a na druhej strane sa v nich objavovali príspevky lyrického

¹ DE SGARDELLI, C. A Felvidék és Kárpátalja Hadtörténete 1914 – 1918. Budapest : Athenaeum, [1940], s. 36.

² DE SGARDELLI, odk. 1, s. 144 –149.

charakteru s vojnovou tematikou. Nechýbala v nich irónia, satira, čierny humor, hrdinstvo či žiaľ. Už v prvom čísle novín je takáto Pozvánka na bojisko. „Prijali sme a podávame ďalej nasledujúcu vtipnú pozvánku na bojisko. Pozvánka na tanečnú zábavu spojenú so svetovou poštou, ktorá sa uskutoční na rusko-rumunskom fronte, na brehu rieky Seret dňa 10. júla 1917. Je postarané o to, aby sa zúčastnení cítili patrične, taktiež sú zabezpečené jedlá a nápoje, respektíve dobrá hudba. Namiesto serpentín a konfiet budeme vyhadzovať bomby, hudbu nám poskytne naše delostrelectvo, samozrejme, v spolupráci s ruským delostrelectvom. Tanečným dramaturgom je pán maschinengewer (gulomet, p. p.), domácou pani bálu je jej veličenstvo Berta v sprievode 30 a polky³. Korešpondenciu na charitatívne účely sprostredkuje letecké oddelenie ako poštový doručovateľ. Prichádzajúcich prosíme, aby namiesto krémešov prišli s dostatkom ručných granátov, terén bálu bude nádherne vysvietený svetlometmi a raketami. Tanečný poriadok: 1. Šrapnelový valčík; 2. Granátový boston; 3. Dum-dumová štvorylka; 4. Atakujúci čardáš. Jedlá: Granátový nárez poprásený hlinou. Komitáči dum miešaný s viacerými dum strelami. Šrapnelová strela s prílohou mín. Nápoje: Na slnku zvetrané víno s vodou z konskej stopy, šampanské z jamy po granáte. Putnianske zohriate riekou Seret. Prosíme účastníkov, ktorí sa chcú zúčastniť, aby disponovali dostatočným množstvom obväziva, bude postarané, aby padlí mali spoločný hrob a pozostalí boli doplnení dostatočnou zálohou.“⁴

V prvom úvodníku 9. honvédskeho pešieho pluku chceli vojaci čitateľom priblížiť svoj úmysel publikovať takéto vojenské noviny. Hlavným cieľom bolo každý mesiac vyzbierať čo najväčšiu sumu z výnosu predaja novín pre základinu vdov a sirot pluku, aby zabezpečili vdovám finančnú podporu a sirotám stravu a vzdelanie.

Noviny mali vychádzať na začiatku každého mesiaca v rozsahu 16 a neskôr aj viac strán. V rubrikách chceli ponúknuť miesto každému literárnemu počinu, či už to bude beletria, poznámky z denníkov, bojové udalosti, humorné prípady bojiska alebo ústavy frontovej filantropie a dobročinnosti.

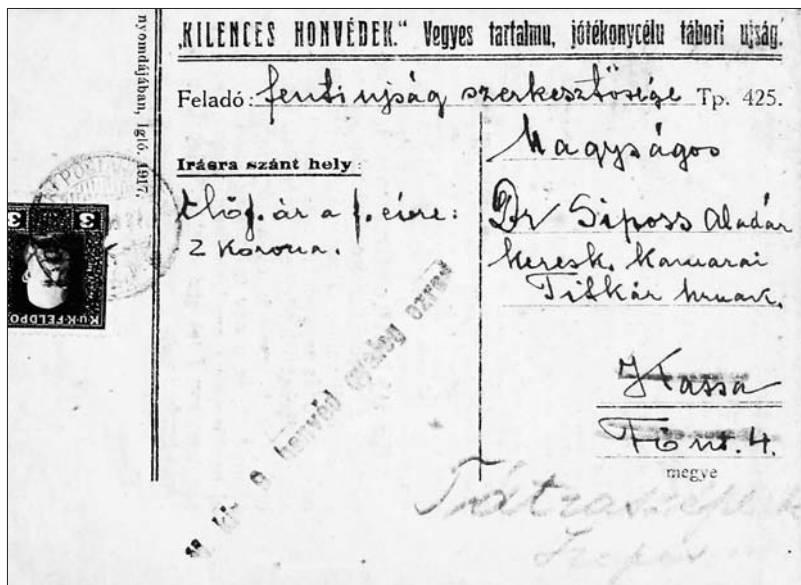
Správy mali informovať menovite o mesačných povýšeníach a vyznamenaniach s dátumom vydania rozkazu, čo malo „zvečniť slávu dotknutých osôb naveky a priniesť radosť a hrdosť ich synom, vnukom“.

Rubrika *Zaháňanie starostí* (*Gondúzň*) informovala o daroch, humorných drobnostiach, trefných otázkach a rébusoch. Spomedzi tých, ktorí poslali správne odpovede na adresu Poľnej pošty č. 425 poľných novín honvédov 9. pluku, žrebovali odmenených.

Rubrika *Odkazy* nechávala priestor odkazom odosielaným domov na kartách poľnej pošty. Týkalo sa to predovšetkým rodín, ktoré už dlhší čas nedostali žiadne správy o svojich blízkych. Odkazy fungovali aj recipročne – rodiny mohli posielat odkazy vojakom. Bolo ich treba zaslať na adresu Tlačiarenskej spoločnosti novín

³ Tzv. Tlstá Berta bol superťažký kanón značky Krupp kalibru 420 mm a „30 a polka“ bol ťažký kanón zn. Škoda kalibru 305 mm.

⁴ Harctéri meghivó, s. 3.

Obr. 2. Autentický príklad využitia poslednej strany novín ako poľnej pošty č. 425, odoslanej do Košíc s pečiatkou a známkou, s dodatočnou poznámkou, že adresát je v Tatranskej Polianke. Odosielateľ redakcia novín horeuvedených novín, adresát tajomník Obchodnej a priemyselnej komory v Košiciach JUDr. Aladár Siposs. Fond ŠVK Košice

Szepesi Lapok vždy do 20. dňa daného mesiaca. Každé číslo novín mohlo vyjsť len po schválení vyššieho veliteľstva.

Na záver si autori článku želali, aby príčinou zániku ich novín bol iba mier dosiahnutý na základe aj ich víťazstiev. „V bojoch vpred, vo vzdelaní vysoko, zapálení láskou!“ Týmito úvodnými slovami odovzdávali prvé číslo poľných novín „Kilences Honvédek“.⁵

Článok o obsadení pevnosti Brestlitovska z 26. augusta 1915 bol spomienkou na úspech ich divízie „Vpred“ (39. honvédskej pešej divízie, p. a.), resp. ich pluku, presne rok po prekročení ruskej hranice dňa 25. augusta 1914. Neznámy autor podrobne rozobral útok na opevnené mesto a jeho dobytie rakúsko-uhorskými a nemeckými vojskami. Mesto nechali Rusi úplne vyľudnené, vyrabované, s vykradnutými a zničenými bytmi, aby sa nepriateľské vojská nedostali k výraznejším hodnotám a použiteľným prostriedkom. Potraviny buď odniesli, alebo znehodnotili petrolejom a následne požiarom. Aj napriek týmto opatreniam zanechali mnoho použiteľných vecí, pretože pri rýchlom ústupe nemali čas všetko zničiť. Nakoniec autor uvádza, že

⁵ Beköszöntő. Magunkról a szives olvasókhöz, s. 4 – 5.

počas 4-mesačného úspešného postupu od Gorlického prielomu po dobytie Brest-Litovska zajali 112 dôstojníkov, 36 840 vojakov mužstva, 8 delostreleckých batérií, 85 guľometov, 18 muničných vozov s muníciou, 18 mobilných poľných kuchýň, 13 iných vozidiel a množstvo potravín.⁶

Autor článku o zbierke pre základinu vdov a sirôt pluku opísal vznik a napĺňanie tejto dobročinnnej myšlienky. Všetko začalo na brehu rieky Strypa ráno 5. marca 1916, keď sa pluk v jednej tiesňave zišiel na svätú omšu; na motiváciu prispievateľov stačilo iba niekoľko slov o začatí zbierky. Ako príklad faktickej solidarity autor uvádza prípad poručíka Andrása Schneidera⁷, ktorý zahynul 12. júna 1916; na jeho pamiatku a v jeho mene sa vyzbieralo 1 100 korún pre základinu vdov a sirôt 9. pluku.

Dôstojnícky zbor pluku sa v apríli 1917 rozhodol, že pre túto základinu ponúkne každý mesiac sumu dvojdňového vojenského žoldu. O tri mesiace neskôr, teda v júli 1917, predstavovala suma tejto základiny už 38 000 korún, z ktorých 32 000 korún sa vložilo do podielov vojnovnej pôžičky.⁸

Článok o návšteve rakúsko-uhorského panovníka v sprievode arcivojvodu Jozefa⁹ a veliteľov armády a armádneho zboru u 9. honvédskeho pešieho pluku na bojisku v júli 1917 podrobne opisuje priebeh osláv a menovité zloženie uvítacej čestnej roty pred sídlom štábu veliaceho generála Litzmanna¹⁰. Kráľ sa nakrátko pristavil pri viacerých členoch čestnej roty, ku ktorým prehovoril po maďarsky, pričom si jej správnosť overoval u veliteľa roty kapitána Tibora Bendu, ktorý mu dal kladnú odpoveď. Slávnostná prehliadka trvala dlhšie a po nej panovník odišiel.¹¹

Ďalší článok opisuje mobilizáciu pluku v Košiciach 12. augusta 1914 a jeho cestu vlakom do mesta Przemysl v Haliči a odtiaľ pešo na miesto určenia pri meste Tomasów¹² na hraniciach s Ruskom. Ich „krst ohňom“ sa udial na druhý deň 26. augusta 1914 pri obci Huta¹³, keď prekvapivo prepadli nepriateľa, donútili ho k ústupu, pričom ich paľba mu spôsobila značné škody.¹⁴

⁶ Brest-Litovsk bevétele. 1915 augusztus 26, s. 5 – 6.

⁷ Poručík Andrej Schneider (25. 11. 1877 Nižný Medzev – 11. 6. 1916 Polisinskí, dnes Sapova, Ukrajina). Jeho meno figuruje aj v kartotéke padlých v prvej svetovej vojne fondov VÚA Praha. Dostupné na: http://vuapraha.cz/sites/default/files/kartoteka_padlych_v_1_sv_valce/S/Schn/ípage00100.htm

⁸ A 9-es honvédek özvegy- és árva-alapja. A tisztek koronái, a honvédek fillérei. Az eddigi gyűjtés eredménye: 38.000 korona, s. 7 – 8.

⁹ Arcivojvoda Joseph August von Österreich (9. 8. 1872 Alcsút, Maďarsko – 6. 7. 1962 Straubing, Nemecko). V tom čase bol generálplukovníkom rakúsko-uhorskej armády a veliteľom armádnej skupiny vo východných Karpatoch.

¹⁰ Generálporučík Karl Litzmann (22. 1. 1850 – 28. 5. 1936 Neuglobsow, Nemecko). Od novembra 1916 veliteľ bojovej skupiny viacerých rakúsko-uhorských a nemeckých divízií v Sedmohradsku.

¹¹ 9-es honvédek a király elótt, s. 8.

¹² Dnes mesto Tomasów Lubelski v Lubelskom vojvodstve, Poľsko.

¹³ Dnes obec Huta Różaniecka, Poľsko.

¹⁴ Három év előtt. Napló kivonat, Az eskü megújítása. A zászló megkoszorúzása. Elindulás Kassáról. Przemysltől Tomasowig. A tüzkeresztség Hutánál, s. 9.

Rubrike *Spevaví vlastibranci* (*Dalos honvédek*) pripisovali veľkú dôležitosť i jej samotní zostavovatelia, pretože išlo aj z etnografického hľadiska o vojenské piesne. V každom pluku horlivo zbierali bojové piesne, ktoré prostredníctvom spravodajských denníkov hlavného mesta i vidieka uverejňovali a oznamovali zostavovateľov zbierky. V tejto rubrike chceli na pokračovanie predstaviť tie piesne, ktoré vznikli v ich pluku, ďalej tie, ktoré sa naučili od iných a s obľubou si ich pospevovali. Zároveň žiadali svojich vojakov, ktorí sami zložili nejakú pieseň, aby sa podpísali, pretože ju redaktori uverejnia. Poradie zverejňovania príspevkov nechali chronologické, teda podľa času prijatia piesne.¹⁵

V súvislosti s hudbou je v rubrike *Z kade-tade* (*Innen-onnan*) zaujímavý článok o návšteve šansonierky s umeleckým menom Mella Mars¹⁶, ktorá v zime 1917 strávila 11 dní na severnom fronte. Na základe jej predstavenia pre vojakov sa pre základinu vojnových vdov a sirôt vyzbierala suma 15 000 korún. Počas vystúpení navštívila aj územie Volyňska, kde sa v jednom meste stretla aj s generálporučíkom Sándorom Szurmayim¹⁷, vtedajším ministrom obrany, hrdinom bojov pri Užockom priesmyku.¹⁸

Rubrika *Rozličné správy* (*Különféle hírek*) prináša v článku z augusta 1917 informáciu o trojdňovej návšteve viedenského spravodajcu Dr. Friedricha Fundera¹⁹ a maďarského parlamentného poslanca Károlya Huszára²⁰ na bojisku pluku 25. apríla 1917. Správu o uvedenej návšteve v maďarskom preklade uverejnil denník *Pesti Hírlap* 9. júla 1917. Túto verziu s povolením redakcie peštianskeho denníka v doslovnom preklade pre vlastibrancov prevzala aj redakcia tohto periodika. Článok opisuje hrdinské obsadenie vrchu *Magyaros* na hraniciach monarchie a Rumunsku v marci 1917.²¹

V druhom septembrovom čísle novín sa redakcia venovala aj oslavám narodenín panovníka (17. august); pri tejto príležitosti vykonal v improvizovanej kaplnke vojenského stanu slávnostnú omšu plukovný farár pluku Dr. Ferenc Herodek²². V tento deň dostalo mužstvo pluku špeciálne jedáľenské menu, a to s po-

¹⁵ Dalos honvédek, s. 10.

¹⁶ Pôvodným vlastným menom Melanie Anna Märzinger (18. 12. 1880 Viedeň – 27. 4. 1919 Berlín). Bližšie informácie o nej sú dostupné na: https://www.musiklexikon.ac.at/ml/musik_M/Mars_Mella.xml

¹⁷ Generálporučík Sándor Szurmay (19. 12. 1860 Boca, Rumunsko – 26. 2. 1945 Budapešť, Maďarsko). Vojak z povolania, generál pechoty rakúsko-uhorskej armády. V tom čase už zastával post uhorského kráľovského ministra obrany.

¹⁸ Front hangverseny, s. 11.

¹⁹ Friedrich Funder (1. 11. 1872 Graz – 19. 5. 1959 Viedeň, Rakúsko), rakúsky novinár a publicista.

²⁰ Károly Huszár (10. 9. 1882 Nussdorf, Rakúsko – 29. 10. 1941 Budapešť, Maďarsko), politik, ministerský predseda Maďarska.

²¹ Német hírlapíró a honvédek hőstetteiről. Hadosztályunk a Magyaros meghódításában, s. 11 – 12.

²² ThDr. František Herodek (30. 11. 1887 Prievidza – 24. 6. 1938 Kysucké Nové Mesto), rímskokatolícky farár.

lievkou na obed, mäsom a bryndzovými cestovinami a s perkeltom na večeru. Tento deň bol výnimočný, podobne ako Vianoce, Veľká noc a Turíce, a odlišoval sa od všedných dní aj v stravovaní. Okrem toho vojaci mužstva dostali 5-dňový žold zdarma. Na veliteľstve divízie mali omšu s hudbou, ktorú viedol divízny farár Szikszay. V deň narodenín kráľa boli pozastavené tiež všetky práce.²³

Privilégium osobitného zaobchádzania mali vojaci vyznamenaní Zlatou medailou za statočnosť. O ich ďalšom osude rozhodlo najvyššie velenie tak, že boli trvalo vyňatí z bojovej línie, pričom boli preradení do výcvikových jednotiek, resp. slúžiaci vojaci u záložných práporov nemali byť viac nasadení na front. U 9. honvédskeho pešieho pluku takúto odmenu získali na bojisku poručík István Jirga²⁴, u záložného práporu strážmajstri János Morihladko²⁵ a József Závodny²⁶, čo malo slúžiť ako nasledovaniahodný vzor pre ostatných vojakov.²⁷

Vojaci boli motivovaní rôznymi formami odmeny. Pri príležitosti narodenín panovníka usporiadal pluk streleckú súťaž; hlavnou výhrou bola nadovšetko cenená 14-dňová dovolenka so šiestimi dňami na cestovanie. Spomedzi početných súťažiacich túto odmenu získali čatár János Jávorszky²⁸ a vojak Béla Pesze, ktorým bol vydaný preukaz o dovolenke. Ostatným súťažiacim rozdali cigarety a tabak.²⁹

V treťom októbrovom čísle si autori pripomínajú výročie bitky o vrch Bökecs (alebo Bekecs, 1079 m. n. m.) zo začiatku októbra 1916 pri sikulskej obci Nyáradselye (dnes Şilea Nirajului, župa Mureş, Rumunsko). Dňa 6. októbra 1916 sa podarilo vojakom pluku obsadiť tento vrch a vyhnať Rumunov z jeho okolia.

Prvý článok s názvom „Pamätajme na hrdinov...“ napísal 4. septembra 1917 primátor Ružomberka Béla Nohl³⁰. Na jednej strane obviňuje Rumunsko z porušenia Berlínskej zmluvy z roku 1878 a zrady spojeneckého Rakúsko-Uhorska, na druhej strane chváli zásluhy 9. honvédskeho pešieho pluku pri obrane starého historického územia vlasti. Na záver zdôrazňuje potrebu starostlivosti o vdovy a siroty vojny, ako aj rodiny vojakov bojujúcich na fronte.³¹

²³ A király születés napja, s. 19.

²⁴ István Jirga (1893 Pečovská Nová Ves – ?). Pred vojnou učiteľ štátnej základnej školy v Uzovciach. V čase získania zlatej medaily mal ešte hodnosť poručíka. Po skončení vojny sa odsťahoval do Maďarska, kde sa stal žandárskym dôstojníkom a v r. 1923 si zmenil meno na Sáróssy.

²⁵ Jeho priezvisko sa tiež uvádza ako Marichladkó, Morichlatkó, Morichladko. (1. 1. 1892 Letanovce – po 1918). V čase získania zlatej medaily mal už hodnosť kadeta a v októbri 1918 bol poručíkom v zálohe. Viac o ňom pozri na: <http://www.hungarianarmedforces.com/album/OA/968a.htm>

²⁶ Viac o ňom pozri na: <http://www.hungarianarmedforces.com/album/OA/>

²⁷ Az arany vitézségi érem tulajdonosok jutalma, s. 19.

²⁸ Rodák zo spišskej Lesnice (1885 – ?).

²⁹ A díszlövészet győztesei, s. 20.

³⁰ Správne JUDr. Béla Noll (1972 – 1. 4. 1918 Ružomberok). Od r. 1913 primátor mesta Ružomberok, predtým zastával post slúžneho v Šamoríne a Malackách.

³¹ Emlékezzünk hőseinkről ... Emléksorok a „Kilences Honvédek“ tábóri ujság számára, a bökecsi győzelem első évfordulója alkalmából, s. 3.

Autorom druhého článku s názvom „*Boj na Bökecsi*“ je kapitán Tibor Benda Marczinfalvi³², bývalý veliteľ 1. práporu 11. pluku. Poetickou formou opisuje boj pluku s Rumunmi a obranu vrchu všetkými prostriedkami.³³

Ďalšími oslavnými článkami týkajúcimi sa víťazstva na vrchu Bökecs sa pridali aj poprední predstavitelia jednotlivých cirkví z odvodovej oblasti pluku zo sídlom v Košiciach. Patrili k nim kráľovský radca a primátor Prešova József Faragó (6. októbra 1917), vicesenior seniorátu Hegyalja evanjelickej cirkvi a košický duchovný e. c. a. v. Béla Mohr (9. septembra 1917), abovský senior reformovanej cirkvi v Košiciach Kálmán Révész (5. septembra 1917), rabín košickej izraelskej cirkevnej obce Márk Eckstein (5. septembra 1917) a napokon aj abovský rodák Dr. Lajos Szádeczky-Kardoss³⁴ z mesta Kluž; ten v článku z 8. septembra 1917 opisuje svoju účasť vo zväzku pluku od „krstu ohňom“ až po danú bitku. Zároveň sa zmieňuje aj o svojej bohatej publikačnej činnosti z rumunskej kampane pluku, ktorú zverejnil vo viacerých samostatných článkoch, štúdiách i osobitnej publikácii.³⁵

Samostatným článkom k tejto téme s názvom „*Zelenajúce sa hroby*“ je lyrizovaný opis boja o vrch Bökecs, kde neznámy autor pripomína, že tu v tejto kamenitej pôde Sedmohradska sa nachádzajú prvé hroby hrdinských honvédov. Článok uvádza aj menoslov padlých vojakov pochovaných na cintoríne v Bökecsi s obcou ich pôvodu.³⁶

Zaujímavý článok s názvom „*Hrdinovia minulosti a dneška*“ napísal hlavný lekár pluku Dr. Ede Izsák³⁷ na bojisku 1. októbra 1917; týkal sa nielen vojakov dneška v porovnaní s minulosťou, ale aj celkového charakteru vedenia modernej vojny. Autor v ňom opisuje spôsob vedenia modernej vojny všetkými krutými a zákernými najnovšími vojenskými prostriedkami, pričom zdôrazňuje najmä hrdinstvo súčasných moderných vojakov, ktorí tieto ťažké prekážky musia prekonávať v snahe poraziť nepriateľa.³⁸

³² Tibor Benda de Marczinfalva, aj Theodore F. Benda (25. 3. 1887 – 4. 3. 1965 Berwyn, Cook, Illinois, USA), kapitán a veliteľ 1. práporu 11. honvédskeho pešieho pluku v rakúsko-uhorskej armáde, po vojne podplukovník maďarskej armády.

³³ Harc a Bökecsen, s. 3.

³⁴ PhDr. Lajos Szádeczky-Kardoss st. (5. 4. 1859 Pusztafalu – 29. 12. 1935 Budapešť), historik, univerzitný pedagóg, do r. 1918 na univerzite v meste Kluž, člen MTA a jeho syn JUDr. Lajos Szádeczky-Kardoss ml. (8. 4. 1886 – 12. 9. 1962), právnik, sudca súdnej tabule, prokurátor.

³⁵ Kilences Honvédek. Október 1917, s. 3 – 5.

³⁶ Zöldelő hantok, s. 6 – 7.

³⁷ MUDr. Ede Izsák (1887 Szatmárnémeti, dnes Satu Mare, Rumunsko – 1970 Tel Aviv, Izrael), lekár internista. Postupne sa vypracoval z pomocného lekára na vedúceho lekára 9. honvédskeho pešieho pluku. Viackrát vyznamenaný. Publikačne činný.

³⁸ A mult és a jelen hősei, s. 7 – 8.

Rozsiahly článok o víťaznej bitke na vrchu Bökecs napísal v októbri 1917 na bojisku veliteľ II. práporu major Róbert Martini³⁹. Ide o podrobný opis priebehu bojov proti trojnásobnej rumunskej presile v dňoch od 1. do 6. októbra 1916, pričom opisuje a analyzuje situáciu deň po dni na bojovom poli v okolí vrchu. Autor uvádza, že obeťami týchto bojov bolo 28 honvédov jeho prápora, zranil sa jeden dôstojník a 52 členov mužstva. Nápis na cintoríne na západnej strane hory Bökecs hlása: „*Potiaľ a nie ďalej; tu stáli na stráži honvédi košického 9. pluku!*“⁴⁰

Podobný článok v oslavnom duchu napísal aj veliteľ III. práporu kapitán v zálohe Jenő Kalmár⁴¹. Tento veliteľ opisuje krátkodobé odlúčenie jeho práporu od 9. pluku, jeho dočasné preradenie k 19. brigáde a následný návrat prápora k materskému pluku a jeho výpomoc pri dobytí vrchu Bökecs.⁴²

Pluk získal za boje o vrch Bökecs spolu 138 vyznamenaní, a to jednu zlatú medailu za statočnosť, dve strieborné medaily za statočnosť I. triedy a dvadsať II. triedy, jednu striebornú medailu II. triedy druhýkrát a stoštrnásť bronzových medailí za statočnosť. Článok uvádza viacero príkladov individuálnych vzorov hrdinstva a statočnosti vojakov boji, za ktoré boli vyznamenaní.⁴³

Pluk si pod vedením jeho veliteľa Ferenca Jankovicha vytýčil za cieľ založiť múzeum histórie pluku. V ňom sa mali zhromažďovať všetky dostupné vojenské a umelecké artefakty od jednotlivých členov pluku, vrátane dôstojníkov a mužstva, aby sa zdokladovala slávna minulosť pluku. Zbierka písomností a predmetov začala u záložného práporu pluku v Košiciach. Zbierkové predmety sa mali posielat zodpovednému vedúcemu zbierky, veliteľovi záložného práporu podplukovníkovi Gyulovi Tavassymu⁴⁴, ktorý vedením zbierky u vojakov v zálohe poveril nadporučíka domobrany Gézu Szeloczkyho. Medzi umeleckými príspevkami vojakov redakcia vyzdvihla hlinené súsošie strážmajstra Andora Nemessányiho⁴⁵. Súsošie zobrazuje v menšej mierke honvéda 9. pešieho pluku, ktorý na vrchu Bökecs drží v ľavej ruke zástavu a v pravej za krk jedného Rumuna, na spodku súsošia je rovnaký nápis, ako na kríži na cintoríne v Bökecsi. Súsošie odfotil fotograf pluku Károly Hradil; fotografiu rozširovali na pohľadniciach.⁴⁶

³⁹ Major Róbert Martini (1877 Segesvár, dnes Sighisoara, Rumunsko – po 1936 ?), v októbri 1916 veliteľ II. práporu 9. honvédskeho pešieho pluku, neskôr člen 18. honvédskeho pešieho pluku.

⁴⁰ A „Bökecshegyi“ diadal, s. 9 – 11.

⁴¹ Jenő Kalmár (28. 12. 1873 Csernely, Maďarsko – 21. 10. 1937 Bratislava), absolvent vojenskej akadémie, inžinier, afrikanista, objaviteľ, cestovateľ, etnograf, zberateľ; dlhodobo pôsobil v Kamerune.

⁴² Román futás a Nagy-Bökecsen, s. 12 – 13.

⁴³ Az ezred aranykönyvéből. Kitüntetések a bökecsi harcokért, s. 16 – 17.

⁴⁴ Podplukovník Gyula Tavassy (1874 Oláhpatak – ?).

⁴⁵ Andor Nemessányi (1880 Užhorod – po 1938 ?), známy sochár. Po vojne zhotovil viacero známych pamätníkov.

⁴⁶ Az ezred muzeuma, s. 11.

Vzhľadom na 32 + [1] strán zvýšený rozsah tretieho „sviatočného“ čísla novín sa redakcia rozhodla výnimočne zvýšiť aj jeho cenu zo 40 na 60 halierov, čo uverejnili v ozname.⁴⁷

Výnosy z 1. čísla novín pre základinu vdov a sirôt pluku dosiahli 716 korún a 40 halierov,⁴⁸ to znamená, že prvé číslo si zakúpilo 1 791 ľudí.

Celkové výnosy pre základinu zo všetkých typov zbierok a príspevkov predstavovali v období od 15. augusta do 2. septembra 1917 hodnotu 55 781 korún a 20 halierov, v sumarizačnom článku to uviedol plukovník farár Ferenc Herodek.⁴⁹

Finančné dary pre nemocnicu „panovníčky Zity“ dosiahli sumu 925,27 korún.⁵⁰

Štatistika vyznamenaných pluku uvádza od začiatku kampane do 14. septembra 1917 u dôstojníkov 242 vyznamenaných a 3 539 vyznamenaní mužstva. Z tohto počtu bolo 48 nemeckých vojenských medailí.⁵¹

V štvrtom novembrovom čísle vyniká článok od známeho kapitána v zálohe Jenőa Kalmára s názvom „Medzi dvomi frontovými líniami“. Kapitán sa v ňom rozpo­mína na boje v okolí Poiana Uzului z 25. až 26. októbra 1916 na kóte 1229 *Lapos*, keď sa ocitol sám medzi vlastnou a nepriateľskou bojovou líniov; tu musel stráviť niekoľko hodín ukrytý pred palbou len pod pňom starej borovice, kým sa mohol celý zničený vrátiť po polnoci k svojim jednotkám.⁵²

Zaujímavou je informácia o snahe košického vyššieho gymnázia premonštrátov založiť múzeum vojnových artefaktov, ktorého ideu predostreli bývalým študentom gymnázia, veliteľstvu 9. honvédskeho pešieho pluku i ostatných plukov v Košiciach. V prvom rade chceli nasledujúcim generáciám pripomenúť bývalých študentov, ktorí bojovali na bojiskách prvej svetovej vojny, a postaviť aj večnú pamiatku na hrdinstvo košických plukov, spomedzi všetkých najmä 9. honvédske­mu pešiemu pluku. Doteraz nahromadenú vojnovú zbierku odhadli na dvetisíc kusov. Do samostatnej skupiny chceli zaradiť pamiatky spojené s padlými absolventmi gymnázia a osobitne pamiatky košických plukov. Ich mená chceli dať vyryť do mramorovej tabule a vyvesiť ju do vstupnej haly ústavu. Okrem toho chceli vyvesiť ich portréty ako vzory pre nasledovníkov. Ich osudy chceli zvečniť v samostatnej pamätnej knihe, preto vyzývali širokú verejnosť o zasielanie podrobných informácií o týchto bývalých študentoch vojakoch rakúsko-uhorskej armády. Autorom článku bol riaditeľ košického vyššieho gymnázia premonštrátov Adorján Szabó⁵³, ktorý túto výzvu napísal ešte 18. júla 1917 v Košiciach.⁵⁴

⁴⁷ Lapunk ünnepi száma, s. 27.

⁴⁸ Lapunk első számának jövedelme, s. 29.

⁴⁹ Az ezred özvegy- és árva-alapjának kimutatása, s. 31 – 32.

⁵⁰ Adományok a Zita-kórházra, s. 32.

⁵¹ Kitüntetéseink összegzése, s. 32.

⁵² A két front között. Visszaemlékezés a Poljana-Uzului 1916 pkt. 25 – 26.-i harcokra, s. 9 – 11.

⁵³ Adorján Szabó (12. 3. 1868 Košice – 7. 4. 1950 Košice), kanonik rádu premonštrátov, učiteľ, cirkevný historik. V rokoch 1914 – 1919 bol riaditeľom košického gymnázia premonštrátov. Viac o ňom pozri PAŠTEKA, J. a kol. Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska.

⁵⁴ A kassai premontrai főgimnázium hadiereklye-muzeuma, s. 12 – 13.

Piate, decembrové číslo novín sa, samozrejme, venuje predovšetkým vianočnej tematike, kde dominujú slávnostné príhovory čelných predstaviteľov duchovensva a armády, rôzne lyrické útvary a úvahy. Cena tohto čísla sa zdvihla až na 1 korunu, no vzrástol aj rozsah na 40 strán. V úvodnom príhovore redakcia čitateľom avizuje, že od januára sa noviny budú objavovať s vloženými obrázkami, obrazovými prílohami a karikatúrami. Okrem toho otvorila rubriku galérie portrétov. Cenu jednotlivých čísiel stanovili na 60 halierov.⁵⁵

Rozsiahly článok z bojových denníkov aj s obrazovými prílohami je venovaný zimným bojom na prelome rokov 1915/1916, keď od 25. novembra do 1. decembra 1915 9. honvédskeho peší pluk prevzal bojové postavenia v Haliči pri obci Sapova (dnes Ukrajina) od 306. honvédskeho pešieho pluku. Budovanie nových opevnených ubikácií nazvali podľa veliteľa armády Pflanzler-Baltina „pevnosťou Baltin“. Opisujú ťažké pozíčné boje proti neutíchajúcej ruskej presile.⁵⁶

Boje III. spišskonovoveského práпора z konca decembra 1914 v okolí obce Moszczenica (Poľsko) podrobne opisuje jeho veliteľ kapitán Ferenc Nyékhegyi⁵⁷. V týchto bojoch od 26. do 31. decembra 1914 sa vyznamenali vojaci tohto prápora, rodáci zo Spiša, keď odvrátili viacero útokov Rusov na dobre vybudované obranné postavenia a zajali okolo 250 vojakov. Zajatci potvrdili, že bojovali proti 121. ruskému pluku, ktorý v týchto bojoch stratil asi polovicu vojakov.⁵⁸

Súčasťou vtedajšieho života na fronte, ale predovšetkým v zázemí, boli aj frontové divadlá, ktoré aspoň na niekoľko chvíľ dokázali odvrátiť pozornosť bojujúcich vojakov od hrôz vojny.

Dňa 19. októbra 1917 rozhodla 39. divízia o uskutočnení predstavenia frontového divadla v dňoch 21. a 22. októbra. Prvý deň bolo predstavenie určené pre vojakov v prvej línii a druhý deň pre dôstojníkov a mužstvo v okolí obce Aklós⁵⁹. Vzhľadom na charitatívny účel akcie boli dôstojníci povinní platiť vstupné 4 koruny, strážmajstri 2 koruny a poddôstojníci s mužstvom po 1 korune. Redakcia vyzývala na čo najväčšiu účasť všetkých vojakov. Príchod umeleckého zoskupenia dvoch žien a štyroch mužov zvečnil aj fotograf pluku Boronkay⁶⁰. Umelci vystupovali v zostave: humoristka Elsa Petke, umelecká tanečníčka Helen Rachmé, iluzionista Alfréd Murdini, bručovravec Richard Nadrages, klavirista Hermann Leopoldi, Rudolf Morello s vtípnou hrou a Morello Murdini.⁶¹

⁵⁵ Olvasóinkhoz, s. 2.

⁵⁶ Téli harcok a „Fort Baltin“-ban. Naplójegyzetek, s. 9 – 15.

⁵⁷ Ferenc Nyékhegyi, pôv. rod. Franciscus Josephus Stephanus Maria Mayer (20. 10. 1876 Radvaň nad Hronom – 4. 8. 1927 Budapešť, poch. v Prešove), plukovník c. k. armády, penzionovaný generálmajor maďarskej armády.

⁵⁸ A harmadik zászlóalj harcai Moszczenica körül, s. 17 – 19.

⁵⁹ Aklós bol okrajovou časťou obce Csíkszentmárton v župe Csík (dnes Sânmartin, župa Harghita, Rumunsko).

⁶⁰ Kálmán Boronkay (1893 – po 1943), umelecký fotograf; po prvej svetovej vojne žil a pôsobil v Budapešti.

⁶¹ Front színház, s. 19 – 21.

Obr. 3 Róbert Byssz na snímke z konca 30. rokov

Obr. 4 Nové záhlavie novín z decembrového čísla 5 v roku 1917. Obrázok vytváral orol zvierajúci pušku na návrší s nápisom „Kilences Honvédek“

Od decembrového čísla začali noviny uverejňovať v záhlaví kresbu, ktorej autorom bol poručík Róbert Byssz⁶², spolupracovník novín Szepesi Lapok. Byssz bol

⁶² Poručík Róbert Byssz (2. 11. 1893 Jarabina – 8. 7. 1961 Budapešť, Maďarsko), maliar, kreslič, karikaturista, novinár. Viac o ňom pozri DE SGARDELLI, odk. 2, s. 296. Porovnaj tiež KENYERES, Á. (zost.). Magyar életrajzi lexikon. I. zv. (A – K, s. 281.

Obr. 5 Plukovník Ferenc Jankovich, veliteľ 9. honvédskeho pešieho pluku

aj tvorcom karikatúr frontových novín. Jeho zbierku karikatúr plánovali uverejniť v samostatnom albume pre základinu vdov a sirôt pluku.⁶³ Výnos zbierky dosiahol v novembri sumu 59 918 korún a 56 halierov.

Šieste, no prvé januárové číslo roku 1918 prezentuje na úvodnej strane fotografiu veliteľa pluku Ferenca Jankovicha de Jeszenice⁶⁴, cisárskeho kráľovského komorníka, plukovníka 9. honvédskeho pešieho pluku, nositeľa Rytierskeho kríža Leopoldovho radu atď.

Boje pluku na hraniciach Sedmohradska a Rumunsku v oblasti vrchov od Monte Farcu po Sövéryes od novembra 1916 opisuje v rozsiahlom článku kapitán v zálohe Jenő Kalmár. Išlo o pozíčné boje proti Rumunom posilneným o ruské jednotky v oblasti vrchu Magyaros, doliny rieky Uz, vrchu Monte Nemira a údolia Chi-

⁶³ Lapunk Fejrajza, s. 38.

⁶⁴ Plukovník Ferenc Jankovich de Jeszenice (30. 1. 1870 Nagyléta – 17. 1. 1924 Kecskemét, Maďarsko), veliteľ 9. honvédskeho pešieho pluku; po vojne dosiahol v maďarskej armáde hodnosť generálporučika.

liska. Ťažké opotrebovacie boje proti Rusom trvali až do 21. decembra 1916, keď III. prápor 9. pluku vystriedal na Monte Farcu jeden bavorský prápor. Stav jeho mužstva klesol na polovicu, no namiesto plánovaného 2- až 3-týždňového oddychu sa museli ponáhľať pomôcť na znovuobsadenie výšiny Sövéries.⁶⁵

Zaujímavý je z vojensko-historického, ale aj cestopisného hľadiska článok historika a zároveň vojaka 9. pluku Dr. Lajosa K. Szádeczkyho o údolí Uz. Článok je doplnený fotografiami veliteľa III. práporu Ferenca Nyékhegyiho. Celý článok bol prebratý z periodika *Turistaság és Alpinizmus* (č. 10, 1917) so súhlasom jeho redakcie.⁶⁶

Informatívny článok o dostupnosti a predaji frontových novín uvádza miesta, kde sa dajú kúpiť jednotlivé výtlačky. Prvým z nich je hospodársky úrad 9. honvédskeho záložného práporu v Košiciach na ulici Bethlen-körut (Betlenova okružná ul., dnešná Kuzmányho), ďalšími miestami boli kníhkupectvo Izidora Steiera v Liptovskom Mikuláši, železničné stanice Keleti a Nyugati v Budapešti, spoločnosť predaja novín na železničných staniaciach v mestách Košice, Prešov, Levoča, Sátoraljaújhely, Marosvásárhely (dnes Târgu Mureș, Rumunsko), Eger, Brašov, Füzesabony a Győr. Výnosy novín tvorili za 1. číslo 716 korún a 40 halierov, za 2. a 3. číslo 2 340 korún a 40 halierov, za 4. číslo 1 438 korún a 60 halierov, čiže za prvé 4 čísla spolu 4 495 korún a 40 halierov. Z októbrového čísla si po 100 alebo 50 kusov objednali: sedmohradský biskup gróf Mailáth za 60 korún, továreň na výrobu pružných živíc v Budapešti (60 korún), biskup vo Veszprémi Dr. Nándor Roth (60 korún), Ödön Máriássy z Mádu (100 korún), cukrovar v Szerencsi (60 korún), firma Reiner a Mandula zo Spišskej Novej Vsi (25 korún), Kann a Heller z Budapešti (30 korún), továreň ovocných likérov z Banskej Bystrice (60 korún), mesto Prešov (30 korún), Uhorská diskontná banka v Budapešti (60 korún), panstvo v Sárospataku (60 korún), biskup Ziči (60 korún), Sporiteľňa v budapeštianskej mestskej časti Lipótváros (60 korún), Rimavsko-muránske železiarne (60 korún), meštianska chlapčenská škola v Košiciach (42, 40 korún) a barón Manfred Weiss (300 korún), ktorý 500 výtlačkov objednal pre vojenské záložné nemocnice v zázemí.⁶⁷

Posledné známe verejne dostupné vydanie novín bolo číslo 4 v 2. ročníku v roku 1918 v cene 1 koruna za kus. Jeho rozsah klesol na 16 strán.

Otvárací príhovor novín napísal ešte v septembri 1918 nový veliteľ pluku podplukovník Ferenc Nyékhegyi. Pripomína v ňom celú bojovú históriu pluku od vypuknutia vojny a prvého veliteľa pluku. Celý úvodník je popretkávaný prejavmi nekonečného uhorského vlastenectva a vernosti panovníkovi, súdržnosti krajiny, mužstva s jeho veliteľmi a vzájomnej solidarity vojakov. Oslavuje víťazstvá pluku a verí v lepšiu povojnovú budúcnosť.⁶⁸

⁶⁵ A Monte-Farcu maretől a Sövériesig, s. 6, 7, 8, 9, 10.

⁶⁶ Az Úzi szoros, s. 11 – 15.

⁶⁷ Hol kapható a „Kilences Honvédek“ tábori ujság, s. 17.

⁶⁸ 9-es Honvédek! Kedves Bajtársaim!, s. 2 – 4.

V priebehu augusta 1918 dosiahla čiastka výnosov pre základinu vdov a sirôt pluku hodnotu 10 170 korún a 65 halierov.⁶⁹

Na predposlednej strane novembrového čísla redakcia ešte predostrela výzvu na príjem inzerátov do vianočného čísla za zvýhodnené ceny v tlačiarňi „Dunántúl” (Wessely és Horváth) a. s. v cene 1 koruna. Zároveň oznámila, že noviny *Kilences Honvédek* vyjdú v stálom náklade 4 tisíc kusov, kým sviatočné čísla v náklade 6 až 7 tisíc. Noviny sa rozširovali aj v Nemecku.⁷⁰

Samozrejme, zo všeobecne známych medzinárodných vojensko-politických príčin sa už toto zamýšľané vianočné číslo novín neobjavilo a pomerne krátka kapitola vydávania frontových novín 9. honvédskeho pešieho pluku z Košíc sa týmto uzavrela.

Frontové noviny „*Kilences Honvédek*” predstavovali jedinečný druh dočasného a v tomto prípade aj nepravidelného periodika, ktoré s prestávkami vychádzalo ako mesačník len v rokoch 1917 a 1918. Oproti iným druhom periodík jeho jedinečnosť je najmä v tom, že hlavnými autormi a zostavovateľmi článkov a zároveň jeho čitateľmi aj abonentmi mohli byť tie isté osoby. Redaktormi boli samotní vojaci, členovia daného pluku, a pritom adresátom boli opäť vojaci pluku, ale, samozrejme, aj čo najširšia verejnosť. Prvotným cieľom novín bola charitatívna činnosť v prospech vdov a sirôt vojakov, ktorá sprevádzala všetky aktivity spomínané v obsahu jednotlivých čísiel.

Cieľom príspevku nebolo analyzovať obsah všetkých článkov jednotlivých čísiel novín, čo by nebolo možné ani z hľadiska ich celkového rozsahu, ako aj rozsahu príspevku, ale predovšetkým poukázať na náplň takéhoto druhu periodika. Akú úlohu zohrávalo v radoch daného pluku, ale aj širokej verejnosti, aké boli hlavné obsahové línie, žánrové formy a ciele redaktorov novín.

Noviny okrem základnej charitatívnej prepojujúcej línie poskytovali nespočetné množstvo informácií zo života pluku, jeho dôstojníckeho zboru, ale aj mužstva, ktoré sa často do príspevku nezmestili. Takýmito článkami boli najmä detailné, mnohokrát menovité informácie z vojenského života o rôznych povýšeniach, vyznamenaniach, o kariérom postupe, pohybe a lokalizácii osôb (napr. preradenie k inej jednotke, prevelenie, dovolenka, zotavovacia liečba, zajatie atď.), ale aj z osobného života vojakov formou oznamov o zranení, zajatí, smrti, zásnubách, svadbe a podobne. Všetky tieto údaje sú jedinečným zdrojom informácií o vojakoch a celkovom živote tohto pluku, ktoré často nie sú dostupné ani v archívnych dokumentoch, ani v iných publikáciách. Do úvahy musíme zobrať najmä fakt, že história tohto pluku nie je de facto podrobne zmapovaná a v porovnaní s inými plukmi prvej svetovej vojny o ňom ani nebola vydaná žiadna ucelená publikácia čo i len kratšieho rozsahu. Ako som v úvode spomínal, odvodová oblasť pluku zaberala skoro polovicu územia

⁶⁹ Az ezred özvegy- és árvaalap javára..., s. 13.

⁷⁰ *Kilences Honvédek*. November 1918, roč. 2, č. 4, s. 15.

dnešného Slovenska, preto sú noviny *Kilences Honvédek* pozoruhodným prameňom informácií aj sto rokov od ich publikovania.

Zoznam bibliografických odkazov

Adományok a Zita-kórházra. In: *Kilences Honvédek*. Október 1917, roč. 1, č. 3, s. 32.

Az arany vitézségi érem tulajdonosok jutalma. In: *Kilences Honvédek*.
September 1917, roč. 1, č. 2, s. 19.

Beköszöntő. Magunkról a szives olvasókhöz. In: *Kilences Honvédek*.
August 1917, roč. 1, č. 1, s. 4 – 5.

A „Bökecshegyi“ diadal. In: *Kilences Honvédek*. Október 1917, roč. 1, č. 3, s. 9 – 11.

Brest-Litovsk bevétele. 1915 augusztus 26. In: *Kilences Honvédek*.
August 1917, roč. 1, č. 1, s. 5 – 6.

Dalos honvédek. In: *Kilences Honvédek*. August 1917, roč. 1, č. 1, s. 10.

DE SGARDELLI, C. A *Felvidék és Kárpátalja Hadtörténete 1914 – 1918*. Budapest :
Athenaeum, [1940].

A díszlövészet győztesei. In: *Kilences Honvédek*. September 1917, roč. 1, č. 2, s. 20.

Emlékezünk hőseinkről ... Emléksorok a „Kilences Honvédek“ tábori ujság
számára, a bökecsi győzelem első évfordulója alkalmából. In: *Kilences
Honvédek*. Október 1917, roč. 1, č. 3, s. 3.

Az ezred aranykönyvből. Kitüntetések a bökecsi harcokért. In: *Kilences Honvédek*.
Október 1917, roč. 1, č. 3, s. 16 – 17.

Az ezred muzeuma. In: *Kilences Honvédek*. Október 1917, roč. 1, č. 3, s. 11.

Az ezred özvegy- és árva-alapjának kimutatása. In: *Kilences Honvédek*.
Október 1917, roč. 1, č. 3, s. 31 – 32.

Az ezred özvegy- és árvaalap javára... In: *Kilences Honvédek*. November 1918,
roč. 2, č. 4, s. 13.

Front hangverseny. In: *Kilences Honvédek*. August 1917, roč. 1, č. 1, s. 11

- Front színház. In: *Kilences Honvédek*. December 1917, roč. 1, č. 5, s. 19 – 21.
- Harc a Bökecsen. In: *Kilences Honvédek*. Október 1917, roč. 1, č. 3, s. 3.
- Harctéri meghívó. In: *Kilences Honvédek*. Roč. 1, č. 1 (August 1917), s. 3.
- A harmadik zászlóalj harcai Moszczenica körül. In: *Kilences Honvédek*. December 1917, roč. 1, č. 5, s. 17 – 19.
- Három év előtt. Napló kivonat, Az eskü megújítása. Azászló megkoszorúzása. Elindulás Kassáról. Przemyslől Tomasowig. A tűzkeresztség Hutánál. In: *Kilences Honvédek*. August 1917, roč. 1, č. 1, s. 9.
- Hol kapható a „Kilences Honvédek“ tábori ujság. In: *Kilences Honvédek*. Január 1918, roč. 2, č. 1, s. 17.
- A kassai premontrei főgimnázium hadieréklye-muzeuma. In: *Kilences Honvédek*. November 1917, roč. 1, č. 4, s. 12 – 13.
- KENYERES, Á. (szerk.). *Magyar életrajzi lexikon*. I. zv. (A- K). Budapest : Akadémiai kiadó, 1967.
- A két front között. Visszaemlékezés a Poljana-Uzuluji 1916 pkt. 25-26.-i harcokra. In: *Kilences Honvédek*. November 1917, roč. 1, č. 4, s. 9 – 11.
- Kilences Honvédek*. Október 1917, roč. 1, č. 3, s. 3 – 5.
- Kilences Honvédek*. November 1918, roč. 2, č. 4, s. 15.
- 9-es honvédek a király előtt. In: *Kilences Honvédek*. August 1917, roč. 1, č. 1, s. 8.
- 9-es Honvédek! Kedves Bajtársaim! In: *Kilences Honvédek*. November 1918, roč. 2, č. 4, s. 2 – 4.
- A 9-es honvédek özvegy- és árva-alapja. A tisztok koronái, a honvédek fillérei. Az eddigi gyűjtés eredménye: 38 000 korona. In: *Kilences Honvédek*. August 1917, roč. 1, č. 1, s. 7 – 8.
- A király születés napja. In: *Kilences Honvédek*. September 1917, roč. 1, č. 2, s. 19.
- Kitüntetéseink összegzése. In: *Kilences Honvédek*. Október 1917, roč. 1, č. 3, s. 32.

- Lapunk első számának jövedelme. In: *Kílences Honvédek*. Október 1917, roč. 1, č. 3, s. 29.
- Lapunk Fejrajza. In: *Kílences Honvédek*. December 1917, roč. 1, č. 5, s. 38
- Lapunk ünnepi száma. In: *Kílences Honvédek*. Október 1917, roč. 1, č. 3, s. 27.
- A Monte-Farcu maretől a Sövérjesig. In: *Kílences Honvédek*. Január 1918, roč. 2, č. 1, s. 6 – 10.
- A mult és a jelen hősei. In: *Kílences Honvédek*. Október 1917, roč. 1, č. 3, s. 7 – 8.
- Német hirlapíró a honvédek hőstetteiről. Hadosztályunk a Magyaros meghódításában. In: *Kílences Honvédek*. August 1917, roč. 1, č. 1, s. 11 – 12.
- Olvasóinkhoz. In: *Kílences Honvédek*. December 1917, roč. 1, č. 5, s. 2.
- PAŠTEKA, J. a kol. *Lexikón katolíckych kňazských osobnosti Slovenska*. Bratislava: Lúč, 2000. ISBN 80-7114-300-6.
- Román futás a Nagy-Bökecsen. In: *Kílences Honvédek*. Október 1917, roč. 1, č. 3, s. 12 – 13.
- Téli harcok a „Fort Baltin” -ban. Naplójegyzetek. In: *Kílences Honvédek*. December 1917, roč. 1, č. 5, s. 9 – 15.
- Az Úzi szoros. In: *Kílences Honvédek*. Január 1918, roč. 2, č. 1, s. 11 – 15.
- Zöldelő hantok. In: *Kílences Honvédek*. Október 1917, roč. 1, č. 3, s. 6 – 7.

Front-line newspaper *Kilences Honvédek* 1917 – 1918

Viktor Szabó

The study analyzes the non-periodic serial, field front-line newspaper *Kilences Honvédek* from the period of the First World War, published in 1917 and 1918. It outlines its content, most common topics and aims. The newspaper covered a variety of fields the articles were mainly informative and charitable, but also educational and entertaining. It brought information from the front-line life of soldiers of the 9th Honvéd regiment from Košice in the Hungarian Royal Territorial Army, and also from the hinterland for the soldiers and the general public.

Key words: non-periodical serial, front-line newspapers, First World War, Austria-Hungary, Slovakia, Košice, Spiš, warfare, eminent personalities, soldiers, army, charity

Dizertačné tlače študentov z územia Slovenska na nemeckých univerzitách v 16. a 17. storočí

Agáta Klimeková

Prvoradým poslaním slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie je registrovať, spracovať a sprístupňovať záznamy o slovacikálnych tlačiach, či už územných, autorských alebo jazykových od počiatkov kníhtlače do roku 1918. Vydaním *Bibliografie územne slovacikálnych tlačí 19. storočia* v roku 2017 Odborom správy a spracovania historických knižničných dokumentov a historických knižničných fondov Slovenskej národnej knižnice sa ukončila etapa výskumu územne slovacikálnych tlačí od začiatku 16. až do konca 19. storočia a tlačovú produkciu neperiodického charakteru registrujú a sprístupňujú bibliografické súpisy daného obdobia. Knižnú kultúru nášho národa však tvoria aj autorské a jazykové slovaciká, ktoré z rôznych konfesiónálnych, politických, komerčných alebo osobných príčin vyšli v zahraničí, mimo územia dnešného Slovenska a sú neoddeliteľnou súčasťou nášho duchovného dedičstva.

Z týchto dôvodov bol v Odbore správy a spracovania historických knižničných dokumentov a knižničných fondov vypracovaný projekt, ktorý je zameraný na výskum autorských slovacík vydaných v zahraničí. Podnetom k vzniku tohto projektu bol zvýšený záujem najmä maďarských, ako aj nemeckých a slovenských historikov v posledných dvoch desaťročiach o výskum akademickej peregrinácie uhorských študentov na zahraničných univerzitách v 16. – 19. storočí. Keďže v Uhorsku až do polovice 17. storočia napriek istým pokusom¹ nefungovala stála univerzita, navštevovanie zahraničných univerzít má v histórii vzdelávania Uhorska, a tým aj Slovenska, nezastupiteľné miesto a veľký význam. V predreformačnom období sa študenti z územia dnešného Slovenska pre absenciu vysokoškolských zariadení vzdelávali na univerzitách vo Viedni, v Krakove a v Prahe. V 16. storočí odchádzali študenti nemeckého, ale aj slovenského a maďarského pôvodu študovať na nemecké univerzity, predovšetkým na wittenberskú, ktorá sa stala najnavštevovanejšou univerzitou vtedajších uhorských protestantských študentov. Nielen Wittenberg, aj

¹ Univerzita v Päťkostolí založená v roku 1367 kráľom Ludovítom I. Veľkým fungovala do roku 1390; univerzita Universitas Budensis založená kráľom Žigmundom Luxemburským v roku 1389 zatvorila svoje brány po roku 1420 a na Academie Istropolitana založenej Matejom Korvínom v roku 1467 sa prestalo vyučovať v období rokov 1488 – 1490.

Jena, Altdorf, Lipsko, Halle a ďalšie univerzitné mestá sa stali cieľom akademickej peregrinácie uhorských študentov v tomto období.

Výsledky výskumu akademickej peregrinácie najmä na základe výskumu univerzitných matrík sú prezentované v Maďarsku sériou súpisov uhorských študentov na rôznych zahraničných univerzitách; tieto súpisy sú doplnené rozsiahlejšími štúdiami a zborníkmi štúdií z medzinárodných konferencií, ktoré sa v posledných rokoch uskutočnili v Nemecku a na Slovensku. Tieto výskumy sa venujú hlavne otázkam, ako napr. miesto pôvodu študentov, ich vierovyznanie, sociálny pôvod, národnostná príslušnosť, navštevovaná univerzita, študijný odbor a pod. Dokonca z podnetu dr. Lászlóa Szögiho, bývalého riaditeľa Univerzitetnej knižnice Eötvös Lóránd Tudományegyetem v Budapešti, vzniklo online úložisko dát študentov z Uhorska, ktorí študovali v priebehu 16. – 19. storočia na zahraničných univerzitách. V súvislosti s výskumom akademickej peregrinácie je menšia pozornosť venovaná pamiatkam knižnej kultúry, tlačiam, ktoré zanechali títo študenti počas svojich vysokoškolských štúdií.² Ide o zvláštnu skupinu dokumentov, ktoré predstavujú jediný zdroj informácií pre výskum dejín školstva, pedagogiky, literatúry, cirkevných dejín, prírodných vied, ale aj biografistiky.

Predmetom nášho záujmu v rámci autorských slovacík boli preto dokumenty, ktoré vyšli v 16. – 17. storočí s cieľom prezentovať obhajobu promočných alebo dizertačných téz, príp. promóciu študentov z územia dnešného Slovenska, čiže informovať o ukončení štúdia, resp. jednej etapy štúdia na univerzite. Obsahovo, rozsahovo a formálne ide o rozličné typy dokumentov – jednolistové oznámenia o akte konania promócie, niekoľkostránkové samostatne vydané promočné tézy a dišputácie až po rozsahovo väčšie vydania dišputácií či dizertácií, ktoré budeme označovať termínom *dizertačné tlače*. Tieto tlače sú nosičmi informácií o završení štúdia alebo jednej etapy štúdia na univerzite, obsahujú mená absolventov, prézesov, promótorov, dekanov, mecenášov, dátumy skúšok a promócií, a preto predstavujú dôležitý prameň informácií z obdobia, v ktorom vznikli.

Pre štruktúru titulného listu dizertačných tlačí je charakteristické, že sa zvyčajne začínajú názvom „Disputatio“ alebo „Dissertatio“. Po názvových údajoch nasledujú údaje o predsedovi, ktorý verejnej skúške predsedal (Praesidio..., sub Praesidio...), pozostávajúce z mena a funkcií na univerzite. Meno poslucháča sa uvádza s označením „Respondente“ a takmer vždy aj s bližším určením miesta pôvodu. V tomto období sa mená písali v latinizovanej podobe v súlade s humanistickou praxou (napr. Paulus Bornagius, Isaacus Zabanius) a aj miesto pôvodu sa uvádzalo v latinkej podobe (napr. Scopusiensis, Leutschoviensis, Brodsano Hungarus). Pri určení etnickej alebo štátnej príslušnosti poslucháča predstavujú najväčšie problémy výrazy „Pannonius“, resp. „Hungarus“, „Ungarus“. Tieto výrazy mali do polovice 16. storo-

² Tejto problematike sa venuje štúdia KOMOROVÁ, K. Slovenskí študenti na nemeckých univerzitách a ich publikované diela, s. 19 – 32.

čia totožný význam, ale po páde stredovekého uhorského štátu sa význam pojmov postupne menil. Podľa Szögiho³ výraz „Pannonius“ označuje stále viac nemaďarské etnikum, teda Nemcov a Slovákov žijúcich v Uhorsku. Na väčšine tlačí je prítomný aj dátum konania dišputácie, príp. obhajoby s bližším vymedzením miesta a času konania. V imprese sa uvádza miesto vytlačenia dokumentu, meno tlačiara a rok, ak nebol uvedený dátum konania skúšky. V opačnom prípade sa rok konania obhajoby zhodoval s rokom vydania tlače.

Udeľovanie akademických titulov na jednotlivých fakultách patrilo medzi privilégiá univerzít. Promócie sa okrem študentov zúčastnil aj dekan fakulty, promótor, rektor a profesori; slávnostný akt sa zvyčajne začínal svätou omšou, pokračoval slávnostnou prísahou a dišputou na základe téz k danej problematike. Dišputácie alebo skúšky boli, ako sme už spomenuli, verejné a jeden deň mohli obhajovať svoje akademické tituly aj viacerí poslucháči. Text dišputy, resp. dizertácie poslucháč vypracoval obvykle spolu s vedúcim profesorom na základe jeho prednášok a poslucháč ho predniesol pred publikom. Preto je pri týchto typoch dokumentov problematické jednoznačne určiť intelektuálny podiel na vytvorení diela. Otázka autorstva nie je vyriešená ani v katalogizačnej praxi a je rozdielne ponímaná aj v existujúcich retrospektívnych bibliografiách, či už v domácich alebo zahraničných. Čaplovič⁴ uvádza v záhlaví záznamov meno prézesa, v RMK⁵ je v záhlaví vysokoškolských téz a dišput uvedeného meno študenta a *Bibliografia územne slovacikálnych tlačí*⁶ ako hlavného autora v záhlaví uvádza prézesa. Na záver slávnostného aktu promótor (osoba, ktorá riadi a vykonáva obrad promócie) zhrnul prednesené vystúpenia a absolventi sa navzájom obdarovali vytlačenými tézami, prípadne obdarovali aj svojich spolužiakov a mecenášov, ktorí sa slávnostného udeľovania titulov aj osobne zúčastnili. Pri dizertačných tlačiach bolo zaužívané, že na konci téz boli pripojené básne menšieho alebo väčšieho rozsahu, prostredníctvom ktorých spolužiaci gratulovali absolventovi k slávnostnému ukončeniu štúdia a k získaniu akademickej hodnoty. Mnohé dizertačné tlače obsahovali aj dedikácie poslucháča svojim patrónom, resp. mecenášom, ktorí finančne podporili jeho štúdiá. V niektorých prípadoch to bola mestská rada alebo cirkevná obec, ktorá hradila štúdiá svojho rodáka, príp. vysokí cirkevní a verejní hodnostári, väčšinou šľachtici, ktorí svojou dobročinnosťou dopomohli ku vzdelaniu viacerým študentom pochádzajúcim z chudobnejších vrstiev.

Pri výskume zachovaných dizertačných tlačí študentov pochádzajúcich z územia Slovenska, ktorí študovali na nemeckých univerzitách v 16. a 17. storočí,

³ SZÖGI, L. Študenti zo Slovenska na zahraničných univerzitách a vysokých školách od stredoveku do roku 1918, s. 15.

⁴ ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlačí vydaných na území Slovenska do roku 1700.

⁵ SZABÓ, K. Régi magyar könyvtár.

⁶ KLIMEKOVÁ, A. – AUGUSTÍNOVÁ, E. a J. ONDROUŠKOVÁ. Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia.

sme vychádzali zo základného pramenného materiálu v tejto oblasti. Išlo o súpis uhorských študentov na nemeckých univerzitách a akadémiách v rokoch 1526 – 1700 od Lászlóa Szögiho⁷, ktorý uvádza aj miesto pôvodu poslucháča a dátum zápisu na univerzitu. Súpis obsahuje mená študentov z historického územia Uhorska, teda aj z územia dnešného Slovenska a Rumunska. Po vyexcerpovaní súpisu vznikol zoznam takmer 1 500 študentov pochádzajúcich z územia dnešného Slovenska. Tento počet však nemožno považovať za úplne korektný, pretože pri viacerých študentoch sa uvádza miesto pôvodu výraz „Pannonius“, „Hungarus“ alebo „Ungarus“ a až ďalšie výskumy potvrdia, príp. vyvrátia ich skutočné miesto pôvodu. Samozrejme nie všetci študenti zanechali po sebe dizertačné tlačé, pretože viacerí z nich študovali v priebehu niekoľkých rokov aj na viacerých univerzitách, pričom nedosiahli akademický stupeň ani na jednej z nich; na každej pobudli semester dva a bez ukončenia vzdelania sa vrátili do vlasti, alebo ostali v zahraničí.

Predbežné výskumy ukázali, že počet dizertačných tlačí študentov z územia dnešného Slovenska študujúcich v 16. – 17. storočí na nemeckých univerzitách je značný a uchováva sa vo fondoch viacerých nemeckých knižníc. Tieto tlačé sú zatiaľ neznámym materiálom pre slovenskú bibliografiku, ale aj pre historiografiu a biografiku, pričom predstavujú jedinečný pramenný materiál pre ďalší, komplexnejší výskum.

Dnes najväčšiu zbierku zachovaných dizertačných tlačí v Nemecku s viac ako 65 000 knižničných jednotiek vlastní Forschungsbibliothek Gotha, ktorá je súčasťou univerzity v Erfurte. Všetky dizertačné tlačé sú skatalogizované, sú súčasťou online-katalógu a sú uložené v depozitoch v Gothe a sčasti aj v Erfurte. Z tohto dôvodu sa prvá etapa výskumu autorských slovacík realizovala v tejto knižnici a výsledkom bibliografického spracovania tlačí de visu je súpis **Dizertačné tlačé študentov z územia Slovenska na nemeckých univerzitách v 16. a 17. storočí vo Forschungsbibliothek Gotha.**

Prvotné vyhľadávanie dizertačných tlačí sa uskutočnilo v autorskom katalógu knižnice na základe spomínaného zoznamu študentov, v ktorom sme identifikovali 188 študentov prevažne protestantského vierovyznania, pochádzajúcich z územia dnešného Slovenska. Viacerí z nich po skončení štúdia ostali pôsobiť ako profesori na svojej „alma mater“ a predsedali aj verejným skúškam poslucháčov. Preto sú medzi spracované dizertačné tlačé zahrnuté:

- a) tlačé, v ktorých bol **respondentom** poslucháč pochádzajúci z územia dnešného Slovenska (či už slovenskej, nemeckej alebo maďarskej národnosti),
- b) tlačé, v ktorých bol **prézesom** (predsedom) profesor pochádzajúci z územia dnešného Slovenska,
- c) tlačé, v ktorých boli **autormi dedikačných básní** venovaných respondentom študenti pochádzajúci z územia dnešného Slovenska.

⁷ SZÖGI, L. Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526 – 1700; Ungarländische Studenten an deutschen Universitäten und Akademien 1526 – 1700.

Medzi spracované dokumenty sme zaradili aj niekoľko objavených oznámení o promóciách s veľkou výpovednou hodnotou, ktoré sa vydávali pri udeľovaní vyšších akademických hodností. Informačnú hodnotu dizertačných tlačí podčiarkuje skutočnosť, že medzi identifikovanými študentmi a profesormi pochádzajúcimi z územia dnešného Slovenska je **108** poslucháčov, o ktorých nenachádzame ani zmienku v základných dielach slovenskej biografistiky.

V zachovanej zbierke dizertačných tlačí vo Forschungsbibliothek Gotha sme identifikovali a bibliograficky spracovali **317** dizertačných tlačí slovenskej proveniencie. Šestnásťte storočie je zastúpené iba **siedmimi** dokumentmi, **310** tlačí pochádza zo 17. storočia.

Tlače 16. storočia sú späté s menami troch lekárov, bardejovského rodáka **Juraja Henischa**, významného chirurga a anatóma **Jána Jessenia** a levočského lekára **Samuela Spilenbergera**.

Zastúpenie jednotlivých univerzít podľa miesta⁸ vytlačenia dizertačných tlačí sprehľadňuje tabuľka:

Altdorf	50
Augsburg	2
Basel	2
Bautzen	2
Erfurt	2
Frankfurt am Main	1
Frankfurt (Oder)	2
Gdansk	2
Halle	5
Heidelberg	1
Jena	72
Jena Frankfurt am Main	1
Křbenhavn	1
Königsberg	4
Leipzig	13
Leipzig Frankfurt am Main	1
Magdeburg	1
Rostock	1
Strasbourg	10
Utrecht	1
Wittenberg	143
Spolu	317

⁸ Názvy miest uvádzame v národnej podobe.

Zachované dizertačné tlačé študentov z územia Slovenska vo Forschungsbibliothek Gotha dokladajú, že univerzita vo Wittenbergu bola aj v 17. storočí najnavštevovanejším miestom peregrinácie uhorských študentov. Študovala sa tu predovšetkým teológia, ale aj filozofia, klasické jazyky a medicína. S wittenberskou univerzitou v 17. storočí sú späté mená viacerých známych i menej známych osobností slovenských kultúrnych, spoločenských a cirkevných dejín, ktorí po návrate zo štúdií pôsobili v školských alebo cirkevných službách. V časoch prenasledovania protestantov viacerí z nich museli opustiť svoju vlasť, žili a pôsobili v zahraničnom exile a mnohí z nich sa do vlasti už nevrátili. Spomenieme aspoň levočského lekára a kníhtlačiaru **Jána Brewera**, významného pedagóga a evanjelického farára **Izáka Cabana**, cirkevných hodnostárov **Daniela Kleša** a **Daniela Krmana** či náboženského spisovateľa a učiteľa **Izaiáša Pilárika**.

Druhou najnavštevovanejšou univerzitou uhorských študentov, a tým aj študentov z územia dnešného Slovenska v 17. storočí, bola univerzita v Jene, ktorá svoj najväčší rozkvet zaznamenala začiatkom 18. storočia, keď stála na čele nemeckých univerzít. Jej základným poslaním bola výchova a vzdelávanie právnikov, učiteľov a duchovných augsburského vierovyznania. V 17. storočí bola Jena miestom peregrinácie študentov, ktorí tu študovali najmä medicínu a právo, ale aj filozofiu a teológiu. Medicínu tu vyštudovali napríklad **Ján Adam Hoffstätter** z Kremnice, lekár a radca dánskeho kráľa; **Juraj Erik Thill** z Bratislavy; **Fridrich Liefmann** z Košíc či mestskí lekári z Levoče **Žigmund Waxmann** a **Dávid Spilenberger**. Lekárske vzdelanie získavali študenti z územia dnešného Slovenska aj na univerzitách v Augsburgu, Erfurte, Lipsku a v Halle.

Hoci univerzitu v Altdorfe nenavštívilo toľko študentov z územia dnešného Slovenska ako Jenu a Wittenberg, s počtom zachovaných dizertačných tlačí vo Forschungsbibliothek Gotha zaujala tretie miesto. V zachovaných tlačiach sme síce identifikovali iba šesťnástich študentov z územia Slovenska, medzi jej absolventmi sa však nachádzajú významní predstavitelia medicíny a prírodných vied, ako napr. **Krištof Daniel Metzger** – osobný lekár pasovského biskupa, **Otto Karol Moller** – zakladateľ súkromnej lekárskej školy s laboratóriom v Banskej Bystrici a priekopník balneoterapie a **Karol Rayger ml.** – bratislavský lekár a prírodovedec, ktorý bol aj osobným lekárom palatína Mikuláša Pálfiho a viacerých aristokratických rodín v Bratislave; známy bol prvou pľúcnou skúškou novorodenca z roku 1717, ktorú narvhol jeho otec.

Spracovaný súpis dizertačných tlačí predstavuje zaujímavý informačný prameň aj pre výskum pôvodu študentov, a to z hľadiska miest a regiónov, z ktorých vycestovali za vzdelaním do zahraničia. Spracované dizertačné tlačé dokladujú pôvod študentov zo 73 miest a obcí z územia dnešného Slovenska, pričom najviac študentov pochádzalo z Bratislavy (31), Levoče (16), Kremnice (11), Banskej Bystrice (7) a z Banskej Štiavnice (6).

Podľa historického územného rozdelenia Uhorska, t. j. podľa stolíc, najviac študentov študovalo na nemeckých univerzitách z Bratislavskej (44), Spišskej (35), Trenčianskej (18), Zvolenskej (15) a z Nitrianskej (12) stolice.

Vydaním súpisu dizertačných tlačí študentov z územia Slovenska na nemeckých univerzitách v 16. a 17. storočí realizuje Odbor správy a spracovania historických knižničných dokumentov a historických knižničných fondov Slovenskej národnej knižnice prvú etapu výskumu a spracovania autorských slovacík v rámci široko koncipovanej výskumnej úlohy Výskum dejín knižnej kultúry Slovákov a na Slovensku. Bibliografia predstavuje východiskový materiál pre ďalší komplexný výskum akademickej peregrinácie študentov z územia Slovenska v danom období.

Štruktúra bibliografie je daná jej funkciou národnej registrujúcej bibliografie. Pozostáva z úvodu, bibliograficko-popisnej časti, ktorá obsahuje 317 bibliografických záznamov, biografických portrétov peregrinantov, menného a tlačiarensko-vydavateľského registra.

Po završení prvej etapy projektu sa pokračuje vo výskume a prieskume zachovaných dizertačných tlačí študentov z územia Slovenska na nemeckých univerzitách v 16. a 17. storočí vo fondoch ostatných nemeckých knižníc, a to na základe spomínaného zoznamu študentov. Rezultátom našich snažení by mali byť ďalšie zväzky dizertačných tlačí, ktoré sú doteraz neznáme pre slovenskú historiografiu a biografistiku.

Zoznam bibliografických odkazov

ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlačí vydaných na území Slovenska do roku 1700.*

Martin: Matica slovenská, 1972. 555 s.

KLIMEKOVÁ, A. AUGUSTÍNOVÁ, E. a J. ONDROUŠKOVÁ. *Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia.* Zväzok I. – VI. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008. ISBN 978-808-930-117-1.

KOMOROVÁ, K. Slovenskí študenti na nemeckých univerzitách a ich publikované diela. In: B. SNOPKOVÁ, – KÁZMEROVÁ, L. ed. *Mosty priateľstva – osobnosti Slovenska v kontexte vzťahov so zahraničím.* Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2013, s. 19 – 32.

SZABÓ, K. *Régi magyar könyvtár.* Budapest: A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1885.

SZÖGI, L. *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526 – 1700; Ungarländische Studenten an deutschen Universitäten und Akademien 1526 – 1700*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2011. 486 s. ISBN 978-963-284-006-2.

SZÖGI, László. Študenti zo Slovenska na zahraničných univerzitách a vysokých školách od stredoveku do roku 1918. *Verbum Historiae* [online]. 2017, č. 1. s. 15 – 24 [cit. 2018-04-28]. ISSN 1339-4053. Dostupné na: https://www.fedu.uniba.sk/fileadmin/pdf/Sucasti/Katedry/KH/Verbum_Historiae/VH1-17_-_opr._PDF.pdf

VOIT, Petr. Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí II., tiskaři pro víru i tiskaři pro obrození národa 1498 – 1547.

Praha: Academia, 2017. 936 s. ISBN 978-80-200-2752-8.

Klára Mészárosová

V roku 2017 vyšiel druhý zväzok knihy *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí II., tiskaři pro víru i tiskaři pro obrození národa 1498 – 1547*, ktorý je pokračovaním prvého zväzku. Okrem korpusu informácií 2. zväzku obsahuje aj súhrn informácií z prvého zväzku. Na konci 2. zväzku je súpis starých tlačív z 1. a 2. zväzku podľa tém a žánrov z rokov 1501 – 1547/73 a súpis ilustračných a dekoračných štočkov z 1. a 2. zväzku, teda ilustrácie, bordúry, erby, znaky a signety.

Autor Petr Voit je autoritou pre otázky knižnej kultúry a osobitne pre staré tlače. Vedu o knihe posúva do vyššej, modernej úrovne, koriguje zaužívané stereotypy pri exaktnom spracovaní, pri komplexnom hodnotení kníh a úlohy knihy a kníhtlače v jednotlivých historických obdobiach. Jeho monumentálne dielo *Encyklopedie knihy* (2006) je studnicou vedomostí o knihe v tom najširšom zmysle slova.

Jeho najnovší autorský počín *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí II.* mapuje knižnú tvorbu v období, keď sa kníhtlač už naplno rozvinula a tlače odrážali formou i obsahom spoločenskú objednávku. Kým na začiatku sledovaného obdobia sa staršie duchovné bohatstvo sprostredkuje v širšom kruhu a vo väčšom množstve, v priebehu 16. storočia sa kniha stáva významným médiom na presadenie ideí rôznych hnutí; možno skonštatovať, že kníhtlač sa stala jednou z najostrejších zbraní na prezentáciu názorov a postojev ľudí. Ako autor píše v úvode, v knihe by chcel rozšíriť bio-bibliograficky chápané dejiny kníhtlače otázkami o podiele humanizmu pri formovaní českej spoločnosti a presahoch neskorého stredoveku do zdanlivo renesančného obdobia. K výsledku sa prepracoval výskumom 666 exemplárov starých tlačí od 39 tlačiarov. Pritom sa sledovali aj konfesiónálne a lokálne zretele, ktoré rozčlenili českú a moravskú kníhtlač do niekoľkých smerov s rôznou dĺžkou činnosti a vplyvmi zahraničných oficií na českú knižnú kultúru v sledovanom období.

Knihu tvorí šesť kapitol. Každá z nich obsahuje úvodnú štúdiu a za každou kapitolou je súpis prác tlačiarov, analyzovaných v úvodnej časti kapitoly. Bibliografické záznamy zahŕňajú skrátený titul, iba v tom prípade je uvedený celý titul, keď ide o popis tlače, ktorá sa v iných bibliografiách nevyskytuje. Ďalšie údaje presahu-

jú rámec konvenčného bibliografického popisu. Citujú sa úryvky z dedikácií, pred-slovu či doslovu, zvlášť keď ide o informácie o tlačiaroch, o spisovateľskej alebo vy-davateľskej činnosti. Za úryvkami textov je citácia bibliografickej literatúry. Nasle-duje popis typografických informácií v poradí sadzba, zoznam použitých typov pís-ma, označených číselným kódom, rubriky, iniciály, typografické ozdoby a bordúry. Posledná položka súpisu je rozpis precízne identifikovaných ilustrácií, ich rozmer a označenie fólie, kde sa ilustrácia nachádza. Za každým súborom bibliografických záznamov je podrobný rozpis typov písma. Ide o písmo s vyznačením, či ide o textové písmo alebo typ na zvýraznenie litier, ktoré v zázname boli označené len číslom, typov rubriík, iniciál, ozdôb, minúcií, teda typu kalendárov s udaním dní vhodných na bankovanie a púšťania žilou, kalendárové značky a mesačné znamenia. V rozpise bordúr sú všetky motívy, použité daným tlačiarom, stránkový rám s popisom motí-fov, rovnako sú popísané erby a znaky. Za súpisom tlačí je ešte stať kritika biblio-grafií prác tlačiara.

Prvá kapitola skúma vzájomné pracovné kontakty medzi Plzňou a Norimber-gom, venuje sa dovozu typografických a pomocných remeselníckych materiálov na výrobu kníh, ale aj plzenským nakladateľským projektom, ktoré sa realizovali v No-rimbergu. Norimberg patril v 15. storočí k najväčším výrobcam a vývozcom aj českej a českej cudzojazyčnej literatúry. V kapitole sa osobitne venuje plzenskému tlačia-rovi slovenského pôvodu Mikulášovi Bakalárovi Štetinovi, ktorý bol tiež v tvorivom kontakte s Norimbergom, jeho biografickým údajom, skúsenostiam a koriguje pred-chádzajúce názory na jeho činnosť. Pre plzenskú tlačiareň sú charakteristické tlače v českom jazyku. Bakalár Štetina zaviedol v Čechách typ písma nazývaný veľký švabach, ktorý je morfológicky zhodný s písmom užívaným v Norimbergu. Toto pís-mo používal na tlač českých textov, ale aj na latinský indulgenčný list; od roku 1505 zaviedol aj stredný švabach a v poslednej fáze existencie jeho dielne sporadicky aj rotundu. V kapitole dostali priestor otázky typografického rozboru, edičnej úpravy publikácií, ako aj Bakalárov edičný program, ktorý sa špecializoval na texty v českom jazyku. Približne tretinu jeho produkcie tvorila náboženská literatúra.

V kapitole sú state o ďalších norimberských a plzenských tlačiaroch. V biblio-grfickej časti sú popisy prác Mikuláša Bakalára, norimberských tlačiarov Hierony-ma Höltzela a Adama Dyona, ďalších plzenských tlačiarov Jana Pekka a Tomáša Ba-kalára, ktorý však nebol príbuzným Mikuláša Bakalára.

Nasledujúca kapitola má názov *Morava a cizina*. Obsah tvorí opis činnosti tla-čiarní v Brne a v Olomouci. V tlačiarenskej produkcii sú zastúpené administratívne, liturgické, právnické tlače, školské učebnice, donáty a jednolistové kalendáre, ktoré boli vyrobené pre zákazníkov v Uhorsku, Rakúsku a v Sliezske. Jazykom týchto tla-čí väčšinou bola latinčina, zriedkavejšie nemčina. Činnosť brnianskej tlačiarne je do-ložená len do roku 1499, obnovená bola až v 17. storočí. Časť zariadenia tlačiarne presťahovali do Olomouca, kde sa čiastočne pokračovalo v činnosti brnianskej tla-čiarne. V bibliografickej prílohe kapitoly je súpis diel Konrada Baumgartena a Li-boria Fürstenhaina.

Tretia kapitola sa venuje téme *Praha a utrakvizmus*. Začiatkom 16. storočia sa v Prahe ešte kultivovali rukopisné texty. Tlačené knihy pochádzali hlavne z dovozu. Záujem bol predovšetkým o biblické a kazateľské texty, mravne výchovné traktáty a modlitby; iná skupina recipientov tlačených textov vyhľadávala beletriu obsahujúcu informácie a zábavu. Beletria sa šírila len v cudzích jazykoch, v tom čase najmä v latinskom a v nemeckom jazyku. Pre toto obdobie je typický aj rozvoj knihárskeho remesla.

Utrakvizmus, náboženský smer hlásajúci prijímanie pod obojakým spôsobom, bola kresťanská konfesia, ktorá vychádzala z husitizmu. V 15. storočí bola dominantnou vierou v Čechách a presadzovala ideu zrovnoprávnenia radových kresťanov s kňazmi pri prijímaní. V kapitole sa rozoberá aj postoj Pražskej univerzity ako centra hnutia utrakvistov. Tento náboženský smer bol po roku 1620 postupne potlačený do úzadia. Prístup stúpcov utrakvizmu k tlačeným textom determinoval obsah aj formu tlačiarenskej produkcie doby.

V okruhu pražskej univerzity sa vydávali najmä teologické traktáty. Významným vydavateľským počinom bolo vydanie benátskej Biblie v roku 1507, ktorá vyšla s finančnou podporou troch elitných pražských patricijov. Objednávku zadali Petrovi Lichtensteinovi, ktorý ju vytlačil nie v Taliansku už bežnou antikvou, ale bastardou, doplnenou rotundou; zákazníci ju akceptovali vo väčšej miere ako antikvu.

Pre utrakvistov sa tlačilo len v Prahe; v Starom Meste sa tlačili len jazykovo české publikácie, pracovalo tu viac tlačiarov paralelne. Začiatkom 16. storočia prenajali tlačiareň Židom a v pražskej oficíne vznikala aj séria hebrejských tlačí.

Bibliografická časť obsahuje popisy prác tlačiarov Petra Liechtesteina, tlačiar Korandyho, Jana Moravia, I. tlačiar Žateckého minúcie, II. tlačiar Žateckého minúcie, Jana Šmerhovského, Mikuláša Konáča a Jana Chocenského.

Štvrtá kapitola sa venuje otázke Regióny a cesta k Európe. Činnosť tlačiarň v 16. storočí v Čechách je doložená vo viacerých mestách. V rokoch 1501 – 1550 tu pracovalo 31 tlačiarov, ale väčšina regionálnych oficín existovala len krátkodobo. Plynulú produkciu vykazovali len tlačiarne v Prahe a Plzni. V Prahe sa postupne zriadilo 17 tlačiarň. Popri katolíckych a utrakvistických konfesijných zákazníkoch v tom čase existovalo v Čechách veľa menších, často krátkodobých náboženských skupín. Objednávky všetkých náboženských skupín boli síce dôležité pre tlačiarne, ale na udržanie ich činnosti väčšinou nestačili, preto sa nevyhýbali ani komerčným objednávkam. Dokonca sa ťažko dá pripísať činnosť niektorej tlačiarne len jednej konfesii. Boli tlačiarne, ktoré pracovali pre Jednotu bratskú aj z dôvodu, že jej členmi boli napríklad Jiřík Štyrsa, Jindřich Šturm, Alexander Oujezdecký, iní s jednotou sympatizovali, napríklad Jan Olivetský. Ďalší tlačiar podporovali habánov novokrstencov, ako Simprecht Froschauer, príp. Jednotu habrovanských, drobnú náboženskú skupinu, ktorá pôsobila na Vyškovsku; pre nich tlačil Kašpar Aorg. Osobitná časť sa venuje zakladateľovi tlačiarenskej rodiny Pavlovi Olivetskému z Olivetu. Rodina tlačila v Litomyšli, neskôr v Olomouci. Olivetsky v typografickej práci typom písma, kompozíciou strán nasledoval svojho učiteľa Mikuláša Bakalára.

V kapitole Regióny a nonkonformné náboženské spoločenstvá sa autor venuje len tým náboženským smerom, ktoré spojili svoju činnosť s kníhtlačou. Koncom 15. a začiatkom 16. storočia na území Čiech a Moravy existovalo pestré, takmer neprehliadnuteľné množstvo rôznych náboženských zoskupení. Tlačiarne, ktoré často pracovali pre malé uzavreté skupiny, mali len obmedzený počet odberateľov a ich činnosť bola veľakrát krátkodobá. Jedným z protestantských náboženských skupín boli aj novokrstenci Habáni, ktorí sa usídlili na Morave, neskôr aj na Slovensku. Tlačiar Simprecht Froschauer sa načas usadil v Mikulove a tlačil pre túto uzavretú skupinu práce ich predstaviteľov, kazateľov, najmä práce Balthasara Hubmaiera. Froschauer tlačiarenský materiál priniesol z Zürichu, typické bordúry, použité na orámovanie titulných strán z Augsburgu a Zürichu. Z Froschauerových prác sa zachovalo veľmi málo, preto treba pripomenúť, že z jeho 19 zachovaných tlačí sa 7 Hubmaierových titulov uchováva v Univerzitetnej knižnici v Bratislave.

Za uvedenou kapitolou nasleduje súpis produkcie tlačiarňí v Mikulove (Simprecht Froschauer), habrovanských tlačiarňí v Luleči a v Prostejove (Kašpar Aorg), v Mladej Boleslavi (Jiřík Štyrsa, Jindřich Šturm, Václav Oustský), v Litomyšli (Alexander Oujezdecký), v Olomouci (Jan st. Olivetský), v Prahe (Ondřej Kubeš) a tlačiareň Pernštejnovho Nesrovnání.

Šiesta kapitola sa venuje vzťahu Norimbergu a habsburskej politike. Vzťahy medzi Norimbergom a českými tlačiarňami boli polyformné. Tlačili sa tam knihy pre český trh, predovšetkým učebnice, viacjazyčné slovníky, preberali sa sady písmen a štočky ilustrácií, napokon sa do Čiech presťahovalo viac nemeckých tlačiarov, ktorí sa aj s rodinami etablovali v mestách, kde bol dopyt pre ich produkciu. V Norimbergu sa pre český trh angažoval hlavne Friedrich Peypus. Peypusovú tlačiareň neskôr získal Ján Had. Tlačiareň Jana Güntera pracovala postupne v Norimbergu, Prostejove a v Olomouci. Z Norimbergu sa dostali do Čiech štočky Erharda Schöna, najmä do Prahy a Prostejova. Približne 340 renesančných štočkov použitých Günterom cez jeho dedičov a nasledovníkov sa o 200 rokov neskôr dostalo do Skalice k tlačiarovi Josefovi Antonínovi Škarniclovi, ktorý revitalizoval archaické renesančné štočky a používal ich ešte sto rokov. Štočky vďaka starostlivosti mnohých tlačiarov sa z veľkej časti zachovali dodnes.

Ku kapitole sú pripojené súpisy produkty tlačiarov Friedricha Peypusa, Hansa Guldenmunda, Jobsta Gutknechta, Christoha Gutknechta, Leonarda Milchtalea, Jana Güntera, Jana Hada, Jana Kantora Hada a Bartoloměja Netolického.

Kniha je doplnená farebnými grafmi, ktoré sumarizujú výsledky bádania. Obsahuje prehľad chronologického vývoja dochovanej produkcie, autorsky príznakové diela a 21 grafov produkcie najvýznamnejších tlačiarov sledovaného obdobia s tematickým rozborom ich tvorby. Nasleduje súpis starých tlačí (1501 – 1547) prvého aj druhého zväzku podľa tém a žánrov. Súpis ilustračných a dekoračných štočkov obidvoch zväzkov bude veľmi dôležitý príručkový zoznam pre všetkých, ktorí sa venujú starým tlačiam. Jednotlivé ilustrácie sú označené skratkou mena tlačiaru, tlačiarov, poradovým číslom tlače v ich zozname a miestom: listom, stranou, kde sa ilu-

strácia nachádza. Vyhľadávaniu citovaného miesta by veľmi uľahčilo, keby namiesto skratiek boli uvedené strany, kde sa v knihe o danej ilustrácii píše, podobne ako je to v registroch. Bordúry, erby, znaky a signety sú zoradené v osobitnom zozname.

Súpis obrazových príloh obsahuje 206 obrazov a obrazových cyklov, po ňom nasleduje Súpis skratiek a odbornej literatúry. Súčasťou knihy sú menný, vecný a názvový register. Bibliografický register uvádza konkordanciu bibliografií: Kniho-
pis, Bibliografie cizojazyčných bohemikálnych tisků, Incunabula Short-Title Catalogue a VD15 s údajmi zo súpisov prác jednotlivých tlačiarov.

Knihy je vzorom, ako sa má spracovať stará tlač; poukazuje na význam bádania typov písma, ktoré nie sú len ukazovateľom dobového užívateľského zvyku, ale signalizujú konfesiónálne, regionálne rozdiely, kontakty so zahraničnými tlačiarňami, pôsobenie zahraničných tlačiarov, putovanie písmen z dielne do dielne, sú indikátorom určovania činnosti tlačiarenskej officíny aj v tom prípade, keď to v tlači nie je explicitne uvedené. Rovnako dôležitý je precízny popis ilustrácií; jeho význam je presne taký dôležitý pri spracovaní knihy, ako pri ostatných bibliografických kritériách. K spracovaniu knihy treba pristupovať čo najkomplexnejšie, vrátane detailov samotnej entity, ale aj historicko-spoločenských okolností doby jej vzniku.

Práca Petra Voita na príklade produkcie kratšieho, komplikovaného historického obdobia dokázala, že kniha a knižná kultúra sú na úrovni tvorby ostatných umeleckých odborov a bibliografia má ešte hlboké rezervy v odhalení informácií v knihe, osobitne v starých tlačiach.

Metodikou prístupu ku knihe a jej spracovaniu, prezentovanú v knihe Petra Voita *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí II.*, by bolo vhodné zahrnúť do študijných programov budúcich knihovníkov.

Križanová, Petronela.

Príbeh zabudnutého kníhkupectva : Anton Löwe (1770 – 1799?).

Bratislava: Detail, 2017. 187 s. ISBN 978-80-972519-2-5

Michaela Sibyllová

V polovici roka 2017 uzrel svetlo sveta knižný debut Petronely Križanovej, členky redakčnej rady vedeckého zborníka Univerzitnej knižnice v Bratislave Studia Bibliographica Posoniensia. Autorka (ešte pod priezviskom Bulková) na stránkach tohto zborníka viackrát publikovala svoje príspevky o rôznych sférach dejín knižného obchodu v 18. storočí. Monografia *Príbeh zabudnutého kníhkupectva* vznikla prepracovaním a rozšírením dizertačnej práce, ktorú úspešne obhájila v roku 2012 a bola odporúčaná na publikovanie. Knihu, ktorá má 188 strán, vydalo vydavateľstvo Detail a finančne ju podporil Fond na podporu umenia.

Monografia prostredníctvom príbehu „zabudnutého kníhkupectva“ Antona Löweho (*1774 Ulm – † po roku 1814), jedného z prvých profesionálnych kníhkupcov v Bratislave, prináša pohľad na dejiny knižného obchodu v poslednej tretine 18. storočia v Uhorsku. Autorka na základe širokého spektra prameňov z územia šiestich európskych štátov vykresľuje osobnosť doteraz takmer neznámeho Antona Löweho ako kníhkupca, vydavateľa a typografa. Okrem toho prináša aj kultúrno-historický pohľad na jeho vydavateľský program, kníhkupecký sortiment a obchodné vzťahy.

Monografia umožňuje nahliadnúť do Löweho osobného života i do jeho kníhkupeckého sortimentu prezentovaného v zachovaných kníhkupeckých katalógoch a inzerátoch v dobových periodikách. Okrem toho nás zoznamuje aj s jeho klientelou, ktorú predstavovali nielen jednotlivci z vrstvy uhorskej šľachty (Gedeon I. Rádai, Johann Nepomuk Erdödy), svetskí a duchovní vzdelanci (Karol Gottlieb Windisch, Michal Institoris-Mošovský), domáci a zahraniční kníhkupci, ale aj inštitucionálni zákazníci (Knižnica Kráľovskej univerzity v Budíne a tri bratislavské čítárne). Autorka nám odкрыla a zaujímavo predstavila Löweho distribučnú sieť, ktorú tvorili uhorskí, sedmohradskí, nemeckí a rakúski kníhkupci a knihári. Niektoré zo spolupracujúcich kníhkupectiev plnili funkciu kontaktného miesta, kde si Löweho zákazníci mohli vyzdvihnúť objednané knižné zásielky. Do procesu distribúcie a predaja tovaru boli zaangažované aj kontaktné osoby, napríklad autori Löweho vydání, obchodníci s rôznym tovarom, agenti a študenti. Z nekníhkupeckého obehu boli dôležití najmä uhorskí obchodníci, ktorí sa zúčastňovali na pravidelných trhoch

v uhorských, nemeckých a v rakúskych mestách a pre kníhkupca predstavovali úsporný transport kníh. Takto vybudovaná distribučná sieť umožnila Löwemu presadiť sa tak na uhorskom, ako aj na nemeckom (Lipsko, Halle, Berlín) a rakúskom (Viedeň, Graz) knižnom trhu.

Súčasťou Löweho podnikania bola aj vydavateľská činnosť. Dosať poznáme 160 vydaní populárno-náučných a vedeckých diel, na ktorých Löwe participoval. P. Križanová predstavuje niektoré z týchto vydaní, ktoré sa orientovali predovšetkým na čitateľa ovládajúceho nemecký jazyk, čím si Löwe zabezpečil odbyť aj na mimouhorskom knižnom trhu. Poukazuje aj na kvalitnú vizuálnu stránku diel, ktorá je výsledkom spolupráce významných ilustrátorov a grafikov. Dôsledný výskum odhalil aj nové tituly z Löweho vydavateľsko-typografického repertoára, ktoré slovenská retrospektívna bibliografia doteraz nezachytila. V recenzných periodikách a vo výkazoch typografickej činnosti sa autorke podarilo objaviť aj Löweho plánované vydania, ktoré však pravdepodobne nikdy nevyšli. Pre Löweho vydavateľskú činnosť mala veľký význam 20-ročná spolupráca s významnou osobnosťou uhorského osvietenstva, s Karolom Gottliebom Windischom. Výsledkom tejto spolupráce bolo 12 atraktívnych diel s publikačným ohlasom za hranicami Uhorska. Patrí k nim aj „prvý učený časopis“ v Uhorsku *Ungrisches Magazin*. Autorka objasňuje zaujímavé okolnosti vydávania týchto diel a vydavateľský vklad Löweho. Okrem toho sa venuje aj spôsobom financovania vydavateľského procesu (prenumerácia, subskripcia) a propagovaniu nielen vydaných diel, ale aj sortimentu kníhkupectva v periodickej tlači, najmä v mimouhorskej. Opisuje pôsobenie Löweho na uhorskom knižnom trhu, jeho spoluprácu i súperenie s konkurenciou, ktoré sprevádzala snaha legálne ochrániť svoje investície získavaním privilégií na konkrétny titul. Löweho vydavateľské a typografické podnikanie neraz prekročilo hranice zákona. P. Križanovej sa podarilo odkryť jeho aktivity na tajnom knižnom obchode so zakázanými knihami a problematickou literatúrou (politické a polemické spisy, brožúry a letáky, ľúbostná a erotická literatúra), ktoré išli dobre na odbyť. Objasnila pritom tajné obchodné cesty, ktoré umožnili transporty zakázaných kníh. V jeho produkcii sa objavili vydania s falošným impresom a zachovali sa aj dôkazy o predaji neoprávnených dotlačí. Posledné stopy Löweho podnikania boli zaznamenané na konci 90. rokov 18. storočia, hoci existujú zmienky o jeho prítomnosti v meste ešte v prvej tretine 19. storočia. Podľa autorky boli hlavnou príčinou ukončenia jeho kníhkupeckej činnosti a odpredaja kníhkupectva finančné dôvody. Uvádza však aj ďalšie dôvody: zmena komisára v Lipsku, smrť Löweho najperspektívnejšieho autora K. G. Windischa, zmeny v klíme importnej praxe atď.

Súčasťou monografie je okrem textovej časti aj chronologický súpis vydavateľskej a typografickej produkcie A. Löweho počas rokov 1771 až 1790, pričom tlačiarenskej činnosti sa venoval len sedem rokov (1783 – 1790). Súpis obsahuje celkovo 90 tlačí (z toho jednu mapu a jeden kalendár) a štyri ročníky periodika, čím prezentuje dosiaľ známu produkciu tohto tlačiaru a vydavateľa. P. Križanovej sa podarilo doplniť súpis o ďalších 43 titulov (+ 2 tituly s možným podielom Löweho na ich vy-

daní), ktoré slovenské retrospektívne bibliografie neregistrujú. Samostatný súpis majú kníhkupecké katalógy z rokov 1773 – 1793 v počte 20 titulov, ku ktorým pribudol zásluhou autorky ešte jeden novoobjavený titul. Celú publikáciu vhodne dopĺňa bohatý sprievodný ilustračný aparát. Prináša reprodukcie z Löweho tlači a vydání, jeho signetov a sídla kníhkupectva, ďalej ukážky korešpondencie, kníhkupeckého katalógu, cisárskeho privilégia, kvitancií a objednávok, výzvy pre predplatiteľov, zoznamu predplatiteľov, ako aj oznamu o vydaní diela.

Monografia Petronely Križanovej odкрýva doteraz málo prebádané oblasti dejín knižnej kultúry na Slovensku a svojou formou aj spôsobom prezentovania obsahu patrí k moderným európskym prameňom. Na Slovensku sa ako prvá komplexne venuje všetkým sféram dejín knižného obchodu na konci 18. storočia v Uhorsku a výrazne posúva naše poznanie v tejto oblasti. Vďaka tejto publikácii, ako uvádza autorka doslovu Doc. Mgr. I. Kollárová, PhD., „môžeme začať knižný obchod interpretovať ako sieť kultúrnych transferov vedúcich za rámec nacionálnych dejín knižnej kultúry“.

Chrám věd a Múz. Dějiny Vědecké knihovny v Olomouci.

Miloš Korhoň a Tereza Vintrová (eds.).

Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2016. 327 s.
ISBN 978-80-7053-310-9.

Chrám věd a Múz. 450 let Vědecké knihovny v Olomouci.

Jana Hrbáčová a Rostislav Krušínský (eds.).

Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci a Muzeum
umění Olomouc, 2016. ISBN 978-80-7053-311-6
a ISBN 978-80-88103-05-9.

Erika Juríková

V roku 2016 uplynulo 450 rokov od založenia Vedeckej knižnice v Olomouci, historicky najvýznamnejšej kultúrno-vzdelávacej inštitúcie svojho typu pre oblasť Moravy a tzv. Českého Sliezska. Pri tejto príležitosti knižnica usporiadala výstavu pod názvom *Chrám věd a Múz. 450 let Vědecké knihovny v Olomouci*, ktorá sa stretla so značným ohlasom medzi odborníkmi aj širokou verejnosťou. Súčasťou série oslavných podujatí bola prezentácia katalógu k výstave a kolektívnej monografie venovanej dejinám knižnice.

Obe publikácie vyšli v rovnakom, vysoko reprezentatívnom grafickom prevedení a svojou úrovňou i obsahom potvrdili dlhodobu výbornú pozíciu knižnice medzi podobne zameranými inštitúciami. Prvá z nich podrobne mapuje dejiny vedeckej knižnice od jej založenia v roku 1566, keď prišli do mesta prví členovia Spoločnosti Ježišovej. Prvé knihy do novovznikajúcej zbierky zabezpečil biskup Vilém Prusinovský z Víckova, ďalšie knižné dary prispeli k jej rýchlemu rozvoju najmä

v období, keď mala status univerzitnej bibliotéky. Od roku 1773, po zrušení Spoločnosti, nastalo po krátkom období chaosu pre knižnicu nové obdobie a tá sa stáva verejne prístupnou.

Jeden z najväčších rozmachov zažívala knižnica v období jozefínskych reforiem, keď získala knižné fondy zo zrušených moravských kláštorov. V ďalších rokoch sa striedali viac či menej priaznivé časy, ktoré vo veľkej miere záviseli od politickej situácie, ale aj od mužov, ktorí stáli na čele inštitúcie. Dejinami knižnice sa ťahali priestorové problémy, ktoré sa nepodarilo uspokojivo vyriešiť prakticky dodnes. V polovici 20. storočia sa v súlade s dobovou ideológiou na knižnom fonde prejavil stalinizmus a cenzúra. V roku 1960 došlo k zmene postavenia v systéme knižníc a názvu na Štátnu vedeckú knižnicu v Olomouci; napriek tomu v nej absentovali vedec-ké a rozvojové ambície aj hlbšie spojenie s univerzitou.

K výraznejšej zmene došlo až v 80. rokoch minulého storočia, keď sa začalo s opravou infraštruktúry. Rok 1989 priniesol koniec „trezorových fondov“, odstránil cenzúru, umožnil rozšíriť a skvalitniť služby. Čitateľom zároveň poskytol možnosť naplno využívať bohatstvo historických knižných fondov, pre ktoré je knižnica vyhľadávaná bádateľmi prakticky z celej Európy, a nie výnimočne z iných kontinentov. Aj slovenským vedcom môže poskytnúť vzácne exempláre kníh vydaných na našom území, ktoré sa už v našich domácich zbierkach nenachádzajú; napríklad tlače vydané historickou Trnavskou univerzitou sú vo fonde zastúpené takmer 600 knižnými jednotkami.

Druhou recenzovanou publikáciou je katalóg k spomenutej výstave, ktorý však spĺňa kritériá vedeckej publikácie. Jednotlivé kapitoly sa zaoberajú spôsobmi získavania prírastkov do knižného fondu a špeciálne niektorými zbierkami, bibliofilskými tlačami a kurióznymi zaujímavosťami. Samostatné kapitoly sa venujú rukopisom, prvotlačiam, gotickej a renesančnej knižnej väzbe a budovám knižnice.

Z hľadiska dejín slovenskej knižnej kultúry je zaujímavé, že knižnica dostávala dary aj od významných osobností pôsobiacich na našom území: v roku 1693 vďaka dedičom pribudlo do fondu 63 zväzkov zo zbierky ostrihomského arcibiskupa Juraja Selepčeniho. Olomoucká bibliotéka celkovo vďačila za svoj rozmach mecénom z politického, vedeckého, kultúrneho i z cirkevného života, ktorí v jej dejinách zohrali významnú úlohu. Medzi nich patril napríklad cisár Ferdinand I. Dobrotivý alebo barón Eduard Hug, ktorý do knižnice daroval v roku 1818 približne 1 000 zväzkov kníh z 15. – 19. storočia.

Obe recenzované publikácie sú popri erudovanom texte s početným poznámkovým aparátom, ktorý odkazuje nielen na sekundárnu literatúru, ale i na archívne pramene, obohatené o rozmanitý obrázkový materiál. Zväčša ide o reprodukcie titulných listov, obrazov a máp, fotografie muzeálnych exemplárov zo zbierok Múzea umenia v Olomouci, archívne pramene či fotografie osobností, ktoré prispeli k rozkvetu knižnice. Identické grafické vyhotovenie, zaujímavý text a v neposlednom rade čitateľsky pútavé spracovanie sú dobrým základom úspechu oboch kníh u odbor-

nej i laickej verejnosti. V neposlednom rade možno skonštatovať, že kolektív autorov pozitívne prispel k oslave jubilea a k propagácii inštitúcie, ktorá patrí k najstarším na území Čiech a Moravy.

LICHNEROVÁ, Lucia.

Nemecká tlačená kniha na slovenskom území do konca 17. storočia (1477 – 1699). Vydavateľsko-funkčný konštrukt.

Bratislava: Stimul, 2017. 227 s. ISBN 978-80-8127-192-2

Angela Škovierová

Prvotným zámerom autorky monografie venovanej nemeckej tlačenej knihe na území Slovenska do roku 1699 bolo syntetizovať poznatky o nemeckých knihách na našom území, a to z hľadiska ich poslania, motivácií a bariér rozličných subjektov stojacich za ich vznikom. Autorka uvádza, že pod pojmom kniha chápe aj drobné tlače či almanachy, ktoré sa reálnou knihou stávali až po zviazaní.

Vzhľadom na relatívnu zdržanlivosť odbornej verejnosti k tejto téme sa prístup autorky javí ako novátorský. Do centra pozornosti totiž nestavia obsahový rozbor jednotlivých nemeckých kníh – prenecháva to literárnym vedcom, ale zameriava sa predovšetkým na poslanie nemeckých kníh, vydavateľský proces, okolnosti formovania produktovej a komunikačnej politiky producentov nemeckých kníh. Obsahom jednotlivých nemeckých vydaní sa autorka zaoberá len do takej miery, do akej obsah určuje ich poslanie pre dobového čitateľa a zberateľa nemeckých kníh a vplýva na vydavateľské motivácie výrobcov týchto kníh.

Chronologické vymedzenie práce autorka determinuje na jednej strane prvou nemeckou tlačou vydanou v našom geografickom priestore, na druhej strane ukončením typografickej a vydavateľskej činnosti jednej z najvýznamnejších kníhtlačiarских rodín Brewerovcov a úpadkom nemeckej tlačenej produkcie na území Slovenska.

Monografia je rozdelená do piatich tematických celkov. V prvom autorka definuje slovenské teritórium ako priestor pre vznik nemeckých tlačených kníh, zaoberá sa prvými tlačenými nemeckými knihami v európskom kontexte a pátra po prvej nemeckej knihe vytlačenej na Slovensku; v tomto kontexte uvažuje aj nad podmienkami motiváciou a limitmi etablovania sa nemeckej tlače na našom území.

V druhej časti monografie L. Lichnerová analyzuje nemeckú knihu ako produkt slovenských kníhtlačiarňí a vydavateľstiev v chronologickom slede od začiatkov tlače nemeckých kníh u nás, cez fázu rastu, explózie a udržiavania istého obje-

mu nemeckých tlačí vyprodukovaných na našom území, až po pokles a stagnáciu vydávania nemeckých tlačí v našom geografickom priestore a opätovný nárast produkcie týchto tlačí v druhej polovici 17. storočia.

Tretí okruh skúmanej problematiky je venovaný nemeckej knihe ako integrálnemu komponentu knižných zbierok na Slovensku. Autorka tu stavia do protikladu záujem čítajúcej verejnosti o nemeckú knihu vyprodukovanú u nás a importovanú nemeckú knihu. Skúma motiváciu vlastníctva a zbierania kníh, ako aj vydávania dotlačí známych nemeckých diel, alebo, naopak, vydávania pôvodných, na knižnom trhu dovtedy neznámych kníh.

Veľmi zaujímavá a tematicky rôznorodá je kapitola venovaná produktovej a komunikačnej politike výrobcov nemeckej tlačenej knihy. L. Lichnerová tu ponúka pohľad na knihu nielen ako na typografické a komunikačné médium, ale všima si ju aj ako ekonomický artikel. V tejto súvislosti poukazuje aj na problematiku originality jednotlivých tlačí, ich pôvodnosti a využívania zahraničných vzorov v prípade dotlačí nemeckých kníh.

Napokon, v záverečnej kapitole si autorka všima komunikačnú politiku výrobcov nemeckej tlačenej knihy, a to jednak v európskom kontexte, jednak na území Slovenska. Upozorňuje na komunikačný rozmer samotného textu knihy, jej titulného listu, dedikácií, predhovorov a celkovej typografickej úpravy dokumentu.

Prílohou k monografii je zoznam 325 nemeckých tlačí vydaných na území Slovenska v rokoch 1477 – 1699. Jeho veľký prínos spočíva v tom, že je aktualizovaný o doteraz neznáme tlače a, naopak, neuvádza tie nemecké vydania, u ktorých výskum poprel predchádzajúci predpoklad, že vznikli na slovenskom území.

Súčasťou monografie sú zoznamy bibliografických odkazov, citovaných starých tlačí, citovaných archívnych prameňov a databáz, zoznamy obrázkov, grafov a skratiek. Nechýba nemecké a anglické resumé.

V závere monografie naznačuje L. Lichnerová, akým smerom by sa mohol uberať ďalší výskum a konštatuje, „že nemecké tlačené produkty tunajších vydavateľstiev vychádzali na základe spoločenskej objednávky, na pozadí politických vplyvov a v súlade s importovanými nemeckými vydaniaми zo zahraničia. A hoci import prevážil domácu produkciu, neznamená to, že bol význam nemeckej knihy slovenskej proveniencie marginálny.“

Recenzovaná monografia poukázala na množstvo faktorov a okolností vplývajúcich na vydávanie cudzojazyčnej literatúry do konca 17. storočia na našom území. Autorka sa v súlade so svojou pracovnou a profesionálnou špecializáciou zamerala na nemeckú knihu, ale jej výber témy, metódy a výsledky výskumu by nepochybne mohli byť inšpiráciou aj pre výskum ďalších skupín vernakulárnej literatúry vydávanej na našom území.

JURÍKOVÁ, Erika (ed.). Tyrnavia erudita/Vzdelaná Trnava.

Trnava: Mesto Trnava v spolupráci
s Katedrou klasických jazykov Filozofickej fakulty
Trnavskej univerzity, 2017. 140 s.
ISBN 978-80-972857-8-0

Miriám Ambrúžová Poriezoová

Trnavská univerzita bola počas svojho pôsobenia (1635 – 1777) významným centrom vzdelávania na území Slovenska a celého Uhorska, dobového vedeckého života, ale aj dôležitým tlačiarenským a vydavateľským strediskom. Na filozofickej, teologickej a neskôr právnickej a lekárskej fakulte pôsobilo a v priebehu rokov sa vystriedalo množstvo učiteľov a profesorov domáceho pôvodu, i cudzincov, ktorí sa okrem pedagogického pôsobenia venovali i literárnej, bádateľskej a vedeckej činnosti. Tlač, ktoré vyšli v Akademickej tlačiarňi patriacej univerzite, dokumentujú široké spektrum záujmov a rozmanitosť tvorby, určenej rôznym recipientom či príležitostiam.

Katedra klasických jazykov na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity sa dlhodobo venuje výskumu trnavských tlačí, tzv. tyrnavík, a osobnostiam, spätým s univerzitou. Kniha je určená širšej verejnosti a vznikla ako výsledok spolupráce mesta Trnava a katedry. Jej cieľom je oboznámiť obyvateľov mesta ako i všetkých záujemcov s jeho kultúrnou históriou práve prostredníctvom tlačenej knižnej produkcie. Monografiu tvoria medailóny so životnými osudmi vybraných trnavských pedagógov a ukážky z ich diel v slovenskom preklade. Dielo vhodne dopĺňa zoznam prameňov, sekundárnej literatúry a menný register.

V rámci jednotlivých profilov sú objasnené okolnosti vzniku konkrétneho diela, jeho obsah a štruktúra, prípadne i vysvetlené odborné termíny či historické súvislosti. Takmer dve desiatky mien barokových autorov sú späté s básnickým umením, rečníctvom, filozofiou, dejinami alebo prírodnými vedami. Spomedzi básnikov boli vybraní Štefan Čiba a jeho historický epos *Tyrnavia nascens*, oslavujúci vznik mesta, a Mikuláš Jánoší s dielom rovnakého námetu; každý z autorov však tému spracoval osobitým básnickým štýlom, vychádzajúc z antických vzorov Vergília a Ovidia. Štefan Čiba je zaradený do publikácie aj ako rečník a autor prozaického diela *Tyrnavia crescens*, v ktorom oslávil významných mecénov mesta a univerzity. Vynikajúcim rečníkom bol i Ján Kéri, autor teologickej, filozofickej a najmä príležitostnej spisby oslavného a smútočného charakteru, ktorá je ukážkou barokového rétorického

umenia. Oslavnú a zároveň didaktickú báseň zložil pri príležitosti stého výročia univerzity Michal Milkovič, do ktorej zakomponoval i oslavu jej dôležitých mecénov z radov uhorskej aristokracie.

Zástupcom dramatického umenia je divadelná hra Gabriela Kapiho o obliehaní a obrane Viedne z roku 1683. Hra v troch dejstvách približuje udalosti očami priameho svedka a oslavuje významných aktérov bitky.

Vo vzdelávacom procese na univerzite mala dlhodobo po teológii silné postavenie filozofia, ktorej súčasťou boli aj prírodovedné disciplíny. Ukážku dobovej filozofickej tvorby zastupuje spis *Stoa vetus et nova*, ktorej autorom je Ján Kazi. Dielo je kombináciou prózy a poézie a prezentuje princípy stoicizmu. Významnou postavou trnavských dejín je nepochybne polyhistor Martin Sentiváni. Okrem pedagogického pôsobenia zastával aj post rektora univerzity, prefekta tlačiarne a univerzitnej knižnice. K tomu bol aj mimoriadne aktívnym editorom a autorom množstva diel. Najvýznamnejším z nich sú 3-zväzkové *Miscellanea*, súhrn rozpráv z prírodovedných a spoločenskovedných odborov.

Za špecifickú tému možno z obsahovej stránky pokladať balneológiu a kúpeľníctvo. Aké liečivé pramene v Uhorsku vyvierajú, aké majú účinky na ľudský organizmus, príp. priebeh liečenia a kúr spracoval v útlom zväzku na začiatku 18. storočia Ján Krstiteľ Vrablanský. Rovnako ojedinelou témou je i didaktická báseň o sokoliarstve, ktorú pri príležitosti promócií napísal významný historik Juraj Pray.

Posun vo vnímaní, myslení a vyučovaní matematiky, fyziky a logiky na univerzite prezentuje trojica autorov – Andrej Jaslinský, Ján Ivančič a Anton Revický. Ich diela, vydané v krátkom časovom odstupe v druhej polovici 18. storočia, boli pripravené ako učebnice pre študentov na filozofickej fakulte. Na sklonku osvietenského storočia vyšlo 5-zväzkové dielo Jána Krstiteľa Grossingera, venované prírodovede Uhorska. Popri zaujímavom obsahu jeho význam je i v uvádzaní pomenovaní živočíchov a rastlín v národných jazykoch.

Hoci história ako predmet na univerzite nebola po dlhé obdobie v náplni štúdiá, vznikali a vyšli tu od konca 17. storočia a najmä v 18. storočí rozmanité diela o dejinách Uhorska a významných svetských či cirkevných hodnostároch. Jedným z autorov bol i Ladislav Turóci, ktorý vo svojej práci venovanej Uhorsku a jeho panovníkom opisuje i mesto Trnava. O niečo mladší autor František Babai sa venuje podobným témam, ale látku spracoval vo forme básní – epigramov. V publikácii majú svoje miesto i biografické portréty významných osobností spätých s mestom Trnava. Jednou z nich je i arcibiskup Juraj Lipai, podporovateľ katolíckej cirkvi a jezuitského rádu, ale aj prírodovedec, ktorého životopis sa nachádza v diele Mateja Bela. Veľmi zaujímavou je ukážka z diela Gabriela Heveneših o vzniku kultu uhorských svätcov – martýrov z Košíc, ktorých pozostatky sú uložené v Trnave. Námetom dobovej odbornej spisby a príležitostnej tvorby bola aj osobnosť Márie Terézie. Panovníčku, ktorej vláda bola spojená s množstvom zmien v spoločnosti, ako aj s reformou univerzity, vo svojich dielach oslávili napríklad náboženský spisovateľ Anton Mailát

alebo historik František Karol Palma. Kým Mailát sa snažil panovníčku presvedčiť o ponechaní univerzity v Trnave, Palma, naopak, hodnotil jej rozhodnutie o presťahovaní do Budína ako správne a prospešné pre celú krajinu.

Autorský kolektív v publikácii *Tyrnavia erudita* zostavil a predstavil pestrý kaleidoskop ukážok barokovej jezuitskej tvorby a literárnych foriem, v rámci ktorých sa pestovala. Keďže pôvodne tieto diela vznikli v latinskom jazyku, pre väčšinu záujemcov zostával ich obsah nedostupný. Vďaka iniciatíve a snahám Katedry klasických jazykov môže aj širšia verejnosť nazrieť do sveta a záujmov trnavských vzdelancov.

Vývoj kultúry východného Slovenska: zborník z konferencie / Angela Kurucová, Martina Feniková Čarnogurská (zost.).

Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2017.
350 s. ISBN 978-80-85328-68-4.

Lívia Kurucová

Pri príležitosti 70. výročia založenia Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach zorganizovalo Oddelenie historických knižných fondov vedeckú konferenciu *Vývoj kultúry východného Slovenska*. Konferencia sa konala 28. – 29. marca 2017 a výstupom z nej je zborník s rovnakým názvom. Obsahuje 23 uverejnených príspevkov autorov, ktorí pôsobia prevažne v akademickom prostredí a v rôznych pamäťových inštitúciách na Slovensku. Príspevky pokrývajú pomerne širokú paletu tématick. Niektorí autori sa v nich pokúsili predstaviť osobnosti späté s východným Slovenskom.

Jana Švantnerová venuje pozornosť životu a tvorbe maliara Leopolda Horovitzu na stránkach košickej tlače. Horovitz študoval na viedenskej Akadémii krásnych umení, kariéru však začal vo Varšave. Stal sa z neho úspešný portrétista, ale presadil sa aj ako maliar žánrových výjavov z náboženského života židov; vystavoval vo viacerých európskych mestách (Benátky, Berlín, Budapešť, Mníchov, Paríž či Viedeň). Z výskumu autorky vyplynulo, že správy o ňom priniesli všetky významnejšie lokálne maďarsko-jazyčné i nemecko-jazyčné periodiká; úplne prvá zmienka pochádza zo 6. júla 1861 a uverejnil ju týždenník Kaschau-Eperieser Kunschafts. Podľa Švantnerovej síce košické periodiká sledovali Horovitzove prvé pôsobenie vo Varšave i v Paríži, ale druhé plodné varšavské ako aj viedenské obdobie si takmer nevšímali. Informovali predovšetkým o jeho prácach súvisiacich s Košicami, resp. vzťahujúcich sa k Budapešti.

Anna Ötvös približuje životné osudy Samuela Matznera, majiteľa a vydavateľa košického denníka Felsőmagyarország, neskôr premenovaného na Kassai Napló. Matzner ho začal vydávať od 1. júla 1901 až do roku 1918. Od začiatku roku 1904 ho vydával vo vlastnom tlačiarenskom dome a v rokoch 1906 – 1918 bol aj jeho editorom. Ötvös píše, že periodikum patrilo k vedúcim provládnyim denníkom v meste, podporovalo politický a hospodársky liberalizmus.

Vojenský kapelník Alois Neidhart a jeho pôsobenie v Košiciach je predmetom záujmu **Jany Lengovej**. Neidhart bol dirigentom, sólistom na krídlovke, skladateľom populárnej hudby a svojou prácou prispel k rozmachu košického hudobného života. Medzi najdôležitejšie miesta jeho hudobníckeho vojenského pôsobenia patrili Viedeň, Levoča a Košice.

Na čele košickej tlačiarne Sv. Alžbety stála rodina Katonovcov. Sondu do činnosti podniku a života tejto rodiny v rokoch 1907 – 1945, ich postavenia v riadení podniku vykonala **Eleonóra Blašková**. V príspevku sa venuje vzniku tlačiarne a sleduje aj jej produkciu. Tlačiareň vznikla z podnetu košických rímskokatolíckych kruhov v roku 1907. Blašková uvádza, že hlavným účastinárom bol spočiatku biskup, jeho akcie však Katona postupne odkupoval až sa stal jediným majiteľom podniku. Tlačiareň tlačila noviny, periodiká a knižnú produkciu, ktorá bola v prevažnej miere náboženská, ale tvorila podstatnú časť tlačiarenskeho programu. V podniku tlačili tiež štúdie filozofického zamerania, vydávali výročné školské správy cirkevných škôl a pod.

Osudy evanjelického kazateľa Eliasa Knoglera a jeho roztratenej knižnice zaujali **Andrása Szeghyho**. V prvej polovici 17. storočia Knogler pôsobil ako evanjelický kazateľ v Modre a v Košiciach. Podľa Szeghyho jestvuje v súčasnosti málo informácií o jeho činnosti. Autor v štúdiu uverejnil nielen zoznam Knoglerových diel, ale pripojil aj zoznam zistených kníh z jeho knižnice.

Adrián Drobnák sleduje úlohu rodiny Zamoyski v spolkovom živote a pri budovaní knižnice v Starej Lubovni. Pozornosť sústreďuje predovšetkým na skoré 80. roky 19. storočia, keď Andrej Zamoyski kúpil hrad Stará Lubovňa. Dôležitú úlohu v spolkovom živote v meste a v okolí zohrali jednak Jadwiga Zamoyska, ktorá preložila školu pre dievčatá do budovy pod hradom, jednak Ján Zamoyski, ktorý prestaval kúpele Vyšné Ružbachy. Ján pokračoval i v rozširovaní knižnice, ktorá podľa údajov uvedených Drobnákom obsahovala okolo 2 500 diel.

Zaujímavé sú i štúdie z oblasti múzejníctva. **Sylvia Holečková** približuje Mestské múzeum v Rožnave, ktoré bolo založené v roku 1912. Autorka ako hlavný cieľ založenia múzea uvádza myšlienku zachrániť historické pamiatky mesta a neskôr aj okolia. Venuje sa nielen histórii vzniku múzea, ale i niektorým významným osobnostiam, ktoré mali dôležitú úlohu pri jeho zakladaní či počas jeho fungovania. Patrili k nim napríklad jeho prvý riaditeľ Dr. Rudolf Hazslinszky a Koloman Tichy. Holečková konštatuje, že Hazslinszky videl podstatu muzeálnej činnosti vo vytváraní zbierok, ktoré považoval za základňu poznávania. Tichy stál na čele múzea po obnovení jeho činnosti v roku 1934. V roku 1940 prišlo k jeho zlúčeniu s Bansko-hutníckym múzeom a inštitúcia začala pôsobiť pod názvom Rožňavské bansko-hutnícke a mestské múzeum.

Predmetom záujmu **Františka Guteka** sa stalo Šarišské múzeum v Bardejove a jeden z jeho zakladateľov Gejza Žebracky. Autor sa zaoberá s jeho činnosťou v oblasti regionálnej histórie, múzejníctva a pamiatkovej starostlivosti. Prízvukuje, že pozitívne treba hodnotiť predovšetkým Žebrackého ľudovýchovnú prácu, propagá-

ciu včelárstva, prácu pre cirkev, mesto, múzeum, kultúrne pamiatky na Slovensku a jeho boj proti kultúrnemu barbarstvu.

Autori **Eva Sitášová** a **Milan Fulín** sa rozhodli podrobnejšie priblížiť históriu prírodovedných zbierok Východoslovenského múzea a činnosť prírodovedného klubu v Košiciach v rokoch 1932 – 1938. V októbri 1872 vznikol v Košiciach Hornouhorský muzeálny spolok. Za významný krok spolku autori považujú vydávanie ročeniek, prostredníctvom ktorých sa spolok snažil popularizovať literárne, archeologické, výtvarné, umelecko-historické a prírodovedné poznatky. Jeho hlavným cieľom bolo založiť Hornouhorské múzeum. Múzeum otvorili 25. júna 1876 a jedným z cieľov bolo rozvíjanie jeho vlastivedného charakteru na území terajšieho východného Slovenska. Sitášová a Fulín konštatujú, že idea sústredenia a zintenzívnenia prírodovednej práce sa začala naozaj naplňovať až založením samostatného spolku v Košiciach v roku 1932. Klub sa orientoval na bádateľskú prácu, lokálny výskum, zberateľskú činnosť pre archívy a múzeá, popularizáciu prírodných vied, vydavateľskú činnosť a spoluprácu v aplikovaných odvetviach prírodných vied; okrem toho sa snažil zintenzívniť spoluprácu s inštitúciami venujúcimi sa prírodovednému výskumu. Klub vydal tri zväzky vlastného zborníka. Autori príspevku hodnotia jeho činnosť ako záslužnú, zaujímavú a bohatú so značným prínosom pre prírodovedný výskum na východnom Slovensku.

S Východoslovenským múzeom sú istým spôsobom späté i štúdie zaoberajúce sa prírodnými a architektonickými pamiatkami Košíc a okolia vo fotografii do roku 1918, resp. českou výtvarnou scénou v 30. rokoch 20. storočia v Košiciach. Prvú štúdiu spracovala **Lucia Almášiová** a predstavuje v nej niektorých fotografov a výstupy ich činnosti v sledovanej oblasti. Pri spracovaní témy boli pre ňu dôležité vybrané zbierky fotografií, ktoré sú uložené vo Východoslovenskom múzeu a v Maďarskom národnom múzeu. Mnohé fotografie boli v reprodukovanej podobe uverejnené i v tlači. Autorka zistila, že dejiny fotografie Košíc a okolia sú pomerne bohaté, pretože v meste pôsobilo množstvo fotografov venujúcich sa, okrem iného, aj fotografovaniu architektúry a krajiny.

Ján Kovačič sa v príspevku zameriava na bližšie predstavenie individuálnych výstav významnejších českých výtvarných autorov, spolkov pochádzajúcich z územia Čiech a Moravy, príp. umelcov s tvorbou spätou so Slovenskom. Približuje jednotlivých autorov, ich diela, okolnosti a peripetie pred a počas realizácie jednotlivých výstav.

Zborník prináša i príspevky týkajúce sa školstva a s ním súvisiacich tém. Problematiku školstva v medzivojnovom období prezentujú štúdie Henricha Hrehora a Adriany Priatkovej. **Henrich Hrehor** sleduje stredoškolské prostredie a kultúrno-spoločenský život v mestách v uvedenom období. Podľa autora práve stredoškolské prostredie možno zaradiť medzi významné elementy podieľajúce sa na celkovej podobe kultúrno-spoločenského prostredia v sledovanom časovom úseku. Ako dôležitú úlohu označuje najmä participáciu žiakov na mimoškolských činnostiach a za najvýznamnejšiu aktivitu pokladá samovzdelávacie krúžky. Konštatuje, že

spektrum kultúrno-spoločenských aktivít v stredoškolskom prostredí bolo rozsiahle a kontinuálne stabilné. Práve toto prostredie bolo aktívnym elementom pri rozvoji kultúrnej, spoločenskej i vzdelávacej úrovne Slovenska. **Adriana Priatková** približuje medzivojnové Košice v kontexte novopostavených školských zariadení na území mesta. Spomína viacerých architektov a ich návrhy, podľa ktorých rôzne firmy postavili určité budovy, teda konkrétne stavby. Uvádza, že architektúra mesta v medzivojnovom období prechádzala rovnakými vývojovými etapami ako v iných, významnejších európskych mestách.

Osud slovenských gymnázií v 19. storočí zaujímal **Štefana Eliáša**. Tému spracoval predovšetkým na základe príspevkov konkrétnych autorov a správ z cirkevných evanjelických i katolíckych kruhov uverejnených v (Bobulových) Slovenských novinách.

Kamila Fircáková a **Peter Himič** sa zaoberajú školským divadlom v Košiciach v rokoch 1918 – 1945, príp. vzostupmi a pádmi školskej a spolkovéj divadelnej činnosti v medzivojnovom období v Prešove. Základným prameňom na spracovanie Fircákovej príspevku sa stala Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53 a konkrétne výročné správy jednotlivých škôl. Píše, že informácie o školských divadlách v Košiciach sú doložené od polovice 17. storočia. Divadelné aktivity sa rozmáhali s rastúcim počtom škôl; rozmach školského divadla nastal od polovice 20. rokov. Nositeľmi týchto aktivít boli žiacke (študentské) samovzdelávacie krúžky na desiatich školách. Spoločensko-politické zmeny, ktoré neskôr nastali, sa premietli i do školstva a nadväzne aj do školského divadla. Z obdobia rokov 1938 – 1945 sú doložené divadelné aktivity na piatich školách. Autorka si všimla, že školské divadlo sa v sledovanom období v rokoch 1918 – 1945 stalo organickou súčasťou škôl. Konštatuje, že história divadla v Košiciach je pestrá, bohatá a pozoruhodná a zaslúži si ďalší výskum i spracovanie. Príspevok doplnila o prehľad uvádzaných divadelných hier 1924/1925 – 1937/1938 a 1938/1939 – 1944/1945. Peter Himič označuje divadelný život Prešova v skúmanom období za mimoriadne bohatý. Ako sa vyjadril, išlo o erupciu až po prvé umelecké úspechy najvyspelejších ochotníckych spolkov, ale aj o prvé pokusy o študentskú avantgardu prešovských akademikov.

Skupina štúdií súvisí s knižnicami alebo s rôznymi typmi periodických či neperiodických dokumentov. **Katarína Pekařová** na príklade ročenky I. evanjelickej matkocirkvi a. v. v Košiciach približuje jej úlohu v duchovnej kultúre mesta na prelome 18. a 19. storočia. Ročenka začala vychádzať koncom 80. rokov a jej zostavovateľmi boli zboroví farári. Tlačili ju viaceré košické tlačiarne. Ročenka bola primárne určená členom cirkevného zboru a jej hlavnou funkciou bolo poskytnúť informácie o dianí a o hospodárení zboru. Autorka pokladá ročenku za vzácny prameň nielen k dejinám košickej evanjelickej cirkvi, ale i k cirkevným dejinám v širšom kontexte. Poukazuje na jej informačný potenciál pre výskum rôznych historických a interdisciplinárnych odborov.

Marcela Domenová prináša informácie o stave knižnice Slovenskej evanjelickej mládeže Jednota Mateja Bahila v Prešove v roku 1939 a o rekonštrukcii jej torza. Dokladom o jej existencii je, okrem iného, i jediný zachovaný knižničný katalóg z roku 1939. Z analýzy zloženia fondu vyplynulo, že najpočetnejšie bola zastúpená beletria, následne náučná literatúra a časopisy. Z hľadiska obsahu išlo o knižnicu určenú pre školské potreby mládeže. Podľa autorky možno skonštatovať, že knižnica obsahovala časť dokumentov z oveľa vzácnejšej spolkovvej knižnice, ktorá tvorila akýsi jej základ.

Renáta Jedláková si za predmet záujmu vybrala prešovské slovaciká vo fonde Čaplovičovej knižnice do roku 1918. Prešovské slovaciká patria k menej zastúpeným skupinám slovacík vo fonde. Okrem územných slovacík si všímala aj obsahové a autorské slovaciká. Ich prevažná časť je v latinčine, nachádzajú sa medzi nimi však i diela v iných jazykoch, jedno v šarišskom nárečí. Územné slovaciká predstavuje podľa rozdelenia prešovských tlačiarov; pozornosť sústreďuje aj na mená rôznych osobností žijúcich, príp. pracujúcich v Prešove. Prešovské slovaciká našla i v skupine raritných tlačí a kódexov a vo výtvarnej zbierke.

Gabriela Oľšavská a **Lucia Němcová** predstavujú Jána Kollára ako kňaza, kazateľa, spisovateľa, básnika, odporcu štúrovskej slovenčiny, jazykovedca, autora memoárovvej literatúry a cestopisov prostredníctvom jeho diel, ktoré sú zachované v historických knižniciach v Prešove.

Martina Feniková Čarnogurská v zborníku uverejnila správu o ukončení spracovávaní časti historického knižného fondu Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach, konkrétne tlačí 17. storočia. V krátkosti predstavuje historický fond, oddelenie historických fondov knižnice, jeho činnosť, programové vybavenie a použité bibliografické štandardy, bibliografický popis. Celkovo bolo spracovaných 2 517 bibliografických záznamov. Tlače možno podľa nej rozdeliť do dvoch oblastí slovaciká/bohemiká a ostatné. Zastúpených je 10 jazykov, prevláda latinčina. Príspevok doplnila o prehľadné grafy podielu bibliografov na spracovaní tlačí, miesta pôvodu tlačí (Nemecko 47,22 %, Holandsko 14,13 %, Francúzsko 10,38 %), tematického zamerania (náboženstvo 54,09 %, literatúra 9,1 %, dejiny 8,93 %).

Osudy historickej knižnice Právnickej akadémie v Košiciach sledujú **Erika Palágyiová** s **Tomášom Ondrejšíkom**. Uvádzajú, že história Verejnej knižnice Jána Bocatia siaha do 17. storočia a je spätá i s knižnou zbierkou košickej univerzity a najskôr Právnickej akadémie v Košiciach. Zrušenie akadémie malo vplyv i na jej knižnú zbierku. Dôležitú úlohu zohral správca knižnice Emil Černaj, ktorý sa postaral, aby zbierka zostala na pôvodnom mieste v budove na Kováčskej ulici; položil tiež základy kultúrnej inštitúcie vo forme verejnej knižnice. Knižnica bola neskôr, vďaka podpore starostu Košíc Pavla Nováka, presunutá do budovy starej radnice na Hlavnej ulici, kde sídlila až do roku 1996.

Posledný príspevok uverejnený na stránkach zborníka pochádza z pera **Angely Kurucovej** a **Alžbety Csájiovej**. Zaoberajú sa Košickým katolíckym tovarišským

spolkom, opisujú okolnosti jeho vzniku, krátke dejiny, stanovy spolku, venujú sa spolkovému domu, činnosti spolku, knižnici a vydavateľskej činnosti. Konštatujú, že spolok sa prostredníctvom výchovy mladých mužov podieľal na skvalitňovaní života v meste. Jeho hlavnou úlohou bolo prostredníctvom učenia, náboženských aktivít, športových činností, sociálnej starostlivosti atď. viesť členov, aby sa z nich stali zruční remeselníci a dobrí otcovia rodín.

Zborník po obsahovej stránke obsiahol širokú paletu tém spadajúcich do rôznych oblastí dejín knižnej kultúry, školstva, múzejníctva, biografistiky a pod. Autori ich spracovali nielen pomocou využitia publikovaných zdrojov, konkrétnych tlačí, ale siahli aj po archívnych dokumentoch, pracovali v súčasnosti pri výskume ešte stále málo využívanými prameňmi, ako sú nepravé periodiká, fotografický materiál a i. Vybrané témy sa snažili pokryť čo možno najkomplexnejšie, limitovaní však boli neúplnosťou dostupných prameňov, resp. nie vždy sa im z nich podarilo získať dostatok informácií na potvrdenie či vyvrátenie si stanovených hypotéz. Spracovanie jednotlivých problematík zároveň otvorilo, alebo aspoň naznačilo ďalšie okruhy a aspekty, príp. možnosti smerovania výskumu v oblasti autormi zvolených tém. Zborník prináša pohľad i do menej prebádaných oblastí dejín východného Slovenska a je nepochybne prínosom a obohatením výskumu určitej časti kultúrnej sféry. Viaceré štúdie sú obohatené o obrazový materiál.

Príspevky sú spracované na dobrej úrovni, i keď ich kvalita kolíše v závislosti od vybranej témy, dostupnosti materiálu a od použitých zdrojov a dokumentov pri spracovávaní témy. Aj na príklade tohto zborníka sa ukazuje, že výskum dejín knižnej kultúry a viac-menej príbuzných oblastí je dôležitý. Existuje kvalitná potenciálna autorská základňa, ale je potrebná väčšia podpora tejto činnosti zo strany vedenia jednotlivých inštitúcií.

Zoznam autorov

Mgr. Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, PhD.
Univerzitní knižnica v Bratislave

Dr. Farkas Gábor FARKAS
Rare Book Department,
National Széchényi Library (Budapest)

Mgr. Martina FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ
Štátna vedecká knižnica v Košiciach

PhDr. Eva FRIMMOVÁ, CSc.
Historický ústav,
Slovenská akadémia vied

PhDr. Tomáš HAMAR, PhD.
Katedra jazykov,
Farmaceutická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. Erika JURÍKOVÁ, PhD.
Katedra klasických jazykov,
Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Mgr. Agáta KLIMEKOVÁ, PhD.
Slovenská národná knižnica

Mgr. Lívia KURUCOVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Ivan LÁBAJ, PhD.
Katedra klasickej a semitskej filológie,
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. Mgr. Lucia LICHNEROVÁ, PhD.
Katedra knižničnej a informačnej vedy,
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Barbora MACHAJDÍKOVÁ, PhD.

Katedra klasickej a semitskej filológie,
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

PhDr. Klára MÉSZÁROSOVÁ

Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Zita PERLECZKÁ

Univerzitná knižnica v Bratislave

PhDr. Beata RICZIOVÁ

Ústav cudzích jazykov,
Lekárska fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Dr. Katarzyna SEROKA

The Faculty of Journalism, Information and Book Studies,
University of Warsaw

Mgr. Michaela SIBYLOVÁ, PhD.

Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Viktor SZABÓ

Štátna vedecká knižnica v Košiciach

Mgr. Angela ŠKOVIEROVÁ, PhD.

Univerzitná knižnica v Bratislave;
Ústav cudzích jazykov,
Lekárska fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Marta ŠPÁNIOVÁ, PhD.

Katedra knižničnej a informačnej vedy,
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Olga VANEKOVÁ, PhD.

Ústav cudzích jazykov,
Lekárska fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

STUDIA
BIBLIOGRAPHICA
POSONIENSIA
2018

Vydala Univerzitná knižnica v Bratislave
Prvé vydanie. Počet strán 192.

Jazyková redaktorka: Mgr. Mária Laurincová
Sadzba: Roman Píffl – Cool Data, spol. s r. o.
Tlač: DOLIS, s. r. o.

ISBN 978-80-89303-69-4
ISSN 1337-0723

ISBN 978-80-89303-69-4
ISSN 1337-0723